

UJHÁZY GYÖRGY

EURÓPAI MAGYARSÁG

DOCUMENTA
HUNGARICA

1946

HUN 16717

METROPOLITAN
TORONTO
CENTRAL
LIBRARY

RL

Languages Centre

Nevelőatyám

NAGY GÉZA

történettudós

emlékének

943.9002

USH

MAR 24 1975

Tűz-víz között
 Megütközött
 Kis Magyarország,
 Bús romlásra
 S hervadásra
 Jutott szép virág;
 Jaj, mire jutál,
 Hogy el nem futál ...
 Kívül-belül
 Mint egy asszu ág.

De ne félj,
 Hitben élj,
 Bízd Istenre dolgodat!
 Elhidd, bár
 Órád vár —
 Megsegíti bajodat,
 S végtére
 — Későre —
 Mind elveszti,
 Megemészti
 Áruháidat!

XVII. századi névtelen költő énekéből.

Az Olvasóhoz!

A tébolyban fulladozó esztendőök alatt sorra sötétedtek el körülöttük a hatalmas metropolisok: nyugaton és keleten, északon és délen. Majd mind. De nálunk, jó ideig, a Duna tovább ragyogtatta a magyar főváros tündöklő lámpasorát. Szorongó szívvel tudtuk, Európa s a huminum kihunyó fényei világítanak itt. Való igaz, hogy kicsiny országunk éveken át fényeskedett az elborult világban.

Küszködő, kis mécses a nehéz, fojtó fekete éjszakában.

Dehát, a sorsunk látására idegen vakok s az ösztönüket vesztett elvakítottak, nem tűrhették a látó magyar szemeket. S végülis, orvul reánk sötétítették szerencsétlenségre jutott hazánkat. És a bakacsinsetét éjben gonosz lángjaikkal hamarosan fellobbantak az imbolygó lidércek, hogy ingoványaikba csalják a megriadt népet.

Mégis az embertelenségek megnyílt mocsarai felett a nemzet nagy többsége s szoros sorokban a parasztság zöme, csodaként megőrizte magát, őrizve lelkében Krisztus örök fenntartó erejét.

Am, ezek az órák, napok, hetek, hónapok, kivárhatatlan esztendőök a sötétség hatalmának adattak. És a sötétség hatalma a Júdásoké, a börtönöké s bitóké.

Az alias s aliasító erőszaké.

Eleinte még jajdult, aztán megalázottan elnémult a nemzet. Tűrt türelemmel. Mert itt, Európa végzetének

folyója, az *aqua contradictionis* mellett, sok százados kipróbált erőnk: Istenben bízó reménységünk.

De szenvedéseinkre új s újabb s újra megújuló szenvedések következtek. Kiapadhatatlannak látszott gyötrelmeink felfakadt forrása.

Vakmerő gonosszággal már odáig merészkedtek dölőfős kínzóink, hogy önönmaga kezével ásatták a rabságba esett, kifosztott, vértösvett magyarság sírját.

Még a nagyerős hit is megrendül ennyi öldöklő gátság, ily szörnyűséges pusztítás közepett.

A meggyötört hit erősítésére készült ez a könyv.

Vagy talán inkább, mintegy: lett.

A múltat őrző könyvek biztató bizonyosságai közé menekülönek olvasmányjaiból: biztatást adó olvasmánynak. Nincs benne semminő rendszer, nem törekedett s nem is törekedhetett teljességre, még egyszerű kronológiát sem tartanak a fejezetek. Formáját és ritmusát a szorongatottnak riadt kapkodása adja. Amit, nyilvánvalóan, hasztalan is lett volna titkolni.

Írónak s nem tudósnak a könyve ez.

Csak most jelenhetik meg: halálfélelmős éjtszakák után. Mégsem elkésve, hogy a derengésben, a vértől es könnytől izmós utakon előretörők biztatására legyen.

Hűséggel és szorgalommal a magyar történettudomány gondosan megszárt, tiszta kútjából merítette az író minden legkisebb adatát. Tele a lapok sűrű idézetekkel. Valójában hát nem is az övé a könyv. Ami az övé: csupán a sorok között lüktető szíve dobogása.

Hite nemzetében.

Mély meggyőződése, hogy a maroknyi magyarság ezeréves történelme során odaadással munkálkodott, szenvedett s vérzett az emberiség közös javáért. Rendeltetéssel és elhivatottsággal, amit öntudatosan és áldozatkészen vállalt mindenkoron Európáért és a kitérult világért.

Az ember emelkedéséért.

Gyakorta kegyetlenül embertelenségbe taszítva maga is. Tűz s víz között! Perzselődve s fojtogatva.

Lelkében mindig mágányosan.

Egyedül a megtartó Istennel.

Ezeket akarja dokumentálni a *Documenta Hungarica*. A magyar humánúmról tanúskodik ez a könyv. Európa magyarjáról. Vért és velőt áldozó küzdelmeiről.

Olvassad, Olvasó, tanúságomat népünk mellett.

Aggodalmasan már akkor kezdtem jegyezgetni tanúságtevéseimet, amikor még nem tört ki nyíltan a teutoni furor, inkább kelletve magát negédeskedett. Akkor, amikor „még magasról nézvést” megvolt az ország. Állt Buda. És állottak a hidak. S fehér falu falvainkat sem gyalázta meg a bestiális bujaság. És róttam a betűket Részedre akkor is, amikor a leggaládabb árulás odavetette szépséges városunkat a háború rémének. És a szírének hiéna üvöltözése közben is a tanúságtételen gondolkoztam. És lent a dohos pincében is. És amikor felkerültem szétlőtt otthonomba, csak a könyveimet féltettem. Éretted. S hálálkodtam, hogy megmaradtak Neked. És akna vágta sebekkel teli szobámban, a fagyos tében dermedezve a papírablakok mögött, szaporán tovább körmöltem a múlt bizonyosságait. Lelkemig dideregve.

Mert tudtam, bizony, keményen felelősségre vonnak, én népem.

Azóta már két nyár melegegett a világra.

De a szigorú fagyosság Veled szemben csak alig engedett.

Ezért sorolom sűrű sorokban a tanúbizonyosságokat, bizonygatva, hogy mindaz a szörnyűség és embertelenség, ami itt történt: nem a Te lelked gonoszságából volt.

Nem.

És azért ez a könyv, hogy nagy szerencsétlenségedben is, kicsi népem, remélj, bízz és higgy!

Budapest, 1946. Nagyboldogasszony napján.

**Árpádfi, mint a Szent Birodalom trón-
örököse, Bizánc deszpotája.**

A nagytehetségű Mánuel császár, Szent László királyunk unokája, uralkodása alatt, a XII. század második felében, amint udvari krónikásaik gőgösködve hirdetik: „fennen ragyog Bizánc csillaga“,

Valóban. De nem a nemzet újraéledő, belső erejének tüztől. A nép elgyengült, sorvadó, züllött. Menthetetlenül. Csak a bazileusz nagyratörő akarata, kiváló személye ad erőt és tündöklést ezeknek az esztendőeknek. A császár rendkívüli egyéniség, okos férfi, vitéz katona. Sikerei vannak. Így hát felbuzdulva, Mánuel éles tekintettel fordul nyugat felé. Terve, vagy mondjuk talán szerényebb szóval, álma, hogy erősödő jogara alatt egyešti a két császárságot: az ő „római“ császárságát a „nyugati római“ császársággal. Meg akarja teremteni a világi, sőt az egyházi „únió“-t is. Ennek a kétségtelenül nagyszabású politikának lett volna első lépése: a görög-magyar „únió“. Ezért, mint Kinnamos, a bazileusz bizalmasa és történetírója, feljegyzi: „Magyarországot, mely a nyugati nemzetek s Bizánc között fekvék, mindenáron megszerezni igyekszik.“

Ezt a „mindenáron“ való politikáját szolgálja Mánuel, amikor követével ajánlatot tesz, hogy Mária leányát Géza királyunk másodszülött fiával, Béla herceggel, kívánná összeházasítani. Testőrségének kapitánya, Palcológus György, állapodik meg nevében a magyar urakkal, akik abba is beleegyeznek, hogy a királyfival hozományul kiadják atyai örökségét, Horvátországot és Dalmáciát,

Így történt aztán, hogy 1163-ban, az alig tizennégy-esztendőös Béla herceg, elhagyja ősei hazáját.

Négyheti nyargalás és kocsizás után, kevés magyar kísérettel, megérkezik a királyfi Konstantin mesebéli pompájú városába. A császár kedvenc tartózkodási helyén, az Arany Szarv melletti Blacherne-palotában fogadja jövődöbeli vejét, a messzi Duna mellől jövő Árpádfit. A fogadás egyszerű, mert ugyan kétségbe nem vont vérbeli kapcsolatok fűzik a magyar királyi herceget Bizánc hatalmas urához, de „a vér- és rangegyenlőséget” a szigorú udvari törvények előírásai szerint még „hivatalosan” meg kell állapítani.

A herceg most csupán „barbár idegen” a Szent Birodalom megsérthetetlen hierarchiájában.

Rangot és nevet kell kapnia, hogy új hazájában, e sajátos világban, élő és cselekvő személyiség legyen.

Tehát nevet és rangot adnak neki.

A Komnen-család régi babonája megkövetelte, hogy trónra váró férfitagjai az AIMA szó (vér) betűi szerint kapják nevüket: A(lexios) — I(oannes) — M(anuel) — A(lexios).

Ezért Béla herceg Bizáncban a most soron lévő Alexios nevet kapja a görögritusú újrakeresztelésnél.

Következhett helyének kijelölése a Birodalom rangsorában.

Megtörténik ez is. Az „előírások ceremóniái” között.

Az avatás, mint minden jelentős állami szertartás, a Szent Palotában zajlott le.

Teljes császári pompájában arany trónusához vonul a bazileusz. Körötte, az aranyozott szövettel borított korlát mögött, a díszbeöltözött méltóságok állanak.

Ünnepélyesen bevezetik az ifjút.

Aztán egyetlen mondat, pár szó hangzik el a császár ajkáról: „Hatalmam, illetőleg Fenségem erejénél fogva deszpotává teszelek!”

És az udvar, ahol mindenki olyan, mint „a hunyász-kodó, félős kutya”, hódolattal „hosszú életet kíván” az új „Kyrienek”.

Az ifjú pedig, előírásosan leborulva, megcsókolja a császár térdét. Majd fölemelkedik, hogy a bazileusz fejére tegye a méltóságát jelző süveget. Ezzel be is fejeződik a nagyjelentőségű ceremónia és a császár, kísérete nélkül, visszavonul.

Az új deszpota, a „hajdani Árpádfi“, most már a bazileusz után az első személy a Szent Birodalomban, afféle uralkodótárs, kijelölt trónutód.

Magas rangjának megfelelő öltözetet visel. Süvege gyöngyökkel kirakott. Bélése arannyal hímes, neve is benne. Kétfelől gyöngyös kösenyűk lógnak le róla. Csupán abban különbözve a császár süvegétől, hogy csücskét nem díszíti drágakő. Tunikája skarlátszínű, mint a császáré, beleszótt virágos és alakos dísszel, csak a hadiékítményt nem viseli. Köpenye, saruja bíbor gyöngyökkel ékes, lábfedője violafehér szín, bokáján kétoldalt gyöngyökkel kivarrott sasok. Sarkantyúját kétszínű szíjjal kötik fel. Nyerge, mint a császáré. Nyereg-takaróját fehér és veres hímzett sasokkal díszítik.

Természetesen taníttatni is kellett a görögül csak alig beszélő gyermekifjút. Kiváló mesterek gondoskodnak oktatásáról, már amennyire idejük marad erre, mert a császár majdnem állandóan maga mellett tartja a nyilván megkedvelt ifjút, akit be akar avatni a kormányzás nehéz művészetébe. A bazileusz oldalán ül a legfőbb tanácskozáson, megjelenik vele a fogadásokon, résztvesz mellette az egyházi zsinatokon, sőt: dogmatikus határozataikat deszpota aláírásával szentesíti is.

És résztvesz a bazileusszal együtt a háborúkban. A haditudományokban, különben is, maga a császár a tanára.

Igy hát résztvesz, mert részt kell vennie azokban a hadjáratokban, amelyeket Mánuel a trónviszályokba avatkozva Magyarország ellen visel. Kétségtelenül elnehezedik ilyenkor Béla-Alexios szíve. Feljegyezték, hogy a megvívott Zimonyban, amikor a győztes imperátor a várat keményen védő magyar főúri foglyokat mezítláb, nyakukban kötéllel maga elé vezetetti s dühében

kegyetlen ítéletre készül, az ifjú deszpota Mánuel lába elé borul s úgy kér „vérei részére“ kegyelmet. S a kedvelt személy meghallgatásra talál. A külsejében is daliás, tehetséges ifjú teljesen megnyeri Mánuel. A császár kívánságára a Birodalom nagyjai ünnepélyesen felesküdnék „gyermekéi“, a jegyespár: Mária és Alexios húsgére. Kinyilvánított trónörökös lett az Árpádfi.

Közel hét esztendőn át él így Bizáncban, de akkor, 1169 szeptemberében, a császárné fiút szül. Az újszülött a baptisteriumban az „Alexios“ nevet kapta.

Érthetően ő lett a trónörökös.

A mi Alexiosunk harmadik helyre szorul a birodalmi hierarchiában: caesar lesz.

Örökre le kell mondania Bizánc trónjáról.

Ekkor huszonegyesztendő.

Sorsa fordulatát a nagy lelkek megnyugvásával fogadja. Menyasszonyától vagy talán már „feleségétől“, Máriától is elválasztják. A császárnő mostohahúgát, Chatillon Annát, véteti el Mánuel Alexios-Caesarral.

S még két esztendőt tölt Nagy Konstantin városában.

1172-ben bátyjának, IV. István királyunknak, halála híre érkezik hozzá.

Hamarosan megjelennek a magyar követek is.

„Hazahívják“ Szent István koronájának soron következő „törvényes“ utódját.

Mánuel elbocsátja neveltjét. Csak azt köti ki: „nem felejtí el, mivel tartozik neki“.

Alexios császárjelölt a magyar trónon „dicsőséges emlékezetű“ III. Béla királyunk lett.

A keleti Bizánc nem mételyezte meg. Semmiképen.

Koronázásához Róma erkölcsi segítségét kéri.

S hosszú, majd negyedszázados uralkodása alatt nyugat, különösen a franciák kultúráját terjeszti hazánkban. Bizáncból csak keveset plántált át hozzánk.

Mánuel halála után nem késlekedik fegyverrel is megvédeni a keleti Birodalomtól fenyegetett magyar jogokat.

Európai és igaz magyar uralkodó.

A legkiválóbbjaink közül.

Buda Zsigmond uralkodása alatt a világ fővárosa.

Zsigmond, IV. Károly császár másodszülött fia, a szerény brandenburgi örgrófság örököse, 1379-ben, tizenegyesztendőskorában, a szokásos diplomáciai tárgyalások után, eljegyzett vőlegénye lett Nagy Lajos királyunk leányának, Máriának s ettől az időtől fogva a magyar udvarban nevelkedett. Nagy Lajos halála után a nemzet, félretéve minden politikai megfontolást, hálából a dicsőséges emlékezetű uralkodó iránt, a gyermek Máriát koronázta meg királynak, akinek nevében Erzsébet, az özvegy királyné kormányzott. A zilált asszonyuralom alatt késlekedett a fiatalok egybekelése, sőt: kevésen múlt, hogy teljesen füstbe nem ment a tervezett házasság. De 1385-ben végre mégis sikerült Zsigmondnak érvényesítenie jogait és megtörtént az esküvő. A férj azonban nem lett uralkodó tróntársa királyi feleségének. Kiszorítva minden politikai hatalomból, Zsigmond csupán férje volt a magyar királynőnek. A fonák, kétségtelenül szokatlan helyzet a csipős nyelvű kortársak között sok élcelődésre adott okot. Ám a kigúnyolt ifjú férj nagy öntudattal s kemény elszántsággal tört a hatalomra s rövid két év alatt annyi érdemet szerzett magának, hogy az ország főkapitányává tették s még ebben az esztendőben a tizenkilencéves Zsigmondot a női kormányzattal elégedetlenkedő főurak egy csonka országgyűlésen királlyá választották, majd szigorú esküt tétetve véle az alkotmányra, Székesfehérvárott Szent István koronájával törvényesen meg is koronázták.

Luxemburgi Zsigmond hát elérte a magyar trónt.

Koronázási esküjét és fogadalmait azonban nem tartotta meg. Önkényeskedett. Háttérbe szorította a nemzet érdekeit. A magyar urak végül is megelégtették a hatalmával visszaélő uralkodó törvénysértéseit s 1401-ben, alkotmányos jogukkal élve, fogságra vetették. De felesztendő multán, aggódva, hogy a trónváltozással járó zavarok csak növelik az ország nyugtalanságát, a fogoly uralkodótól újra kivették az alkotmányos esküt s szabadon bocsátották, visszafogadták királyuknak.

A kemény lecke használt, Zsigmond rádöbrent a nemzet erejére és őszintén megbékélt a jogarára bízott néppel. Kormányzatába bevonta s mindvégig hűséggel maga mellett tartotta tanácsosokként főnemeseinket. Így aztán megerősödve a magyar trónon, tekintélye annyira megnövekedett, hogy 1410-ben német királlyá választják, majd 1414-ben elnyeri a római királyi koronát, 1420-ban Csehország királya lesz s 1433-ban Milánóban Itália királyává és még ez esztendőben Rómában a szent német-római birodalom császárává koronázzák.

Ezekben az esztendőkben Budán nemcsak a magyar államélet, de magának Európának politikai élete lüktet. Magyar főurak intézik a világ dolgait. Gara nádor és Kanizsai János a nagy zsinati gyűlekezeteknek főrészei, a fontos események irányítása velük történik.

A német-római császár, Zsigmond, fején a magyar szent koronával, Budán rezideál. Buda az akkori kultúrvilág fővárosa. Császárok, királyok, fejedelmek, fényes követségek lakják a budai palota világhíres udvarát.

**A magyar vendégszeretet szimbóluma
Buda középkori címerében.**

Vendégszeretetünknek, hogy mindig szívesen fogadtuk a hozzánk jövő idegent, Buda középkori címere klasszikus bizonyága. A kőbefaragott, XV. századból reánk maradt címer, amely a régi Bécsi-kaput díszítette s most a Halászbástya lapidáriumában látható, erős falú, három zömök toronnyal ékes, várbástyát ábrázol: a maga biztonságos erejét tudó várost szimbolizálva. A vaskos várfal kapujának szárnyai azonban sarkig tárva nyílnak a világra: címerbe foglalt s kőbe vésett jelképeként, hogy e falak közé mindig szeretettel, megbecsüléssel — tárt szívvel vártuk az idegenből jövőt. Ezt a címert Buda már XIII. századi pecsétjén is használta.

**A domonkosrend jelentése Juliánus barát
Nagy-Magyarországban tett útjáról.**

Bíborbanszületett Konstantin császár „De administrando imperio” című munkájában, amelyet fia oktatására a X. század első felében írt, részletesen megemlékezik a magyarokról, szervezetükről, szokásaikról. A honfoglalókat nem csupán követei és kémei jelentéséből ismerte, személyesen is találkozott velük, hiszen, tudjuk, udvarában megfordultak magyarok, vagy amint ő nevez bennünket, „turkok”. Hitelesség szempontjából így értesülései, adatai rendkívül becsesek. Értékes kútfőként használt könyvében többek közt ezt írja: „Ezek a nyugat felé lakó turkok (a honfoglalás magyarjai) mind a mai napig követeket küldenek a turkoknak keleten, Perzsia felé lakó népéhez, szemmel tartják őket és gyakran választ is nyerneik tőlük.” Erről a „szemmel-tartásról” azonban, sajnos, nincsen adatunk egész a XIII. századig.

Ekkor jut el Juliánus a keleti „Nagy-Magyarországba”. Rómában, a vatikán könyvtárában maradt reánk volgamenti útjáról szóló jelentése, amelyet Richard atya, a Domonkos-rend itteni előljárója foglalt írásba (1237 táján) s küldött meg a Szentszéknek.

Az irat bevezetője elmondja, hogy a „Gesta Hungarorum”-ból s egyéb írásokból tudták: „van másik nagyobb Magyarország” is. Ezért „elküldének négy barátot, hogy keressék őket (a honfoglaláskor elhagyott testvéreket), az Úr segítségével akárhol találhatnának rájuk”. Azonban csak annyi bizonyosságot merítenek a „régí írásokból” elszakadt véreinkről, hogy „keletre vannak, de hol vannak, teljességgel nem tudják vala”. Így indul el a négy barát a messzi nagy útra. Nekivágva az ismeretlen világnak. Ez az első útrakelés még II. András uralkodása alatt történt. Ám a szerzetesek, bár hosszú három esztendőn át bolyongtak, mégsem találtak a távoli keleten élő magyarokra, csak egy Ottó nevű társuk hozott némi reménykeltő híradást felőlük, ugyan ő maga sem jutott el a „tartományukba”. Kapott érte-

cüléseivel hazatért, „hogy több barátot vegyen maga mellé, kik vele visszamenvén, azoknak a keresztény hitet hirdessék“. Ottó páter azonban „a sok fáradságban eltörődve, visszajötté után egy hét múlva, miután keresésökre (mármint a keleti magyarok megtalálására) minden utat megmagyarázott, a Krisztushoz elköltözött“.

A rendtársak erre úgy döntöttek, újabb négy barátot küldenek el a kapott útbaigazításokkal „az emkített nemzet keresésére“ és ezek „társaik áldását véve, szerzetes öltözetüket világivál váltva föl“, elindultak s „Magyarország mostani királyának, Bélának, kíséretével és költségén Konstantinápolyig jutottak“.

Itt tengerre szálltak és harminchárom napig hajóztak, majd egy pusztán, „hol sem embert, sem házat nem találtak, tizenhárom nap átkeltek“. Új állomásukon azonban megrekedtek s „a legnagyobb szükségben hat hónapig időztek, mialatt sem kenyérük, sem vizen kívül más italuk nem vala“, írja a jelentés és egyszerű szavakkal, de döbbenő balladai fordulattal így folytatja: „azért is elhatározták, hogy kettőt magok közül eladnak, kiknek árán a másik kettő a kezdett utat megtehesse...“

A kegyetlen magyar sors fúriája még e messzi keleten botorkálóknak is követi sarkanyomát! Hogy két magyar tovább juthasson az útján, két magyarnak maga áldozatából rabszolgául kell felajánlkoznia. Kell. S mert kellett, hát megtörtént. A fráterek, árusok és áruk, alázattal kimentek az idegen város piacára, a kalmár világ kalmárai közé. Dehát, „nem akadtak vevőre“. Így aztán „a szükségtől szorítva, ketten közülük azon tájakról Magyarország felé visszatértek, a más kettő pedig ott maradt, nem akarva a kezdett utat abban hagyni“.

Nehezen, de mégis csak sikerült a visszamaradtaknak vezetőket kapniok s „a pusztasivatagján harminchét nap folyvást menének“. Minden élelmük hamu alatt sült kenyér. Az is csak annyi, „hogy öt nap alatt, nem jólakásra, teljességgel megehették volna“. Nem csoda, hogy a fáradalomtól s nélkülözéstől Bernát testvér megbetegszik. „A beteg barát pedig jobban sajnálva egészséges

társát, mint magát, annak gyakran mondja vala, hagyja őt, mint halottat és haszontalan tőkét a pusztában, nehogy vele bajlódva, Isten munkáját mellőzze.“ Juliánus, persze, hűséggel és emberséggel kitartott társa mellett s „véle az úton mind haláláig bajlódott“.

A sivatagi utazás alatt különben „pogány útitársaik azt hívnék, hogy pénzök van, majd hogy meg nem ölték őket, úgy kutatták“ — emlékezik meg a továbbiakban a jelentés Krisztus szegényeinek tragikomikus kalandjáról. Milyen gémberült mosollyal nézhette a két magyar fráter a zsebeik ürességében turkálók igyekezetét...

Végül azért szerencsésen kijutnak a gyilkos sivatagból s a rabló társak kezeiből.

Valami Bundezez nevű városba kerülnek, ahol „teljesseggel nem kaphattak senkinél szállást, hanem a mezőn kellett maradniok esőben-fagyban“. Innen is tovább állanak. Új városba érnek. De itt Bernát barát állapota válságosra fordul és „egy szaracén házában, ki őket Isten nevében befogadta, az Űrban elnyugovék és ugyanott el is temetteték“.

„Azután Juliánus barát, ki maga maradt, nem tudván, hogyan boldogulhasson, egy szaracén pap és neje szolgájává lőn, ki Nagy-Bolgárországba vala indulandó, ahová el is jutának“ és itt egy nagy városban „a barát egy magyar asszonyra akada“, akit ide adtak férjhez. Az asszony a vándort el is igazítja útjára a keresett magyarokhoz és a barát hamarosan „megtalálá őket a nagy Ethil (a Volga, pontosabban a Blejád) folyó mellett“.

Juliánust a meglelt magyarok igaz atyafiságos örömmel fogadják, ami világosan kitűnik a jelentésből. A mindig mértéket tartó, szerényhangú barátírásból e résznél eleven melegség sugárzik, amikor írja, hogy „őt látván s hogy magyar, megértve, érkezten nem kissé örvendének, körülhordozván őt házanként és falunként s keresztény véreik királyáról és országáról híven tudakozódván. És bármit akar vala nekik akár a hitről, akár egyébbről előadni, a legszorgalmatosbban hallgatják

vala, mivel nyelvök teljességgel magyar vala és megértik őt és ő azokat“.

Vitathatatlan, világos szavakkal tesz hát Juliánus tanúságot Ázsiában rekedt véreinkről s vélünk egy nyelvről.

„Tudják a régiek hagyományaiból — beszél tovább —, hogy azon magyarok (Juliánus népe) tőlük származnak, de hogy hol vannak, nem tudják vala.“

1236-ban hát megtörtént az elszakadtak találkozása. Nagy esemény, jelentősnek tartja maga Juliánus is, amint később meghökkenve a szerencsétől, aggódóan megjegyzi: „ha a pogányok országai és a ruthénok földje, melyek a keresztény és ezen magyarok közé esnek, meghallanák, hogy ezeket a katolikus hitre térítik, nem szerelnék és jövőre netán minden utat elzárnának, attól tartván, hogy ha sikerülne ezeket amazokkal a kereszténység által összekötni, valamennyi közben eső országot meghódítanák“.

Népünk hatalmának milyen szédületes perspektívája villan meg ezekben a sorokban!

Mert „ezen magyarok“, itt a nagy folyó mentén, „lóban, fegyverben bővölködnek és igen serények a hadban“. Különben „a tatár nemzet szomszéd velük“. És ezek a tatárok „nem győzheték meg őket hadban, sőt az első csatában ők győzték meg azokat. Miért is feleikké és társaikká választák őket...“ — szól határozott hangon a jelentés és az ázsiai pusztákról fellebbenő délibábos képet még elevenebb tűzű színekkel ragyogtatja.

És „a nevezett barát“ találkozott is ottan „a tatár fejedelem követével, ki tud vala magyarul, oroszul, kunul, németül, szaracénül és tatárul. Ki is azt mondá, hogy a tatár sereg, mely akkor oda öt napi járóföldre vala, Németország ellen akar menni, hanem más sereget várnak, melyet a fejedelem a perzsák pusztítására küldött.“

Pogányságban talált véreink felfedezése, nyugtalanító hírei a mongolok készülődéseiről, nehéz gondként szakadt Juliánusra és „jóllehet a magyarok kérték, hogy maradjon, nem határozta rá magát...“ mert, mint az

előbbi idézetből tudjuk, félt a közbenső népek féltékenységtől, de azt is „elgondolja, hogy ha rövid időn el találna halni vagy betegeskedni, munkája füstbe menne, mivel-hogy sem maga nem boldogulhatna köztük, sem a magyarországi barátok nem tudhatnák, hol van azon nemzet. Midőn tehát vissza akart térni, azon magyarok őt egy másik útra taníták, melyen hamarabb haza juthasson. S megindula a barát haza felé három nappal Keresztelő Szent János ünnepe előtt (június 21-én) s útjában, mind szárazon, mind vizen, néhány napot pihenve, az Úr születése után másod napon (december 27-én) lépe bé Magyarország kapuján.”

Az ázsiai magyaroktól visszaérkező fráter siet figyelmeztetni királyi urát s a pápai Rómát a fenyegető tatár veszedelemre. Ázsia sötét rejtelsei közül jőve, aggodalma a fenyegetett kereszténység sorsa felett, meghomályosítja vérei felfedezésének örömét.

Európa magyarja, mint valamennyi nagy magyar.

Különben 1237 nyarán újra elindul keletre, a testvérekhez s hogy értesüléseket hozzon a mongolokról, de Susdalban szomorú hír állítja meg útjában: a tatárok betörték a Volga vidékére és „a messzi Nagy-Magyarországot” elpusztították, szerencsétlenségre jutott népet leigázták.

A mongol horda nyomán felszálló véres ködben örökre eltűntek szemünk elől, akiknek a messzi keleten „nyelvök teljességgel magyar vala”.

*

• A déli harangszó és a magyarok nándor-fejérvári győzelme.

1455-ben a pápai trónt Alfonzo Borgia, az Iszlám elleni küzdelem klasszikus hazájából, a spanyol földről származó bíboros foglalja el. S választása után III. Calixtus áhítatos s eltökélt lélekkel esküt tett: mindent elkövet, hogy a törököt Európából kiűzze, ha kell, kész

életét s az Egyház minden kincsét is feláldozni a szent cél érdekében. Nyomban cselekedett is s már 1456 tavaszára keresztesháborút hirdetett a pogány félhold ellen. Egyben azt is elrendelte, hogy az Egyház hívei minden délben mondjanak imát a keresztény fegyverek győzelméért s parancsára figyelmeztetődül, az egész keresztény világban, mindenhol, szólaltassák meg delente a templomok harangjait.

A szultán, II. Mohamed, Bizánc legyőzője, híret véve a pápa készülődéseinek, hadat gyűjtött s 150.000 főnyi sereggel, 300 ágyúval s 200 hajóval — megelőzve Hunyadiékát — Nándorfejérvár alá érkezett és július 4-én megkezdte a falak lövetését.

A várat Szilágyi Mihály védte 7000 emberével. Hunyadi János, akit Kapisztrán keresztesein kívül csak Korógyi János macsói bán, Rozgonyi Rajnald és Kanizsai László bandériumai kísérték, július 14-én érkezett az ostromlottak felmentésére. A 40.000 főből álló sereg 200 kis sajkásával azonnal ütközetbe bocsátkozott és öt órai heves küzdelem után leverte a török hajóhadat s helyreállította a magyarok összeköttetését Nándorfejérvárral. 21-én a szultán személyes vezetésével általános roham indult a vár ellen és a törököknek sikerült is behatolniuk, de másnap kiűzték onnan a pogányokat. Július 22-én délután a keresztéseknek több kisebb-nagyobb csoportja szállingózott ki a várból s ezek mind hevesebb harcba keveredtek Mohamed seregével. Hosszas, ingadozó küzdelem után a kirohanó Hunyadi és Kapisztrán a keresztények javára döntötték el a csatát, vakmerően elfoglalták a török ágyúit, hamarosan zsákmányul esett az egész tábor felszerelése és a megvert sereg szultánjával együtt fejvesztetten, futással menekült.

Hunyadi világraszóló győzelmet aratott a törökön. A pápa az ősz magyar fővezért „évszázadok óta a leg híresebb hősnek“ nevezi.

A máig is megkonduló harangszó búgó szava minden időkre hirdetni fogja a keresztény népek buzgó imája közben kivívott nádorfejérvári diadalt: Hunyadinak

és vitéz magyarjainak hősiességét. A mi kis népünk nagy dicsőségét, amelyet Európa védelmében 1456. július 22-én Nándorfejérvár alatt arattunk.

*

**Pecchinoli Angelo, pápai követ audien-
ciája Mátyás királynál.**

Mátyás királyról a kortársak feljegyezték, hogy lényé az oroszlánra emlékeztetett. Bonfinius a kiváló uralkodó megbűvölő, mindenkit lenyűgöző tekintetéről írja, hogy Korvin Mátyás nagy dióbarna szeme állandóan tágra nyitva, szabadon és egyenesen, rebbenés nélkül nézett a világba és az emberekre, „leonis more“, oroszlán módjára. Mondják, az egyik török követ annyira hatása alá került a különös, megfogó szuggesztív szemnek, hogy nem tudott megszólalni. Haláltusájában is „úgy ordított, mint az oroszlán“, hogy a bécsi Burg beleremegett. Arról is megemlékeznek a régi írások, hogy mint Nagy Sándornak, Mátyás testének is sajátos illata volt, „mintha külön légkörben élne, elválasztva az emberektől“, jegyzi meg egyik történetírója. Mátyás, azonban tudott simulékony és magával ragadóan kedves is lenni, de alaptermészetében, „leonis more“ — erőszakos volt. Ilyen személyiséggel diplomáciai tárgyalásokat folytatni, igazán nem lehetett könnyű feladat.

Amikor VIII. Ince 1488. szeptember első napján aláírta Pecchinoli Angelo, az ortei püspök megbízó levelét, amely a legszélesebb hatáskörrel, a „legatus de latere“ jogaival ruházta fel meghitt bizalmasát, az új követnek különösen nehéz helyzetben kellett a budai udvarban Rómát képviselnie, mert a pápa s Mátyás között igen feszült, mondhatni, ellenséges volt akkor a viszony. A legátus rendkívül okos, fegyelmezett, méltóságosan nyugodt, síma modorú férfi, aki átérezve feladatát, hűséges lelke egész odaadásával szolgálta „Krisztus nyájának földi pásztort“ s a pápai Róma érdekeit. A leg-

apróbb részletekre kiterjedő jelentéseinek nagy részreánk maradt, amik annál inkább értékesek, mert az ortei püspöknek szokása volt, hogy a király szavát a kihallgatás alatt állandóan jegyezte s így a feljegyzeteket szószerint valóban Mátyás maga mondotta.

Az első, bemutatkozó audiencián már világossá lett, hogy az új pápai követ, ugyan nagy igyekezettel tompítani akarja a kiéleződött helyzetet, de bizonyos dolgokban, amik Róma tekintélyét sértenék, hajthatatlan. Mátyás hát taktikát változtatott, bizonyos idő után újra magához kéri a legátust. Ünnepeles, használhatnánk ezt a szót is, színpadias külsőségek között, „trónon ülve, a királyné jelenlétében, számos főúr és udvari ember környezetében“ fogadta. Aztán „komor arckifejezést öltve“ fordult a király a pápa követéhez:

„Követ úr ismételten sürgette az anconai ügyben tett előterjesztésére válaszat, melyet halogattam, mert előbb méltó fájdalommat akartam elfojtani. Most elég tesztek felhívásainak,“ — kezd beszédébe, amelynek további, Mátyást oly rendkívülien jellemző, nagy öntudatot sugárzó, mélyen lírai mondatait a követi jelentésből szószerint idézzük: — „Valamint egykoron boldog emlékü atyám, úgy én is kora ifjúságomtól fogva a kereszténység és a szentszék érdekeinek lelkes védelmezésében nőttem fel.“ — Szinte hallani, hogy fokozatosan felemeli a hangját. — „A háborúban, amiket viseltem, a tömérdek pénzáldozatot nem említve, számos jó barátomat, rokonomat, köztük nagybátyámat vesztettem el. Testemet sebek borítják s hogy ezek most törődött koromban mennyi fájdalmat okoznak nekem, csak magam tudom. De az egész világ tudja, hogy mit tettem, milyen harcokat vívtam a kereszténységért. Ha a török előnyomulását kitartó ellenállással föl nem tartóztatom, Bosnyákország, több más tartománnyal, az átkozott ellenség birtokában volna. Biztosítom, követ úr, hogy a magyar nemzet önfeláldozó vitézsége nélkül Olaszország és a szentszék sorsa rég eldőlt volna...“

Aztán rátér sérelmei felsorolására, amelyek „a pápa és a császár részéről“ érték és hosszan, minden kis rész-

letre kiterjedve, kifejti álláspontját. Az ortei püspök figyel és szorgalmasan jegyez. Mátyás, nyilván, tudatosan szabadjára engedi lobogó haragját, sőt, érezni, még lendülettel fokozza is izzását. A legátus jelentésében meg is jegyzi, hogy a király „indulatos hangon, úgyszólván dühöngve” adta elő a dolgokat s amíg beszélt, azt a benyomást tette: „mintha szemei, orra és szája lángokat lövelnének”.

A világ színpadának fejedelmi színésze így játszott a pápa követének. Ismert fogás, mások is éltek vele. De Mátyás bonyolult egyéniségét meglepő fények között mutatja — ez a kétségtelenül hatásos jelenet.

*

**Zrinyi Miklós gróf, a magyarság és
Európa hőse.**

Dédunokája Szigetvár legendás védőjének. Néki is Zrínyi Miklós a neve. 1620-ban, Ozaly várában született. Családja: horvát. Ő maga: magyar. Vitathatatlanul magyar, mert magyarnak vallja és magyarnak érzi magát, akinek fájva fáj, hogy Budán török az úr és török az ura Kanizsának, Egernek, Fehérvárnak, Temesvárnak. Katona és költő. Karddal és tollal harcol. Szám-talan írásában panaszolja, kesergi, jajongja, hogy immár száz esztendeje a moszlim sorvasztó kezén az ország nagyobbik fele. S az ország valóban sorvadt, még a föld, a táj képeire is kiült a „tristis facies”: az elnéptelenedett vidékek flórája elkorcsosult, a békés fauna elvadult, az elszabadult, gondozatlan vizek gonosz mocsarakká változtatták a hajdani búzamezőket, nyomorúságos betegségek miazmáitól lett dögletes a levegőnk. Még éghajlata is megfordult a kegyetlenül letarolt országnak. A felgyújtott falvak s felperzselt városok helyén a „solitudines horridae”, a borzasztó elhagyatottság rémítette az arravetődő utazót. E szörnyű tájakról, a Duna s Tisza mentén, teljesen kipusztult az ember. A magyar.

Csontjaik temetetlenül heverték a kormos romok alatt s aki életben maradt, „rabszíjra fűzve elhajatott”. Messze Kis-Ázsiában magyar rabszolgák fájdalmas énekei sírnak. Abban az időben magyar fiúk „mérsékelt áron voltak kaphatók” a rabszolgapiacokon. Aki tudott, hát futott, szökött a török elől s a hegyek közé bujdosott. Főuraink a „biztonságosabb német birtokokba” igyekeztek házasodni, mentették magukat. Lerongyolódott nemeseink megfogyatkozott jobbágyaikat sarcolták és a jobbágy, a dolgozó magyar kéz, gyakran tulajdon vérei elől kényszerült „menekülni”: szaladt remegve, ki merre látott. Több helyen szokásba jött, hogy a törökhöz menekedtek. Vagy katonának állt a futó szegénylegény, de ott is csak pusztult, veszett, kallódott népünk.

A nemzet lelke ájult öntudatlan hevert a romok között.

S a „magyar királyok” Bécsben vagy Prágában, hol órákat fabrikáltak, hol az „aranycsinálás művészetével” bibelődtek, hol meg a „csillagokat vizsgálták” és fonták a maguk érdekeinek furcsa fonalát aranyból s asszonyi hajszálakból, így úzva még nászágaikban is „nyugati politikájukat”. Csak ha már nagyon kényszerültek, egyszer-egyszer hadat is viseltek, hamar futó bécsi generálisokkal, afféle tessék-lássék háborúkat, aminek a vége mindig csak az lett, hogy „békét kötöttek” a törökkel, újabb s újabb területeket adva fel s adva el országunkból.

Ezekben a tragikus esztendőkből élt, ebben „az ebek-harmincadjára vetett hazában” kereste, kergette és űzte a „jószerencsét” a második Zrínyi Miklós. Nem magáért, szerencsétlenségbe jutott népéért. S nemcsak szavakkal, pedig igaz nagy költőhöz valóan okosak és dobbantóak vateses írásai, hanem cselekedetekkel: „Nem írom pennával, Fekete tentával, De szablyám élivel, Ellenség vérivel Az én örök híremet!” — zengi élete programját. És valóban cselekszik: katonákat toboroz, már tizenhét esztendő óta harcol a török ellen, hadat visel, kiveri a pogányt a Muraközből, várakat ostromol s

várakat emel, ő építi fel Zerinvárát, maga kezével is talicskázva a földet.

És tanít! „Imé tudományt teszek előtted, nagy Isten, mindent, amit tudok, kikiáltok, hogy én tőlem elaluvásomért ne kérd elő nemzetem véré...“ — írja.

Tanult fő. Pázmány Péter hűséges tanítványa. Ifjúkorában megjárta Bécset, Grácot, Velencét s megrendülten borult le az Örök Róma templomainak szent köveire. Ismeri s szereti a klasszikusokat. Sűrűn forgatta Tacitust. Olvasta Macchiavellit. Bírja kora kultúráját. „Hívó, mint egy szent, elszánt, mint egy keresztes lovag és reménytelenül küzdő, mint minden igazán magyar magyar.“

Am, mi az ő tanítása? A „Siralmas panasz“ című névtelen röpiratban (amelyet egyesek Vitnyédy Istvának tulajdonítanak, de többen az ő tollát ismerik fel benne) így ír: „Fő végházainkat, városainkat a német vagy maga vesztette el, vagy miatta vesztettük el; Kanizsát, Babocsát német király alatt áruló német vesztette el. Az erős Esztergom várát német parancsnok, vagy kapitány gyalázatos gondviselésével és szunyáta landszknechtivel játszotta el. Erős, szép Egert német vesztette el“.

A vádak sorra igazak. Mind az utolsó betűig! Kanizsa ostromától őt magát parancsolta vissza a bécsi udvar. Elkeseredésében akkor össze is törte a kardját.

Gyűlölte a németet.

És gyűlöli a törököt: „Az othomán nemzet... az Istennek parancsolatját hamisítja, embereknek szabadságát megszegi...“ — kiáltja a keresztény humánus fölháborodásával.

Európa öntudatos vitéze!

Dehát így, „két pogány között“, ki legyen, aki Szent György lovagként megvívjon a pusztító turbános sárkánnyal?

Zrínyi felel.

„Magyart kívánunk oltalmunkra, nem indust, nem szarmatát, nem németet, sem spanyolt... Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalóak, ha kevesen vagyunk is...

És harcol. Eltört kardját újra csak kézbeveszi. Tovább küzd. Majdnem magányosan. Kivert magányos magyarokkal. Vállalva és „megkísértve“ a lehetetlenséget.

Bécs, persze, irigyli sikereit. Montecuccoli féltékeny Gáncsolják, ahol csak tudják. Mende-monda hirdeti, hogy a császár emléktárgyai között volt egy puská ez a felírással: „ez a vadkan ölte meg Zrínyi Miklóst“. Valószínűtlen legenda. Bethlen Miklós jelen volt a tragikus vadászszerencsétlenségnél, még csak gyanúja sincs Megírná. Tény azonban, hogy a bécsi udvarban nem volt „kedvelt személy“ Zrínyi.

De Európa hódolattal tekintett rá. A távoli udvarokban úgy beszélnek róla, mint „az egyetlen vezérről, aki bír a törökkel“. Az új Hunyadit látják benne. A kereszténység védőpajzsát. A művelt világ megmentőjét. A pápa hadvezéri kalappal tünteti ki s becsülése jeléül aranyból öntött arcképével ajándékozza meg. A francia király pairi méltóságra emeli. A spanyol király megküldi neki az aranygyapjas rendet. A bajor s württembergi választó atyjának nevezi. György szász fejedelem testvérének szólítja.

Megérezték és nyíltan meg is vallották, hogy ez a nagy magyar hős: Európa hőse volt. Mint ahogy minden igazi magyar, igazi európai is ezeresztendős történelmünk során.

*

Egy állítólagos magyar amerikaijáról
Columbus előtt.

A vakmerő normann vikingek, mint tudjuk, már századokkal Kolumbus előtt átjutottak az Óceán túlsó partjára. Kalandos utazásaikról az ősi izlandi krónikák adnak hírt. A „Norvégia Királyainak Krónikája“, ame-

lyet kezdőszava után „Heimskringla“ (Világ Köre) krónikának is neveznek, részletes aprólékosan elmeséli Vörös Erik fiának, Leifnek, egyik híres hajóújtját. Az események azzal kezdődnek, hogy egy Biarne nevű legény hírt hoz: Izlandtól nyugatra ismeretlen földet látott. A híradás felkelti az ifjú Leif érdeklődését, felszereli atyja legerősebb hajóját s harmincöt főnyi legénységével felfedező útra indul. Ez Kr. u. 1000-ben történt. A bátor férfiak eljutnak Grönlandba, majd elérik az amerikai kontinenst is, ahol három helyen kötnek ki. A normann hajósok között egy déli ember, „Suthrmathr“ is volt, akit „Tyrker“-nek, azaz Töröknek neveztek. Külön feljegyzi a krónika erről az „idegenről“, hogy „alacsony“ termetű s csúnya férfiú, de nagy elismeréssel emlegeti: ügyességét és tettekrekészségét. Ez a „Tyrker“ még arról is nevezetes lett ezen az úton, hogy az utolsó kikötés alkalmával a szárazföldön bolyongva, szőlőtőkét talált, amit az izlandi normannok, persze, nem ismertek. Őt azonban a hazai gyümölcs váratlan „felfedezése“ valósággal extázisba hozta s Leif kérdésére, hogy mit talált, nagy izgalomban először csak széles taglejtések közben törökül — „thyrsku“ — felelt s időbe telt, amíg erőt vett magán s csillapodva, normann nyelven megmagyarázta kitörő örömének okát. „Mert én olyan országban születtem — mondotta —, ahol szőlőben nincs hiány.“

Vajjon, mint gyanítani vélik többen, valóban magyar volt-e ez a „Tyrker“, akit Szent István királyunk idején az Óceánon is túl, Amerika partjaira vetett kalandos sorsa — nem tudhatjuk. De lehetséges.

Tény, hogy a bizanci szerzők a X. században következetesen „turkoknak“, törököknek, neveznek bennünket. S a Dukas-féle koronán is a görög felirat azt mondja: „Geizának, Turkia királyának“.

A bolognai egyetem magyar rektorai és professzorai a középkorban.

A magyarság kultúrtörékvéseiről írt tanulmányában egyik tudósunk a középkorban oly nagy hírű bolognai egyetemmel kapcsolatban a következőket mondja: „má. 1265-ben találkozunk itt a 15 nemzetiség között a magyarokkal is; az egyetem statutumainak szerkesztői között 1316-ban Jakab nógrádi esperes neve szerepel; az ultramontánok rektori tisztségét a nyitrai Dörögdi Miklós (1316), Uzai János (1343), egy másik János (1385), Lanc (1401), Bodó Miklós (1472) viselte; a tanárok között a magyar János (Johannes de Hungaria) az orvostant (1461), Dénes a logikát (1474), Gergely a matematikát (1472) tanította”.

A messzi századok töredékesen reánk maradt feljegyzéseiből összeállított névsor, kétségtelenül nem teljes, de hiányossága ellenére is bizonyásunk, hogy kis népünk — „Európa legfiatalabb barbár jövevénye” — tehetséggel, szorgalommal, odaadással és „késedelem nélkül” vett részt megújuló kontinensünk tudományos életének már e nyitó korszakában.

*

Szent István a világ uralkodói között az első szentté avatott király.

Első királyunk származása: Árpád fia — Zsolt, Zsolt fia — Taksony, Taksony fia — Gyecsa, Gyecsa fia — Bajk. Öt generáció után, alig egy század múltán, az idegen Keletről jött pogány honalapító nemzetsége Európa fejedelmi uraitól elismert koronás királyt ad a magyarságnak s a világ hódolatára méltó szentet a kereszténységnek. Az Árpádok zseniális törzsének valóban csodálatos kimagasló zsenije volt államalkotó királyunk. Egy névtelen budai ferencrendi szerzetes a középkor végén ekként jellemzi Szent Istvánt: „Corpore par-

vus, animo magnus, audax, bellicosus, prudens et Christum colens“ — termetre kicsi, lélekben nagy, bátor, harcrakész, bölcs és Krisztust tisztelő. Hartvik legendája pedig azt mondja róla: „Komolyságát, mely már gyenge éveiben tulajdona volt, élete fogytaig megtartá; meg-gondolván, hogy írva vagyon: a nevetés fájdalommal vegyül és a szertelen öröm kesergésre változik; mindig akként jelenék meg, mintha Krisztus ítélőszéke előtt állana...“

Az első évezredben a népből indult ki a szentéletűek, vértanúk különleges tisztelete, amit aztán az Egyház hallgatagon vagy kifejezetten jóváhagyott. A X. század óta azonban a szenttéavatás a „szenttéavatási pör“ keretében történik.

Az Egyház megindítva a szigorú kanonizációs eljárást, nagy királyunk életét is vizsgálata alá vette és Róma tévedhetetlen döntésével 1083-ban ünnepélyesen a világ szentjei közé sorozta országépítő királyunkat, nevét föl-vette a mártirologiumba. István király az első a föld királyai közül, akit az Egyház kanonizációval emelt oltárára.

*

IV. Bélánk a tatárral szemben Európa mellé áll. de Európa udvarai magára hagyják.

Ázsia túlsó partjától, a Csendes-óceántól, széles-széles sávval benyúlva Európába, a Visztuláig és a Kárpátokig s fent a jeges zónáktól délre egészen a Fekete-tengerig, a Perzsa-öböl és az Indiai-óceánig terült el az az új s az európai keresztény világ előtt majdnem teljesen ismeretlen, alakulóban lévő birodalom, amelynek egyik hatalmasságától a keleti útját járó Juliánus barát 1237 táján keményhangú levelet hoz IV. Béla királyunknak.

„Én, a Khán, az égi király követe — szolt az írás —, kitől hatalmat kaptam a földön magukat megalázókat felmagasztalni s az ellenkezőt eltiporni, csodállak téged,

magyarok királya, hogy mikor már harmincszor küldtem hozzád követeket, miért nem adsz semmi választ, miért nem küldesz sem követet, sem levelet. Tudom, hogy gazdag és hatalmas király vagy, sok katonád van és nagy országot kormányozol s ezért nehezen is fogsz nekem meghódolni. Pedig üdvösebb és jobb volna neked, ha önként aláam vetnéd magadat. Értesszük arról is, hogy kun szolgálmat tartod oltalmadban s ezért meghagyom neked, ne tartsd őket tovább magadnál, nehogy ellenségeddé legyenek miattuk, kiknek könnyebb menekülni, mint neked, mert ők ház híján sátorban lakván, talán elkerülhetnek, de te házban lakol, váraid, városaid vannak, hogy menekülhetsz te kezemből?"

Fennhéjázó hang.

A levélhozó hírei a hadrakelt tatár seregről, annak eddigi győzelmeiről, szervezettségéről, nagyságáról, fegyelmezettségéről, mindent letipró erejéről, vérszomjas kegyetlenségéről, vezérei „ördögi körmönfontságáról”, a hihetetlenséggel voltak határosak.

Európa nem is hitte el.

Különben is a pápát és császárt a maguk egymás közt dúló háborúja foglalta el. A magyar fráter írásos jelentése hát jóformán olvasatlanul került a Vatikán sok egyéb ügyének halmozódó iratai közé.

Több figyelemre méltatta a hiób hírt a magyarok királya. Neki a tatár áradás elől hozzá menekedett s „befogadott” kunoktól s a szomszédos orosz hercegektől már voltak hasonló értesülései. De azért ő sem ítélte meg valósága szerint a helyzetet s főként környezetének „viszálykodó urai” becsülték le a fenyegető veszélyt. Kiev eleste s Hálics elfoglalása után, 1241 elején, ugyan megkezdí hadai összegyűjtését s Dénes nádort is kirendeli az északi gyepűkre, az Orosz-kapu védelmére, azonban intézkedései a sok kételkedő s gáncsokkodó között erélytelenek, határozatlanok, amint ez a tétovaság jellemzi őt egész a szerencsétlen mohi csatáig.

„A nagy böjt közepe táján — beszéli az eseményeket Rogerius mester, a tatárvést személyesen átélí krónikás — futva érkezett a nádor egyik katonája és ura

nevében elmondta, hogy a tatárok már eljutottak az Orosz-kapuhoz és a gypüket elrontották és hogy ők nem hiszik, hogy a nádor ellen tudjon nekik állni, ha csak gyors segílyt nem küld neki a király. A királynak pedig, mert még mindig nem hitte a dolgot, nem voltak katonái. És míg e miatt aggódva töltötte idejét, negyed napra éjjel-nappal vágtatva megérkezett maga a nádor is egyedül és bejelentette, hogy március tizenkettedikén megütközött a tatárokkal a kapunál, s miután az övéit nyíllal és karddal kegyetlenül legyilkolták, ő maga csak kevesedmagával menekült meg és most eljött, hogy hírül adja, mi történt vele.“

Három nap multán, március 15-én, már Pest határában jelennek meg száguldó lovaikon a mongolok s két nap mulva Vác lángoló falai között prédálnak és gyilkolnak. Béla gyülekező seregét döntő ütközetre tartogatta, részéről csak kisebb portyázások folytak. És egy ilyen csetepatén a tatárok között kun foglyot is ejtettek.

Ez a „kun“ fogoly gonosz gyanúsításra adott okot. Igaz megítéléséhez idézzük Tamás spalatói esperes krónikájából a helyes magyarázatot: „A különféle nemzetekből — írja a tatárok hadi szokásait ismertetve a jól értesült kortárs —, kiket a háborúban meghódoltattak, s kivált a kunokból, roppant sok harcosuk van, kiket a csatára erőszakosan hajtanak; s ha valakit ezek közül észrevesznek, hogy remeg s lelkének egész örülségével nem rohan a halálba, fejét minden késedelem nélkül elütik. Magok a tatárok nem örömet teszik ki magokat a halálnak...“

Szóval, a „kun fogoly“ valószínűen efféle kun lehetett. Ennek ellenére, el kell ismerni, a látszat mégis a kunok ellen vallott. S a látszat könnyen öl. Különösen háborúban. A lakosok pedig amúgy sem kedvelték a csak nem régen letelepített „pogány jövevényeket“, hát vad lázongás tört ki a városban „az áruló kunok ellen“. Béla s a főurak nagyrésze ekkor még Budán tartózkodott s itt volt Frigyes osztrák herceg is, aki „a király kérésére megjött, de mintha nem tudott volna semmit a történetekről, kevesedmagával és nem hadifelszerelés-

ben" — jegyzi meg Rogeriusunk. Segítsége pedig csak annyi lett, hogy résztvett a főként németek által felbujtatott csőcselék gyalázatos gyilkosságában: az öreg kun király, Kötöny megöletésében. Aztán fegyverkezés ürügye alatt, sietve hazament Bécsbe.

A kunok felháborodva fejedelmük hitszegő felkoncolásán, a vérengzésben kétségtelenül ártatlan Béla ellen fordultak. Várt segítségük helyett, ellenséggént dűlva az országot, elvonultak délre.

Végzetesen szerencsétlen napjainkban új s újabb szerencsétlenség szakadt a lelkétvesztett nemzetre. Balsorsunk jegyében zajlik le április 11-én a mohi csata.

„Nincsen száma a sok népnek, mely elvesze — panasolja századok multán is megrendűlten a reánk mért csapást Heltai Gáspár. — Oda vesze mind a sok püspök is, az esztergomi érsek, a kolocsaí érsek, a győri püspök, az erdélyi püspök, a nitrai püspök, a király kancelláriusa: a bácsi esperest. A kik futottanak vala a falukba, az egyházokba, azzok mind megégetnek azzokban: mind az egész mező két mélföldig, mind hegy völgy rakva vala embervérrel és embertestekkel, mintha mindenütt nagy disznócsordák járnának. Emberi szöm soha nagyobb veszedelmet nem látott. Így fűzeté meg Magyarország az ő hitetlen visszavonását és latorságát.“

A király maga is csak nagy nehezen menekűlt meg. Ellenállásról szó sem lehetett. A győztes tatársereg irgalmatlan vérengzést rendezett népűnk között. „Minek a sok szó? — kiált fel siralmas énekében Rogerius. — Sem nemnek, sem kornak nem kegyelmeztek...“ Így járták be dűlva, rabolva, mészárolva az országot: „miután pedig mindent fölforgattak és a hullákból már elviselhetetlen bűz támadt, elvonultak onnan — s csak a hely maradt meg ottan egyedűl“.

Senki emberfia közülűnk nem tudta megállítani a vérengző hordát.

Egyedűl a Duna torpantotta meg őket.

Bélát nyugatra való menekűlése közben felkeresi Friyes osztrák herceg. És a „rokon“ s „fegyverbarát“ a

menekült, hogy az olasz krónikás szavaival éljünk: „megfontolt ravaszsággal kirabolta“. Ez, az enyhén szólva, útonállás a hercegnél akkor rendszer volt, mert mint Rogerius írja: „a szerencsétlen magyarokat mindenütt harapásokkal nyelték el az élesfogú vadállatok, azután pedig meztelenül vetették és adták ki a csupasz földre“. De nemcsak így képletesen, teljes nyíltsággal is megmondja a váradi kanonok a herceg úrról az igazságot: „élt a jó alkalommal s gyalázatos módra az utolsó garasukig kifosztotta őket“. Mármint „a tatárok színe elől menekülő“ magyarokat.

Az osztrák herceg várában „vendégül látott“ magyar király nagy szorultságában a fejedelmi zsarolónak mindent megadott, hogy tovább juthasson.

Kálmán herceghez igyekezett, a mohi csatában súlyos sebet kapott, haldokló öccséhez, Zágrábba.

Innen intézte aztán segítséget kérő leveleit a „vadállati kegyetlenséggel vérengző tatár“ ellen: IX. Gergely pápához, II. Frigyes császárhoz és IX. Lajos francia királyhoz. A küldött követ a császárral azt is közli, hogy ha felszabadítja és megmenti Magyarországot, Béla királyunk kész a nemzet császári megmentőjének esküvel fogadott hűbérese lenni.

Ezekben az időkben a király levelei nyomán Európa valamennyi fejedelmi udvarában a „tatárok szörnyűségéről“ beszéltek.

Segítséget azonban nem küldött senki. A francia király messze volt. IX. Gergely rövidesen meghalt és interregnum állott be a pápaságban.

A császár sem segített. Maga dolgával törődött. De a segítség feltételéhez kötött hűbéri felajánlkozást befejezett tényként tudomásul vette. És tovább háborúskodott a pápai hadakkal. Serege már Róma közelében állott. A teuton önző vakság veszni hagyta országunkat. Akkor is.

Égrekiáltó nyomorúságunkban a császár rideg közönye, vitathatatlanul, később mégis szerencsénk lett. „Mert — mint egyik nagy modern történetírónk megállá-

pítja — a tatárpusztítást néhány év alatt még csak kiheverte az ország, ahogy azt a következmények megmutatták, de ha német hűberré válik, kiheverhette volna ezt akár századokon keresztül?”

Ekkor, 1241 nyarán, az volt a helyzet, hogy keresztény kontinensünk udvarai formás szavak közt sajnálkozva, ám elég könnyű szívvel vették tudomásul Magyarország tragédiáját. Egy évkönyvét író bajor szerzetes jámboran fel is jegyezte krónikájában: „Magyarországot háromszázötven esztendő s fennállása után a tatárok ez évben megsemmisítették.“ Elég szűkszavú parentáció a „szent királyok“ országról.

Dehát az igaz volt, hogy a tatárok Sejbán khánjukat már ki is jelölték új „magyar királynak“.

És az is igaz volt, hogy a tatár Béla hamisított „királyi levelével“ az elmenekülteket, a bujdosókat, a „hegyekbe s erdőkbe futott népet“ haza csalta az elhagyott falvakba. Még lábon állott a búza, a halálraítélt nemzettel akart a mongol arattatni. Megszűnt a vérengzés. „S minden falu megválasztotta előljárójának a tatárok közül azt, akit kívánt.“ Majd annak rendje szerint „mindnyájan begyűjtötték a gabonát s úgy azt, mint a szalmát, a szénát és más egyebet be hordták a pajtákba“. Bizonyos konszolidáció állott be. Írja is Rogerius: „békében és rendezett viszonyok között éltünk“. Az, persze, a nyomorúságban elaljasodottak közt, mintegy szokásba jött, hogy a tatároknak elküldték „a legszebb lányokat s az ilyen ajándékért az átadók viszont juhokat, ökröket vagy lovakat kaptak“. Nyilván azt, amit a tatár a szomszédban rabolt.

Igy jött el az ősz. Az életben hagyottak elvégezték a termények betakarítását s a tatár felügyelete alatt le is szüretelt a nép, „de azt már nem akarták, hogy ők fogyasszák el azt, amit összegyűjtöttek“. Egy nap tehát kiadták a mongolok a parancsot, hogy „a falvakból a férfiak, nők és gyermekek együttesen jelenjenek meg előttük ajándékaikkal“. A tatárok át is vették az elhozott ajándékokat, majd „az ajándékok bemutatóit elvezették egy

völgybe és ott kirabolták, ruháiktól megfosztották, azután pedig rettenetes módon legyilkolták őket“, tudósít az újra lángkapott vérengzésről a váradi kanonok. Hogy miként mehettek végbe ezek a minden emberi képzetet fölülmúló szörnyűséges tömegmészárlások, Tamás esperes értesít: „a nőket, aggokat és gyermekeket csoportosan sorba ültetik vala és hogy öltönyeiket a vér be ne mocskolja s a hóhérok el ne fáradjanak, köntöseiket mindnyájukról lehúzzák. S ekkor a kiküldött hóhérok mindegyiknek karját fölemelve, a tört könnyedén szívköbe szúrják s így mindnyájokat kiirtják vala“. Valóban vérben fuldoklott az ország tatár kézen lévő népe. „Láttam ezalatt — írja a megmenekült szemtanú — megszámlálhatatlan sok kunt és tatárt, kik zsákmánnyal terhes szekerekkel, szarvasmarhákka és barmokkal és más egyéb eszközökkel mindenünnen visszatértek.“

Életben és vagyonban így pusztult a nemzet!

Közben Béla király, hasztalan várva a keresztény hatalmak segítségét, maga igyekezett megszervezni az ellenállást a Dunántúlon. Sietősen megerősíti a városok falait, új hadat gyűjt, figyelteti a nagy folyó túlsó partján rekedt mongolt. És sürgős segítséget kérve, ismétlen levelet küld a pápának. De már akkor nincs is pápa, csak másfél esztendő múltán történik meg az új választás.

Beáll a tél.

A hűséges Duna hömpölygő hátán jégtablák jelennek meg. S mind több és több. Kemény tél ígérkezik. Geregye Pál őrzői kétségbeesett szorgosan törlik a kergesedő partokat. De „a tél annyi havat, jeget hozott, hogy ami már régen nem történt meg, a Duna befagyott“.

Nagy veszedelem! S amitől iszonyodva rettegett az egész magyarság, bekövetkezett.

A tatárok igazi mongol ravaszsággal élve, 1242. február első napjaiban Pest felett átkeltek a Duna jegén.

Megszámlálhatatlan sokaságuk előzőnlötte a még ép-ségben maradt Dunántúlt. Sorra ostrom alá veszik a megerősített városokat. Voltak, amiket elfoglaltak, másokat sikertelen ostrom után maguk mögött hagytak, mert

„mintegy a levegőben repülve, úttalan utakon és a legzordabb hegyeken átkelve, hol sohasem járt még hadsereg“, vágattak át magyar földön és Szlavónián s rohantak le a tengerig: mindenáron el akarták fogni a királyt és a menekülőket. Hasztalan dühük Spalato, Klissza, Trau alatt acsargott. Másik seregük március elején már Bécsnél nyargalászott.

És ekkor váratlan, egyik napról a másikra, az egész vonalon, mintegy varázsütésre, megállt a harc. Ugy, mintha egy kilőtt nyílveendő sívító röptében, egyszerűen megállana a levegőben.

A mongolok határtalan birodalmának mélyéből, ezer meg ezer mérföldről, megérkezett a hír, hogy Ogotaj, a „minden tatárok khánja“ 1241. december 11-én meghalt.

Batu, a fővezér, nyomban takarodót fuvatott, otthon akart lenni az új nagykhán választásánál.

Így, egyedül a Gondviselés szánó irgalmából menekedett meg akkor kontinensünk a pusztulástól.

A rettegett s vakmerően hódító tatár kard, tudjuk, valójában Európának s az egyetemes kereszténységnek feszült, de csak az előörsön álló s a hűtlen magárahagyottságában is hűséges Magyarország testét járta át.

Majdnem halálos döféssel.

1245-ben IV. Ince, az akkor Szent Péter trónján ülő pápa, királyunkat II. Frigyes császárnak a „segítségreményében és feltételével“ tett hűségesküje alól világos szavakkal feloldotta: „mert — mondja ki ítéletét a kereszténység feje — sem a császár nem jött el, sem fiát nem küldötte el Béla országainak védelmére, holott Frigyeset éppúgy, mint a többi keresztényeket, a természet szava is kötelezte volna“ a tatárok rohamát véres testtel álló magyar nemzet megsegítésére.

A másik Frigyes, az osztrákok hercege, nyomban, hogy a mongol kitakarodik hazánkából, Pozsony ostromára vetemedik. Sikertelenül.

Különben pedig tizenhárom esztendővel a tatárdúlás után a Magyar Birodalom határai a legnagyobbra tágulnak ki az Árpádok uralkodása alatt.

A X. századi magyar és a keresztény hittérítők.

Szent Metód, a szlávság nagy térítő apostola, 880 táján, amint azt legendájában olvassuk, találkozott egy, a Duna mellékén portyázó, magyar csapat vezérével, aki hírét hallva a szent férfiúnak, meghívta magához, hogy személyében is megismerje. Az agg püspök környezete, félve a pogányok közismert vadságától, nem tanácsolta a meghívás elfogadását. Biztosra vették, hogy ősz főpapjuk nem térne vissza sértetlenül. Szent Metód azonban az aggodalmaskodók ellenére mégis elment a magyar vezérhez, aki szívélyesen, nagy tisztességgel fogadta és nyájasan elbeszélgetett vele. Távozásakor illő bőségesen meg is ajándékozta. S amikor búcsúzva megcsókolta vendégét a magyar főúr, akit a legenda rex-nek, királynak nevez, arra kérte a püspököt: „memento mei, venerande pater, semper in sanctis precibus tuis” — emlékezzél meg rólam, tisztelendő atya, szent imádságaidban.

Népünk ősi, hogy úgy mondjuk, veleszületett vallási türelmességének ezek a sorok első, írott bizonyosságai. Csak akkor lobban fel a magyarság a kereszténység ellen, amikor a térítő papság és idegen környezete már vakmerően beleavatkozik az ország ügyeibe, veszélyeztetni nemzeti függetlenségünket. Szóval, amikor a vallás dolgaiba politikumot kevertek.

Szent Cirillnek, Szent Metód bátyjának, is volt találkozása a magyarokkal. 860-ban, a kazár kagánhoz utaztában, egy kalandozó csapatunk támadt reá. De meghallgatva szavát, aztán békén útjára bocsátotta.

Prumwart püspök 926 táján Szangallenben, 954-ben pedig Szent Wikbert Belgiumban térített az ott táborozó magyar seregek között. A krónikások tanúsága szerint, zavartalan békességben.

Arra nincs példa, hogy X. századi magyar keresztény papot hitéért megölt volna. De tudjuk, hogy azokban az évtizedekben alig múlt el nap, amikor mártírvér ne öntözte volna a vajudó Európa földjét.

**A magyar Elzevir vagy a hitvány vas-
mívesnek lebecsült Misztótfalusi Kis
Miklós.**

Az első, teljes magyar Szentírást Károlyi Gáspár, az „istenes vén ember” nyomatta ki a Báthoriak birtokán lévő Vizsolyon. Főurak, nemések, kis polgárásszonyok, adakozó városok pénzén. „Testtöredelemmel, de buzgó-ságos szeretettel”, tizenhét hónap fáradságával „20. nap-ján szent Jakab havának, Krisztus Urunknak születése után ennyi esztendőben: 1590”.

Ez a darabosan kemény mondatokba kötött s mégis mély zöngésű fordítás lett a magyar kálvinizmus kánoni könyve, a protestáns magyarság Bibliája. Sajnos, kevés példányszámban s drágán került ki a nyomdából a nagy formátumú három kötet. De ennek ellenére kelendő volt, ötven esztendő alatt vagy nyolc kiadást ért meg. Ahíta-tos szorgalmasan olvasták mindenfele a három részre té-pett országban. Bethlen Gábor, Erdély legnagyobb feje-delme, magáról írja, hogy ő huszonhatszor olvasta át „az örök életnek beszédét”. A XVII. század második felére hát igen megfogyatkoztak az avittá forgatott magyar Bibliák. Új kiadásról kellett gondoskodni. Erdély protes-táns urai el is határozták az újrányomatást. A terv azon-ban sokáig csupán kegyes terv maradt. Bár a költségekre pénz is lett volna: a Ghillányi Gergely-féle örökség. De ezt az özvegy nem adta ki az egyháznak. Asszonyi be-folyásával esztendőről-esztendőre halasztást kapott a fe-jedelomtől az örökrész kifizetésére. Így teltek halogatás-ban az évek, sok sopánkodó, sőt sürgető szó között, de tett nélkül.

Végülis Tofeus Dobos Mihály, az erdélyiek híres püs-pöke, a protestánsok között az első magyar teológiai dok-tor, külföldetjárt, nagytekintélyű férfiú, szánta rá magát cselekedetre. Udvari pappá történt kinevezése után pár nappal a belső emberek hozzák a hírt, hogy „az özvegy ujra megest” kieszközölte Apafi Mihálynál az örökség kiadásának „haladékát”. Tofeus nehéz lázban fekszik, de a sűrcsem heve elragadja s remegő inakkal kikel beteg-

ágyából és új tisztségének hatalmával élve, kért engedellem nélkül, felmegy a fejedelmi palotába s eltökélt felépésével senkitől útját nem engedve állni, az egybegyűlt urakkal teli tárgyalóterembe lép, Apafi elé áll és a tiszta lelkek elszánt bátorságával, mint csak az isteni küldetésükben hívő középkori nagy pápák merészeltek a fejedelmekkel szólni, emelt hangon, hogy a szomszédos teremben várakozó főrangú hölgyek is hallották, felelősségre vonja fejedelmi urát és udvarát: „amiért Istennek anyaszentegyházát sem átalították megrabolni“. Döbbsen visszhangozzák a dermedt falak vádjainak szigorú, kemény szavait. Elkeseredése a töméntelen felhozott gonoszság felett annyira előnti, hogy vádoló beszéde közben többször sírás rázza meg. Aztán sápadtan az izgalomtól, kimerülten, zokogásba fúlva kiáltja a megrendült urak felé: „soha az Isten tibennetek ezt büntetlen ne hagyja, pogányokban is iszonyú hidegség volna ez!“

Feljegyezték, hogy könnyezett Apafi s nem maradt szárazon az urak szeme sem.

Tofeus szavának eredménye lett.

Kiadatott az egyház örökrésze.

A pénz hát már nem volt akadálya a Biblia rég tervezett új kiadásának.

S mégis úgy fordulnak a dolgok a fenekestől felfordult Erdélyben, hogy „nem az Ország“, hanem „egy szegény legénynek szíves devotioja“, állhatatos igyekezete ajándékozza meg a magyarságot az újranyomtatott Szentírással.

Ez a „szegény legény“ pedig: Misztótfalusi Kis Miklós.

Hősünk, mert M. Kis Miklós valóban az egész nemzet tragikus hőisévé magasodott, 1630-ban született a Nagybánya melletti Misztótfaluban. A kisközség a XVI. század végéről reánk maradt írások bizonyosságai szerint színmagyar lakosú s arról nevezetes, hogy jegyzőkönyveit 1595 óta, a szokásos latin helyett, magyarul vezette. 1635-ben pedig, az akkor kereken ezer lelket számláló falu, azzal vált hírhedten híressé, hogy egy napon, ország-világ ámulatára, magát „független szabad köztársasággá“ kiáltotta ki és csizmadiái, ácsmesterei, tímárjai

ettől fogva nem is fizettek adót sem a császárnak, sem a fejedelemnek. Ebben az időben, bezzeg, nem egy városunktól császár is, fejedelem is s harmadiknak jelentkezve, a szultán is irgalmatlanul behajtotta a maga külön adóját. Dehát fontos hadiút vezetett át Misztótfalun s így a magas politika talán ezért volt engedékenyebb vele szemben. Becsületére válva, az új „köztársaság“ azt is „határozatba vette“, hogy menedéket ad a törvény által üldözötteknek. Derék emberek lakták ezt a falut.

Am, túl mindezekben s valósággal ország-világ csodálatára, híressé tette Misztótfalu nevét nagy szülöttje, akit ugyan „hitvány ártalmas vasmívesnek“ neveztek hitvány s ártalmas honfitársai, pedig ez a zseniális magyar: teremtmény polgára volt a világnak s nagy áldozatokat hozó fia hazájának.

Pályája, amely Európa könyvnyomtató kultúrájának elzeviri csúcsait érte el, szoros összefüggésbe került az erdélyiek kiadandó Bibliájával.

Misztótfalusi papnak készült. Nagyenyeden végezte el a bölcészetet és teológiát, majd, mint első diák, a maga választotta Fogarasra ment rektóriára. Itt kiváló zenei tudásával a gyülekezeti éneklést hozta rendbe. De afféle csendes ember, magába vonuló természet, hát a prédikáláshoz nem érzett tehetséget. Ezt, a nyilvánosságtól való idegenkedését látva jóbarátja, Pápai Páriz Ferenc, a magyarság egyik nagyszorgalmú tudósa, azt tanácsolja neki, hogy tervezett külföldi tanulmányútján „nézzen széjjel a tipographiában“, mert „predikátoraink Istennek hála elegenden vannak Erdélyben, de ilyen ember kellene, aki nincsen“.

A baráti szó, mint Misztótfalusi írja: „nem kicsiny szegyet üte fejembe“. El is vállalja a megbízatást, hogy felügyel majd Amsterdamban a készülő Biblia nyomtatására. S mert, amint „különös cselekedeteinek mentsége“ című iratában megvallja: „örökké olyan természettel bírtam én, hogy Istenben bízván olyan dolgokhoz fogtam, melyekhez kezdeni mintegy istenkísértés volt“ — kijutva Hollandiába, 1680-ban, nekilát a nyomdászat, akkor még igen bonyolult mesterségének tanulásához. Sorra lá-

rogatja a nagy hírű nyomdákat. Végre Blaeuék nál: inas lesz. Harminc esztendő s fővel. Kitűnő akadémiai végzettséggel. Éhezve. Minden nyomort önként vállalva. És emberfeletti szorgalommal tanulja a „szakmát“. Meg akarja ismerni apróra a „typographia tudományát“. A nyomdászat ekkor, e csodálatos hőskorában, valóban tudomány. És: művészet. Különösen betűt metszeni. Azt is tanul s ami nagy szó: meg is tanulja. Kiderül, hogy ritka tehetség. Érzékeny, vékony idegzete mellett vállalt feladatában elnyúlhatetlenül munkabíró. Minden gondolata, akarata: megszerezni a tudást, hogy a hazája részére készítendő Szentírás felügyeletét majd jól tudja ellátni.

Csak a léleknek ez a teljességes odaadása érteti meg a gyors és meglepő eredményt: alig három esztendő múltán tudásban s a betűmetszés művészetében felülmúlja világ-híres mesterét is.

Otthon azonban az erdélyi urak sokkal lassúdbbak, a múltó évekkel sem tudtak végleges megállapodásra jutni a kiadandó Biblia dolgában. Egyhelyben topognak. Egyszer a várható költségeken, máskor a formátumon, aztán meg a régi kiadás „correctioin“ éled fel új s megújuló disputa s a sok szó között, tehetetlen tétozázásukban, évről-évre odázódik a kinyomatás munkájának — megkezdése is. Teljes tájékozatlanságukban nem bíznak M. Kis Miklósban. A követségben járó Kolozsvári Istvánt kéri fel a nyomtatás amszterdami előkészítésére.

Közben pedig Misztótfalusi Kis Miklós nemcsak megtanulta a betűmetszést, matrix készítést, öntést s a nyomtatást, hanem tovább vállalva a nyomorgással határos nélkülözést, önállósította magát: műhelyt bérel, papírt vásárol, betűkészletre tesz szert. Szóval, a bevándorlott s tipografussá lett magyar pap új nyomdát nyit a hollandusok között.

S tán ugyanabban az órában, amikor Misztótfalusi Kis Miklós megdobbanó szívvel kiakasztja az amszterdami házra cégtábláját, Kolozsvárott a „biblianyomtatás végett alakult tanács“ dolgvégezetlen feloszlik.

Ő csak baráti levelekből tudja meg az otthoniak teljes csődjét.

De a mozgalmas világ hírei is riasztják: a török Bécs alatt kudarcot vallott. Az Európa egeről lebukó félhold pedig azt jelenti, hogy a szultánok portáján óvatos szóval meg csengő pénzzel megőrzött Erdély függetlenségét a közelebb került germán fojtogató kéz hamarosan törkonragadja majd.

Igen, ilyen szívtetépően, valósággal ketté tépve a szíveket, tud legyetlen dilemmába, rettenetes ellentmondásba feszülni a magyar végzet!

Misztótfalusi Kis Miklós hát, mintegy az utolsó órában a magyar Bibliát akarja az övéi kezébe adni, hogy velük legyen a megújuló szenvedések napjaiban. És elhatározza: „Hozzá fogok én egy szegény legény lévén, és megmutatni, hogy egy szegény legénynek szives devotioja többet téssen, mint egy Országnak immel-ámmal való igyekezeti: és hogy az Isten gyakran alávaló és semminek állított eszközök által tapasztalható-képen való segítségével viszi véghez az ő dicsőségét“.

S ettől fogva sem erejét, sem aranyát nem kíméli, telik neki, meggazdagodott és „maga költségén s fáradságán“ hozzálat a Biblia kinyomtatásához.

Nehéz feladat. Meg kényes is.

Figyelmeztetik társai, hogy „nagyfába vágta a fejszét“.

Való igaz.

„De én — írja magáról — azzal nemhogy elcsüggedtem volna, hanem még inkább megvetettem lábomat...“

Szükség is lesz rá, hogy erősen a talpán álljon, aki a Bibliához hozzányúlni merészel. Már pedig hozzá kell nyúlnia. Az 1645. Janson kiadás csak úgy nyüzsög az értelemzavaró sajtóhibáktól. Van vagy háromezer benne. A vaskosát számolva. A kihagyott szavak száma is kitesz újabb háromezret. Misztótfalusi mindenképpen tudós a betűnek: tanult pap s kiváló nyomdász, természetesen, hogy nem akarhat érthetetlen, hiányos szöveget kiadni a kezéből.

Nosza, száll sebesen haza a hír, hogy „correctiora“ készül.

Tág szó. Ha akarják, érthetni úgy is, hogy a „fölforgató coccejanusi elveit” szerint fogja „meghamisítani” a szent szövegeket. Persze, így is értik. Rosszakarattal.

Teleki Mihály, a hatalmas kancellár, indulatba gyúl a kimondja Misztótfalusira az ítéletet: „méltó volna annak az embernek a tengerbe vettetni!” Tofeussal az élen jóformán egész Erdély ellene zúdul.

Pedig ő, nyilvánvalóan, csak a „fogyatékosságokat” akarja kijavítani.

Kolozsvári István uram sem nyughat. Maga szakállára, de mint hivatalos személy; azt kéri az amszterdami egyházi tanácstól: tiltsák el Misztótfalusit a Biblia kiadásától. Erre, természetesen, a derék hollandusok nem kaphatók. Inkább kimondják, dícséretet érdemel a magyar nyomdász „istenes vállalkozásáért”, amelyet hazája javára akar véghez vinni.

A gáncs nem sikerült.

Misztótfalusi szabadon dolgozhat. Dolgozik is. Amit eltökélt, végzi. Lelkiismerete szerint. Így hát: jól. És sietősen. Fél „Erdély romlásától”. Messze idegenben, sikerei közepette, gazdagságban, mind csak haza gondol, minden gondja Erdély.

„Hogy kardot kössek fel hazám mellett, — írja Telekinek számotadó levelében — úgy hogy azzal valamit használhassak, az én tehetségemben nem volt, amit az én tehetségembe helyezettnek lenni láttam, ahoz az eszközökhöz, ahoz a fegyverhez nyúlhattam keresztény vallásomnak tutálására...” És feledye az otthoniaktól eddig szenvedett méltánytalanságokat, gáncsoskodást, megforrósodott szívvel igéri a kancellárnak, hogy Kolozsvárott majd, amikor Isten segítségével hazakerül, még a mostaniaknál is szebb betűket fog metszeni s ha jó papírosa lesz, akár a híres amszterdami nyomdászokkal is kiáll versenyre. Kéri Telekit, engedjék joggyekezetében tovább dolgozni. „Hagyják élni a tyúkot, — írja tréfálkozóan — amelyik aranyat tojhatik”.

Hát hagyják.

Levele megcsendesíti a felzaklatott hazai kedélyeket. Ahogy mondani szokás manapság, várakozó álláspontra

helyezkednek az otthomiak. A kancellár is „megjuhászott”, — jegyzi meg Misztótfalusi.

És 1685. pünkösdjére elkészül a Zsoltárokkal. Pom-pázó, gazdag aranyozású kötésben sietve megküld egy példányt Teleki Mihálynak.

Műve fogadtatását Misztótfalusi így mondja el: „Mikor a Soltáromat meglátta a b. e. Ur Teleki Mihály Fogarasban az Ország Gyűlésében, az urak közzé sietvén és mutogatván s dicskedvén mondotta: Urak, haza kellene ám ezt az embert hozatni; de arra pénz kell. No ki mit ad? És akkor aki mit ígért, feljegyezvén, azután fel is küldték 200 aranyig. Hogy meghozák, én arra mondték: Köszönöm igen az édes nemzetemnek jó affectioját; de én erre nem szorultam, nékem Isten eleget adott: úgy hogy, ha kell, haza is mehetek: és bánnám, ha ezzel köteles szolgálva akarnának tenni; holott én önként és magam szabadságában többet szoktam szolgálni”.

Kemény gerincű férfi.

A pénzt barátai tanácsára, tapintatból, mégis átveszi, mert mint mondják neki: „másként megszegyenlené magát az egész Ország” és „meg-annyit téven melléje, vagy még többet, 2200 az huszonkétszáz forintot” szétoszt az amszterdami magyarok közt.

Haza azonban nem jön. Még. Bár vágyakozik. S akar is itthon jóhasznára lenni a hazának. De dolgai visszafoják.

Nagyon sok megrendelése van Amszterdamban.

Épp akkor egészen rendkívüli feladat foglalkoztatja. Artsil, Georgia nagyműveltségű királya, maga is kiváló költő és tudós, levélben kéri meg Amszterdam polgármesterét, ajánljon neki nyomdászt, aki a georgiai abc betűinek metszésére és kiöntésére alkalmas szakember lenne. A városa világhírű presztizsét érthető féltékenyen őrző Witsen polgármester választása a mi Misztótfalusi Kis Miklósunkra esik. Nagy megtiszteltetés a betű világpiacán. És az új magyar nyomdász méltónak bizonyult a bizalomra. Reánk maradt a király elragadtatott hangú levele, amelyben megköszöni Witsennek, hogy ily kiváló

tipografust nyert meg a georgiai keresztények abc-jé elkészítésére.

Misztótfalusi dolgozott Medici III. Cosimo hercegnek is. Büszkén írja: „a Florentiai Nagy Herceg mint generosus ember, reá gondolván magát, hogy mivel az egész Itáliában jó Tipographia nincsen, egyre reá verje az Országot. E végre emberi által egész Európában, majd esztendeig circumspiciáltatott, ha hol effélékre verhetné magát. Schol szert reá nem tehetvén, úgy akadtak végre énreám, ki nékiek (NB. Csak ezt is nagy gloriának tarthatná a Magyar nemzet, hogy mi, akik annakelőtte Itáliából vöttük a Betüket (ahonnét a Romona és Italica neveztek) most azt megértük, hogy ők szorultanak mi reánk Betü végett.) szükségeket kedvek szerint töttem“.

Sikerét rögtön a nemzete sikerének könyveli el. S fáradhatatlan robotol hazája dicsőségéért. Még éjtszaka is vési a betűket, pedig az „hallatlan dolog, — írja — holott mások még a napok között is a tiszta napokat erre a munkára választják“.

Betűmetsző művészetének híre bejárja egész Európát. Dolgozik Lengyelországnak, Svájcnak, Németországnak, Angliának, Svédországnak, sőt a messzi Arméniának is. És protestáns pap létére a Vatikánnak. XI. Ince pápa Misztótfalusi Kis Miklós szép metszésű betűiből szedeti Buda visszavívásáról szóló művét. Több forrás tudni véli, hogy a stockholmi királyi nyomdának is dolgozott. S vannak, akik kapcsolatba hozzák az első török nyomda felállításával, ez azonban tévedés. A jóval később felállított török nyomdánál egy másik magyar: renegát debreceni diák segédkezett.

Munkáját Bécs is megcsodálta: „ott mind a Betű készítő, mind derék Jesuiták és egyéb tudós emberek admirálták, és megvallották, hogy szebbet affélet soha nem láttak“.

Tíz dolgos, sikerekben gazdag esztendőt töltött Misztótfalusi Kis Miklós a hollandusok között. Nyomdája az akkori művelt világ növekvő érdeklődésének köz-

pontjában állott. Hatalmas vagyont keresett. Elhihetjük neki, hogy néha „targoncával“ tölték szállására a pénzt. De ő maga puritánul él: „csak azt is kárnak tartottam annyi keresetem mellett, — írja visszapillantva életének erre a szakára — amit kenyérre kellett költenem nyavalyás testemnek táplálására. Néha egy hónapig is bizony bort nem ittam; és minél alább való s olcsóbb eledellel lehetett olyannal életem: olyan szűkön költő voltam, hogy véghez vihessem azokat, amikhez kezdettem Isténem indításából“.

Nyomatja a magyar Bibliát. Gyűlő aranyai között is küszködve: „sokszor úgy kiadtam a pénzemet a könyvnyomtatóknak, — emlékezik vissza a gondterhes napokra — hogy kenyér vételre is egy poltrom sem maradt“. Bizony, igaza van, hogy „gondot adott volna Ország-nak is“. Nagy munka volt. „A Biblia nyomtatást elvégezvén negyedfél ezer exemplárt t. i. hozzá fogék a Psalteriumhoz, és azt mind a Biblia mellé, mind pedig külön kinyomtatám 4200-ig: annak utána azzal sem elégedvén meg, kinyomtatám az Új Testamentumot is 4200-ig: azzal sem elégedvén meg, majd mind e könyveimet békítteté (kezeset hozván haza exemplárul) még pedig többire aranyoson: úgy hogy néha dolgozott én számonira 20 ember, azaz négy Compactor minden cse-lédíve' legényivel és inasival egybe: kiknek fizetésekre az én két kezem keresményének mind elégnek kellett lenni, úgy hogy minden héten legalább 100 forintnak ki kellett nékiek a kezemből menni. Ebből minden veheti észébe, minémű gazdag jövedelemben voltam én, mind micsoda nagy devotio volt, azt mind hazám javára fordítani“.

Befejezve munkáját, most már hazatérhet.

Repülve jön.

„Elhozza az Isten az én szabadulásomnak is idejét, — írja Pataki István barátjának — eljő a jó tavasz és akkor a darvakkal én is szárnyamra kerekedvén, régen elhagyott honomat megkeresem“.

Sok fájo csalódás várja itthon.

Erről itt most csak röviden szöljünk.

Erdély haldoklott már. Erőszakosan magába zsugorodott. Szűk világ lett. Emberei önzők, kicsinyesek. „Alacsony emberek“.

Misztótfalusi Kis Miklós pedig Amszterdamban való-ságos világpolgárrá magasodott. Ő az első magyar igazi világpolgár. Tekintete megszokta Európa horizontjait látni. Idegen lett neki Erdély, idegenné lett a tulajdon hazájában, amelyet oly nagyon szeretett. „Mint Salamon az ezüstöt Jeruzsálemben“, úgy akarta itthon a könyveket „elbővíteni és olcsóítani“. Ez, sajnos, nem sikerült neki. Erdély pénzben és lélekben teljességgel elszegényedett. Nagy érdeme, hogy ezek s mindenek ellenére kiadványai tíz év alatt mégis vagy száz kötetet tesznek ki.

Ő, persze, többet, sokkal többet akart. Dehát nem értették meg. Félreértették. A világhírű betűmetszőt „hitvány és ártalmas vasívesnek“ nézték, tartották. Kicsinyességekkel és otrombaságokkal gyötörték.

Pájdalmas és szégyenletes visszaemlékeznünk sok megaláztatására, lelki szenvedésére, szíve gyötrelmeire. Hionfitársai kegyetlenül megkínózták. Alkalmas rá: már-már betegesen érzékeny.

Sokat szenvedett. A haza nem volt hálás fiához. De ez a haza akkor, a XVII. század utolsó tizedében, az agonizáló Erdély. Bomlásban. Több: rothadásban.

Életünk egyik titka, hogy a magyarság egységéért akkor az önálló Erdélynek meg kellett halnia.

De Erdély magáért és magában akart élni. Konokan. Örjögve. Tébolyában legjobbjait gyilkolva.

A lélek javai iránt közönyös lett Erdély. Erdély gonosz közönye megölte Misztótfalusi Kis Miklóst is. Abban az időben már töméntelen áldozata volt Erdélynek.

Csak kevesen figyeltek fel, hogy egy áldott munkás magyar férfi, életének ötvenkettedik esztendejében, 1702-ben meghalt.

Ákos István elsiratja az utolsó Árpádházi királyt, a szent királyok nemzetségét.

I 310 január 14-én a budai várban váratlan hirtelen örökre lehúnyta szemét III. András királyunk. Ez a halál a maga feltörhetetlen fekete pecsétjével lezárta az Árpádok nagy nemzetségének sorát. Nem maradt örökös Szent Koronánknak. A magyarság ősi, nemzeti dinasztiája kihalt. Megrendülten vette a nép a kegyetlen s sorára oly végzetes gyász hírért.

„S az ország főpapjai, bárói, nemesei és minden rendű lakosa — írja Ákos István országbíró — Ráchelként elsiratván Szent István első magyar király nemzetségének, vérének, törzsökének atyai ágon kisarjadt utolsó aranyágacskáját, sokat tépelődve gondolkodának, Isten kegyelméből hol s miképen találnának maguknak a szent királyok véreből sarjadt új királyt“.

Különös gyászjelentés!

Nem az Árpádokat emlegeti az egyik legbüszkébb Árpádfi halálakor, az Árpádok vérének magvaszakadtán, hanem „Szent István törzsökét“ és a „szent királyok vérét“.

A gyász bakacsin felhője kis nép kicsiny országa felett sötétkedett, de árnyéka Európára is terült, Pannónia királyi szentjei: Európáé voltak.

*

**Egy különös magyar népitélet története
1847-ből.**

Szemben a felületes hiedelemmel, a mi népünk valójában türelmes természet, meggondolt, törvénytisztelő. Személyében, hogy úgy mondjuk, individuálisan, egyenként, ha felizzik haragja, ugyan kész könnyen öltre s még bicskára is menni, de a tömegeket ritkán ragadja el a hirhedt lobbanó magyar indulat. Aránylag kevés lincselésről tudunk s azok is többnyire zaklatott idők-

ben, pestis, kolera járványok, lázadások idején s inkább nemzetiségi vidékeken fordultak elő.

A magyar lelket, pontosabban, a székely lelkiséget igen mélyre világítóan jellemzi egy különös népítélet. Ez 1847-ben esett meg Siklódon. Az udvarhelyszéki falu népe mind szabadszékely volt, egyetlen úr sem lakott köztük, csak egy bizonyos Bakó József nevezetű félúr, aki mint gazdatiszt megvagyonosodott és itt telepedett le. Ez az ember arról lett nevezetes, hogy éveken át, egész haláláig vakságot mímelt s ezt a nehéz szerepet, bár jól látott, vaskövetkezetességgel vitte keresztül. Különben pedig az osztrák kormányzat megbecsült kémje volt. „Természeti ösztönből inkább, mint anyagi haszonért” — írja a róla szóló feljegyzés. Ez a Bakó József, „szenvedélyének” hódolva, titkos és nyílt feladásaival agyonzaklatta a székelységet.

Abban az időben felette súlyos adók nehezettek erre a sok szerencsétlenséget látott népre. Valósággal kegyetlenek voltak az itt érvényben lévő rendeletek, hogy a kormányzók engedve az emberségnek, maga sem vette betű szerint az irgalmatlan „törvényt” s tisztjeivel méltányosabb adókulcsot igyekezett használni. Bakó, természetesen, amint megorrontotta a kormányzókbeliek enyhébb eljárását, tüstént jelentést írt és tiltakozott, de mert ez alkalommal nem talált meghallgatásra, tovább vitte a dolgot s nem sajnálta a fáradságot, felutazott Bécsbe, ahol magánál Metternich hercegnél vádolta be a „rebellis” tisztviselőket. Ki is adatott a legszigorúbb parancs, hogy az adóösszeírást a tartományi biztosok személyesen végezzék, „minden köblöst a helyszínen, s minden marhát a pajtáiban írván össze”. A székelyföld biztosa, Thury Ignác, hát „a rendelet betű értelmében” végezte a dolgot Siklódon. A feljelentő is jelen volt persze, az adó új összeírásánál a „helység házá” s amikor a biztos némi belátással a szegénység iránt egyszer-egyszer engedékenységet mutatott, Bakó a falu népe előtt fenyegetődzött nagy hangon, hogy „őt is feladja Metternichnek”. Így telt el a nap. A székelyek „csendesén és engedelmesen viselték magukat” — hang-

súlyozza krónikásunk. Beesteledve, Thury átment Etédre meghálni. Bakó kérte a távozó biztost, venné fel szánjára s vinné el házáig, amely útba esett. Thury azonban elutasította, nem vitte magával. Bakó hát a maga szánjáért küldött s visszament a községházára. De alighogy belépett a gyűlölt ember a szobába, nyomában a falubéliek „kezdetek betódulni mind többen-többen, nyomva az elsőket előbbre, s ezek Bakót egész a falig, míg a tömeg testsúlya agyonnyomta, anélkül, hogy valaki csak egy ujjal is bántotta, vagy hogy ezen feldőhödött sokaság az egész eljárás alatt egyetlen egyet szólt volna. Bakó meghalt. Ekkor a falusiak eltávoztak, s a szobában otthagyták a hullát, melyet az azalatt megérkezett kocsis lélektelenül s egymagában talált a padlaton“.

Az eset, természetesen, kitudódott s a királybíró meg is kezdte a nyomozást, de eredményre nem jutott. „Az egész falu, öreg és gyermek, férfi és asszony egy emberré vált, s ezen egy nem vallott.“ Végül is nem tudtak a hatósági férfiak mit tenni, az egész falut még sem foghatták be. Bécs azután retorzióként nagy lovascsapatot rendelt a falu nyakára, abban reménykedve, hogy „annyi katona és ló tartása, s a fegyver látása majd megfélemlíti a siklódiakat.“ De a székelyek rendületlenül csak némák maradtak. Hanem vagy két hónap múltán, mégis egy nyolcvan esztendő agastyán előállott s „azt vallotta, hogy ő egymaga, anélkül, hogy egy lélek is tudott volna felőle, ő nyomta agyon Bakót“.

A furcsa történetet feljegyzője így fejezi be: „A katonaság elment, az öreg ember törvényes kezesség mellett szabadlábbon maradt a per, lefolytatásáig, mely avval végződött, hogy az öreg ember, ki magát a faluért feláldozni akarta, még azon évben meghalt, szép természetes halállal.“

Ezzel a szelíd s megbékítő véggel kerekedik ki ez a különös magyar lincselési história.

II. Rákóczi Ferenc a jobbhágyságért, a közteherviselés mellett az ónodi gyűlésen.

II. Rákóczi Ferenc, Erdély fejedelmeinek ivadéka, a mártír Frangepánok és Zrínyiek vére, Sáros örökös főispánja, birodalmi herceg, Munkács s még sok-sok vár ura, töméntelen vagyon, egymilliókétszázezer hold birtokosa, 1703. június 14-én, engedve Bercsényi buzdító szavának s népe hívásának, visszatér bujdosásából, lengyel földről, hogy élére álljon a fellobogó magyar szabadságmozgalomnak. Egyedül „hű komornokának, Pázmánnak“ és két lovászának kíséretében lépi át a határt, ahol a vezért a néhány nappal előbb szétvert „felkelők“ párszáz főnyi maradéka fogadta: „parasztok fegyvertelen csapata“.

A fejedelemfi meghökken a rongyos, szedett-vedett pór had láttán, amely előtte a „nemes nemzetet“ képviselte. Ő az Arany Bulla törvénytelenül eltörölt „jus resistendi“-jének, az ősi nemesi ellenállásnak szent jogán jött megvédeni a nemzet elorzott szabadságát. De aztán — amint maga mondja Vallomásaiban — ráeszmélt történeti hivatására: hogy „az Úr eszközül“ használja, neki kell felébresztenie „a magyarok keblében a szabadság szerelmét, mely a rossznak megszokásától már-már hűlni kezdett“.

S az ország leggazdagabb földesura, akit ötesztendőskorában meghívott a rendi országgyűlés s képviselőjét a zászlósúrak s az esztergomi érsek közé ültették, vezére lesz a jobbhágyság eszetamásának, paraszti kaszás hadának. „Az isteni gondviselés — írja Rákóczi — elküldött a pusztába, hogy fegyverre és szabadságra hívó szózat legyek.“ És a szózatot az ország minden népe meghallja: lelkesedve sorakoznak kibontott zászlója alá az urak, nemesek, a jobbhágyság földönfutói, magyarok, tótok, ruténok. Az egész szentistváni ország szétszabdaltságában.

„Recrudescunt inclitae Gentis Hungarae vulnera“ — felszakadnak a nemes magyar nemzet sebei — hirdeti világgá híres kiáltványában panaszainkat a magyar sza-

badtság új vezére. Szava messze cseng: egész Európa meghallja. A franciák Napkirálya biztató szavainak olyan fényeit ragyogtatja a császári hadakkal élet-halál harcát vívó magyarság felé, hogy Rákóczi különben tisztán látó szemét is elvakítja: bízik benne, reménykedik, de XIV. Lajos akkor sem hajlandó szövetséget kötni vele, amikor a felkelők vezére vezérlő fejedelme lesz a magyaroknak. Igaza volt Bercsényinek, aki azt mondta a meg nem szűnő francia biztatásra: olyan az, mint a vadászkürt, lelkesít, de segítséget nem ad. Azért gyűlnek, gyülekeznek a „Pro libertate” lobogója köré sokan külföldről is, akik vérük ontásával kötelezik örök hálára nemzetünket, de akadnak köztük szép számmal lézengő ritterek, mint akadtak magunk között is áruló Ocskayak. Az évszázados török dúlásból alig felszabadult országot s népét lehetetlennek látszott háborúra beszervezni, Rákóczi mégis majd egy évtizeden át viselt háborút. „A legjobban fölfegyverzett katonának is — panaszolja Emlékiratában — kardján kívül csak kovás vagy kerekcsapó puskája vala s ezek száma mindig sokkal csekélyebb volt az ellenségénél. A legjobban fölszerelt lovasnak volt egy kétlábnyi hosszú karabélyá, amelynek szája az ágyúéval vetekedik vala; kardja nem elég kemény acélból, zablája hitvány, nyerge rosszul felszerelt...”

De nemcsak jó hadserege, sajnos, megbízható, fegyelmet tartó és fegyelmet tartani tudó alvezérei s tisztjei sem voltak Rákóczinak. Így hát ölte kuruc a labancot, labanc a kurucot, apák fiaikkal, testvérek testvérekkel fordultak szembe, ám kurucban s labancban mind csak a fogyó magyar vér folyt hosszú esztendőkön át. Ebben a harcban — maga Rákóczi is érezte s hű katolikus hite ellenére is megvallja — volt valami fátumszerű: a rejtelmes csillagok végzetének árnyában veszttek el sorra csaták, ütközetek, hadjáratok s végül elveszett maga az egész háború.

Pedig az elborult esztendőknél nagyszerű kezdeményezései voltak: a véres ónodi gyűlésen, 1707-ben, a fejedelem, aki kiáltványát nemesekhez és nem-nemesek-

hez egyformán intézte, Bercsényivel együtt felveti a közteherviselés gondolatát, de a rendek nem tudták megelőzni a kort, ellenállásukon meghiusult a terv. Rákóczi megigéri a háborút végigszolgáló jobbágyoknak a földesúri hatalom alól való szabadításukat és földet ígér. Nem teljesíthette ígéreteit: föld nélküli lett maga is, búdosó fejedelem. A „Pater Patriae“, a haza atyja, amit fejedelmi címe mellé adott neki a nemzet, szegénységgel küzködő, földönfutóvá vált. Maga akaratából. Visszakaphatott volna mindent, minden földi javát visszakaphatta volna: meg kellett volna szegnie esküjét. Nem tette.

Rodostói remete lett.

*

Szent László leánya Bizanc trónján.

Szent László árván maradt leánya, Piroska, Könyves Kálmán politikáját szolgálva, 1104-ben Komnenos János herceg eljegyzett menyasszonya lett. Az Árpád hercegnő így Bizancba került. A görögök szokatlanul hangzó ősi magyar neve helyett, a náluk nagyon népszerű Irene nevet adták neki. E névvel foglalja el később ura, II. János, oldalán a császári trónt. A basileusz egyike Bizanc legkiválóbb uralkodóinak. Népe méltán tüntette ki a „Kalos“ melléknévvel. Valóban „derék“, okos és jószágos férfiú volt, híres arról is, hogy halálos ítéletet soha nem írt alá. Uralkodása alatt kezdődik Bizanc harmadik aranykora. A császári pár, mint a görög krónikák feljegyezték, zavartalan harmóniában élt. De a feljegyzések arról is megemlékeznek, hogy az idegenből jött császárnő haláláig nem tudta megszokni új környezetét, megforrósodott szívvel mindig visszavágyott a Duna-Tisza tájára. Nostalgiaja élete utolsó éveiben különösen nagyon gyötörte s a negyvenen felül lévő császárnő gyakran s mind sűrűbben vonult el a kolostorok magányába és ott nem nevezte magát se Piroskának, se Irenenek, hanem „Xene“-nek, vagyis „Idegen“-nek.

Pedig ez az „idegen“ asszony építette a középkori Bizanc legtöbb templomát és kolostorát a „Pantokrator“ dicsőségére. Faragott márványkoporsója a török alatt elkerült ősi nyugvóhelyéről s most víztartóként szolgál egyik temploma, a mai Seirek-Kilsze-Dzsámi előtt. Ennek közelében áll kolostorának hajdani, nyolcszögletűre épült könyvtára.

És ez az „idegen“ asszony hozta világra és adta a Kelet-Római Birodalomnak az utolsó nagy császárt: Mánuel-t. Szent László unokájának jogára alatt ragyog fel újra s mégegyszer és utoljára teljes pompájában Bizanc rejtelmes csillaga, hogy aztán a világ bámuló szeme előtt csodálatos fényeiben fogyatkozva és fakulva végül is eltűnjön örökre...

*

A magyar király jövedelme a XII. század végén.

Előzvegyült III. Béla királyunk 1185-ben megkéri Fülöp Ágost francia király nővérének, Capet Margitnak kezét. A francia királylány akkor már Henrik angol trónörökösnek özvegye volt. Ennek a házasságnak előkészítő iratai között maradt fenn egy, a XVII. században Párizsba került, egykorú kimutatás a magyar király jövedelmeiről. Ezek szerint uralkodónk évi készpénz jövedelme 166.000 márka ezüst, terményjövedelmét pedig kereken 75.000 márkára becsülték. Összesen tehát 241.000 márka ezüst volt a magyar király évi bevétele, ami körülbelül tizenhétmillió aranypengőnek felel meg. S ha figyelembe vesszük, amint azt kiszámították, hogy abban az időben egy hold föld ára három és nyolc aranypengőnek megfelelő értékű, képet kaphatunk III. Béla királyunk gazdagságáról. Alapos számítások után megállapították, hogy a magyar király vagyona és jövedelme az angol és francia királyokéval volt egy vonalban s velük együtt közvetlen a nyugati és keleti római császároké után következett.

Béla királyunk IV. Ince pápához intézett levele: tragikus helyzetünkről, a magyarság európai hivatástudatáról.

Azóta, hogy a vérengző mongol Batu parancsára váratlan felkerekedett és kitakarodott hazánkból és „puszta vala az ország mindenfelé, mert a tatárok bírták és mind elpusztították“, csupán rövid tíz esztendő tellett el, de a magyar élni akarás és élnitudás erejéből már ez egyetlen évtized alatt készen és felkészülve állott Budán az új bástyás vár, hogy fogadni tudja a nyughatatlan keleti barbárság újabb fenyegető rohamát. S a kegyes király s a magábaszálló nemzet áhítatos igyekezetéből a biztonságos falak között már épült a „megromlott szívek“ védelmére Pátrónánknak, a Nagy Boldog Asszonynak, új temploma is. Lelkiekben s anyagiakban erősödve készült a magyarság a megújuló harcra. Kövekkel vette magát körül a tulsó, síkparti város, Pest is. És szerte az országban az ormokon sorra emelkedtek a tornyos várak, védelmére a népnek.

A vérébe roskadt nemzet lesújtottságából egyetlen tized alatt felegyenesedett. Erős lelkű, nagy királya, IV. Béla, a kirabolt, felperzselt, megkínzott, kiírtott országnak második alapítója lett.

De, ha sikerült is halálos sebeiből valósággal feltámasztania a majdnem teljesen kivérzett népet, gyengeségünk kétségtelen volt. Pedig a rettegett mongol veszedelem még nem múlt el felőlünk. Sőt: alig elült viharának fekete felhői vészterhes sötéten megint sűrűsödni látszottak. A király hát, mint már annyiszor hasztalanul, a végveszélyben újra, most ismét Európához fordul segítségért.

Sárospatakról keltezve, 1252-ben, „Szent Márton püspök és hitvalló napján“, november 11-én, terjedelmes levelet intéz a kereszténység akkori fejéhez, IV. Incéhez.

„Krisztusban szentséges Atyánknak és Urunknak, Incének, Isten kegyelméből a szent római Egyház legfőbb papjának, Béla, ugyanannak kegyelméből Magyarország királya, köteles és megillető tiszteletét küldi...”

— szólítja meg a szokásos formulák között a hívő hódolatával Bélánk a pápát, majd megemlékezik a tatároktól elszenvedett kegyetlenségekről, vandál pusztításaikról, hogy nyomukban akkor Magyarország „legnagyobb részt pusztasággá változott”. Azután keserűen felemlgeti a „szomszédokat”, azokat, „akiktől a közös hit folytán a segítségadás gyümölcseit remélhetné ez az ország”, de helyett háborúkkal s „váratlan rablásaikkal” zaklatják a magyar népet.

„Ezért — indokolja levele megírását a király —, de főleg a tatárok miatt, kiktől félni a háború tapasztalatai tanítottak, csakúgy mint más népeket is, kiken szintén átvonultak, Krisztus helytartójához láttuk jónak fordulni, mint egyetlen és utolsó védelmezőhöz, a keresztény hit végső veszedelmében, nehogy bekövetkezzék rajtunk, sőt inkább rajtatok — rajtunk keresztül — és a többi keresztényeken az, amitől tartunk.”

E drámai bevezetés után Béla királyunk rátér a súlyos mondanivalóktól terhes levél tárgyára.

„Napról-napra kapjuk a híreket a tatárokról, akik nem csak mi ellenünk esküdtek össze, akikre leginkább fenik a fogukat, mivel megtagadtuk a nekik való meghódolást, amikor az összes többi népek, akik ellen kipróbálták erőiket, adót fizetnek nekik, nevezetesen az országunktól kelet felé határos vidékek, mint az oroszok, a kúnok, a brodnikok földje és Bulgária, amelyek mind nagyrészt azelőtt a mi uralmunk alá tartoztak, hanem az egész kereszténység ellen is összefogtak; és ahogy nagyon sok szavahihető mondja, biztosra vehető, hogy hamarosan mérhetetlen seregüket egész Európa ellen indítják.”

A magyar király, a keletről jött Árpádok ivadéka, nyugatra, Európa felé fordul a szorongattatások idején. Európáért és a kereszténységért aggódik. Idetartozónak érzi magát és népét. Teljesen. Pedig kereshetett volna a „másik oldal” felé is utat. Volt példa rá. Több is. A tatár, bőkezűen részt kínálva a remélt gazdag zsákmányból, IV. Bélának is felajánlotta szövetségét. S neki, előkelő király léte, még kedvezőbbek a lehetőségei, mint

a hódoló keleti kis hercegeknek. De Béla s kormányzata szilárd s eltökélt maradt. Hűséggel a Krisztusban virágzó új világhoz. S inkább magát megalázva, mint tíz esztendeje, ama végzetes véres évben, újra Szent Péter trónusánál könyörög, Európa színe előtt, az elhagyatottságában már-már hitétvesztő, lelke mélyéig megrendült magyarságért.

„Attól félünk — magyarázza a nemzet válságos helyzetét —, hogyha ez a nép (a tatár) eljön, a mi népünk vonakodva vagy egyáltalán nem is akar ellentállani a tatár kegyetlenség vadságának, és a mi akaratunk ellenére is a félelemtől vezérelve ugyanazon iga alá veti magát, amint tették az elébb mondott szomszédos népek; hacsak az apostoli szék előrelátó gondoskodása folytán a mi országunkat gondosabban és erősebben meg nem erősíti és így megvigasztaltassanak a népek, akik itt laknak.“

Nyílt beszéd, világos szavak.

A király a végzet által feladott kegyetlen dilemma óráiban kész a rettegett mongol világhatalommal szemben Európához állani, de kéri: álljon Európa is a meggyötört s újabb gyötrelmeket vállaló magyarság mellé. Mert hogy higgyen, hogyan tudjon hinni a nép pápának, császárnak, királynak, a maga királyának is, ha se pápa, se császár, se király amonnan nem mozdul feléje.

Tetteket vár a nemzet!

„Mi főleg azért írjuk ezeket — szól tovább a nevezetes levél —, nehogy könnyelműséggel vagy hanyagsággal vádoljanak bennünket... Hanyagsággal nem vádoltathatunk.“

Nem. Valóban nem.

Váddal csak a magyar király illetheti a nyugati közönyt.

És Bélánk levele keményen vádat is emel Európa urai ellen.

„Még akkor — emlékezik vissza az apokaliptikus 1241. esztendő borzalmas eseményeire —, amidőn a tatárok a mi országunkban harcoltak ellenünk, felkerestük az egész kereszténység három főudvarát, a tiéteket, me-

lyet az egész kereszténység úrnőjének és tanítójának hisznek és tartanak, a császárit, amelynek elhatároztuk, hogy alávetjük magunkat, ha nekünk idejében hathatós segítséget nyújt az említett veszedelem ellen; a francia udvart is felkerestük, amelytől semmiféle vigasztalást vagy segítséget nem kaptunk, csak szavakat...”

Nisi verba! — jajdul fel nagy keserőséggel a magyar király.

Hosszú évszázadokon át, mindmáig is, fájó panasza marad Európával szemben a szenvedéseket és harcokat hűséggel vállaló s álló magyarságnak, hogy szenvedései, küzdelmei, pusztulása közepette mindig, de mindég, „csupán szavakat” kap a boldog békét élvező nyugattól.

Magának kellett hát cselekednie akkor is a magára hagyott magyar királynak.

Árpád büszke vére kegyetlen kényszerűségből „megalázó” házasságokkal igyekszik keleti szomszédait politikájának megnyerni s a maga befolyását náluk erősíteni.

„Mi pedig — írja erről — a kereszténység javáért királyi fenségünket megalázva, két lányunkat a rutének hercegeihez, a harmadikat pedig a lengyelek hercegehez adtuk nőül, hogy velük és más barátaik által, akik kelet felől laknak, a tatárokból lakozó szörnyűségeknek és cselekednek ellen tudjunk állni. A kúnokat is befogadtuk országunkba és jaj, a pogányok által védjük országunkat, és a hitetlen pogányok által tapostatunk. És hogy tovább menjek: a keresztény hit védelmére a mi elsőszülött fiúnkhoz egy kún lányt adtunk nőül, hogy így a rosszabbat elkerüljük és hogy alkalmat nyerjünk és képesek legyünk sokakat, amint ezt már többen meg is tették, a szent keresztbe vinni.”

IV. Béla Anna leányát csernigovi Rasztyiszlavhoz, Konstanciát przemysli Leóhoz, Kunigundát pedig Boleszlávhoz, Krakó hercegehez adta feleségül. Ezeket a házasságokat a magyar király méltóságához lealacsonyítónak tartja, mint István fiának házasságát is méltatlannak ítéli kún Erzsébettel. S valóban az Árpádoknál,

akik Európa legelőkelőbb fejedelmi családaival kötik frigyeiket, szigorú dinasztikus hagyomány, hogy „rangjukon alul” nem házasodnak. IV. Béla felesége, Mária királyné, maga is bizánci Laszkarisz hercegnő volt.

Ezeknek, az ország hasznára s a magyarság szolgálatára kötött kényszerű házasságoknak, hogy úgy mondjuk, személyes keserűségű felemlegetése után Béla rátér a johannitáknak, Szent János lovagrendjének, megbecsült segítségnyújtására.

„Ezen és más okok alapján óhajtjuk — folytatódik a királyi levél —, legyen a pápa őszentsége előtt bizonyítékszerűen nyilvánvaló, hogy annyi baj közepette Európa egyetlen népétől sem kaptunk hasznos segítséget, csupán csak a jeruzsálemi ispotályosoktól, akik nemrégiben a mi felkérésünkre fegyvert fogtak a pogányok és szakadárok ellen, hogy országunkat és a keresztény hitet megvédjék; őket már elhelyeztük a veszélyesebb helyeken, t. i. a kún-bolgár határon a Duna túlsó oldalán, mert a tatárok serege ezen a helyen jött be országunk megtámadása idején...”

IV. Béla azonban nem csak a maga országa szemzőgéből, önzően nézi a dolgokat. Széles látókörű, európai horizontú politikus, aki az egyetemes kereszténység távlatában is tud látni. Világosan ki is fejtí nagyvonalú politikai meggondolásait: „Ezzel a (johannitákkal megerősített) hellyel — írja, az Olttól nyugatra, az Al-Duna kapujáig terülő szörényi bánságot értve — az is a szándékunk és reményünk, hogyha Isten megsegíti a mi munkánkat és a nevezett testvérek munkáját, és az apostoli szék is méltat minket segítségre, a katolikus hitet általuk terjeszthetjük, mivel a Duna elnyúlik a konstantinápolyi tengerig és így a római birodalomnak és a Szentföldnek is alkalmas segítséget nyújthatunk.”

A levél következő fejezete különösen nagy jelentőségű. Hazánk főfolyójának, a Dunának, stratégiai fontosságát állapítja meg örökérvényűen Európa szempontjából. Olyan megdönthetetlen igazságnak a felismerését fog-

lalja ez a valóban lángeszű királyunk szavakba, amit azóta teljes hét század megújuló küzdelmei, harcai, világhatalmi megmozdulásai csak újra és ismét igazoltak.

„... országunk közepén pedig — ismerteti a király a lovagrend további feladatát — azoknak a váraknak védelmezésére helyeztük őket, amelyeket a Duna környékén építettünk... Mert azon alapszik a mi sokszor kipróbált elgondolásunk, hogy nekünk és egész Európának hasznosabb, ha a Dunát várakkal megerősítjük: ez ugyanis a szembeszállás vize...”

Aqua contradictionis!

„Hogyha ezt (a Duna vonalát), ne adja Isten, de elfoglalnák a tatárok, akkor — hangsúlyozza nagy nyomtatékkal a király — számukra nyitva volna a kapu más keresztényhitű országokba; egyrészt mert onnan a kereszténység irányában nincsen tengeri akadály, másrészt mert itt (a Duna-Tisza táján) sokkal jobban tudják családjaikat és nyájaikat elhelyezni, mint másutt.”

Igazságát a történelem bizonyítja.

S Béla nem is késlekedik idézni a mult tanúságait. Azonban az ő tollán kétségtelenül kényes az első példázata: Attila. Az Árpád-dinasztia nagy tiszteletben tartott, büszke őse a „húnok királya”. Aki Európa „félleme” volt, mint akár most a tatár. „Orbis metum.” Ám, IV. Béla magyar király, mindenek előtt s mindenek fölött: „európai” királynak érzi és tartja magát és minden feszélyezettség nélkül, mintegy megtagadva az őst, írja: „Attila szolgáljon például, ki keletről elindulva Nyugat leigázására, Magyarország közepén ütötte fel főtáborát és a római császárok is, akik nyugat felől harcoltak Kelet leigázása érdekében és hadseregük felszerelésére mindent megtéve, országunk határain belül építettek erődítményeiket.”

Mindezeket tudomására adva a szentszéknek, keményen rámutat a pápa felelősségére: „Ezen az alapon tehát vigyázzon a pápa őszentsége és kegyeskedjék üdvös óvóintézkedéseket tenni, mielőtt a seb elmérgesedik.”

Aztán felháborodva a való helyzet meg nem értésén, nyílt szemrehányással illeti Róma urát: „Nagyon sok bölcs ember csodálkozik amiatt, hogy a mostani körülmények között (amikor a mongol fenyegeti Európát) hogyan engedheti ki az Egyház oly előkelő tagját, mint a francia király, Európa határain túlra. Csodálkozik azon, mondom, és azon való csodálkozása nem szűnik, hogy apostoli kegyelmességed sok mindenről gondoskodik, mint a konstantinápolyi birodalomról és a tengeren túl eső területekről, pedig ha ezek elvesznek, amitől Isten óvjon, nem okozna annyi kárt Európa lakosainak, mint ha egyedül csak a mi országunkat sikerülne a tatároknak birtokukba venni...”

Szerinte hát a „mi országunk“, a Kárpátok és a Duna: Európa kulcsa.

Ilyen határozott szavakkal ismétli meg s szögezi le újra s megint mélyen átgondolt felismerését s meggyőződését, hogy minden keletről jövő támadás Európa ellen: itt, a „mi országunk“ földjén dől el, mint ahogy itt dől el a multban s itt fog eldőlni a jövőben is.

Így volt igaz ez a reánk örök nyugtalanságot parancsoló igazság 1252-ben s így igaz azóta is, megváltozhatatlanul, mindmáig. Mint ahogy halandó részére megváltoztathatatlanok a hegyek, a folyók, a síkok valóságai. Folyóink, síkjaink, hegyeink őrzik a részünkre oly rettenetes végzet akaratát és vélünk való szándékát.

Végzetes földünk véres titkát elsőnek értette meg s fogta fel a magyarok vateses királya. Ő már a XIII. században tudta s apodiktikusan tudomására adta Európának s nemzetének a magyarság megmászhatatlan rendeltetését e sors sujtotta síkok, folyók s hegyek között.

Mi: az „aqua contradictionis“ népe lettünk.

Vagyunk és maradunk.

A mi kicsi nemzetünk rekesztette be a népvándorlás roppant áradását, mi kaptunk utolsónak helyet itt az új világban. Ömlő vérünkkel, örök őrtállásunkkal kell megsejtelnünk, hogy befogadtattunk.

Életünk végéig reánk méretett, hogy újra és újból megújuló véres áldozat legyünk hazánk földjéért: Európáért.

Ennek a tragikus felismerésnek hangoztatásával ér befejezéséhez a magyar nemzetnek ez az egyik legjelentősebb erkölcsi és politikai irata.

De méltók a záró szavak is e nagyszerű levélhez:

„Könyörögve kérjük tehát — remeg a toll a népe pusztulását rettegő király kezében —, üljön össze az Anyaszentegyház, ha nem is a mi érdemeinkért, de legalább elődeinkért, a szent királyokért, akik hittel és tisztelettel eltelve, magukat és az ő hithirdetésük folytán az igaz hitre hajlított népeket a hit tisztaságában és engedelmességében őrizték meg, s amiért nekik és utódaiknak az Apostoli Szentszék kéretlenül is megígérte jóindulatát és segítségét, ha erre szükség lenne, bár utánuk sokáig jó idők jártak. Most azonban bizonyos, hogy súlyos veszedelem fenyeget.“

IV. Béla öntudatosan a „szent királyokra“ hivatkozik. Azokra, akiket Róma a szenttéavatással a kereszténység és Európa alkotó nagyjainak ismert el. Azokra, akik: Európáé voltak.

És most azért a könyörgés, hogy a szent királyok népe is Európáé maradhasson.

Európa meg a kereszténysége!

„Nyíssa meg tehát, szentséged — jajdul fel kétségbeesetten a király — atyai szívét és küldjön komoly segítséget jelentő fegyveres sereget a hit védelmére és a köz javára ily nagy üldöztetés idején.“

A levélre levél érkezett.

Nisi verba!

Csak a Gondviselés különös kegyelme mentette meg akkor országunkat és Európát az újra meg újra támadó mongoltól.

Hosszú századokon át ernyedetlenül védekezett a keleti végek hűséges magyarsága, mert ha Isten pórázán is tartotta a tatárt, még sokáig véreztünk vad marásaitól.

**Zsámboky János könyvei és kódexei a
bécsi császár könyvtárában.**

Zsámboky János, aki munkáin humanista tudós létére latinosan: Sambucusnak írta nevét, a XVI. század egyik kiváló magyar polihistora volt. 1531-ben született Nagyszombatban. Már mint gyermek kitűnt tudományszomjával. Tizennégy esztendő korában Melanchton vezetése alatt a vittenbergai egyetem hallgatója. 1550-ben Strassburgban, 1552-ben Párizsban, 1555-ben Páduában, 1557-ben Bolognában találjuk. Itt tanszéket is kap és előadó lesz. Hosszabban időzött Genuában és Nápolyban. Ferrarában az ifjú estei Alfonz hercegnek nevelője. Kortársai „monstrum eruditionis”-nak, a tudomány csodájának nevezték. Huszonkét esztendeig járta a külföldet s végre 1564-ben Bécsben letelepedett. Itt Miksa császár és magyar király szívesen fogadta a nagynevű professzort s rövidesen ki is nevezte udvari tanácsosának, házi orvosának és történetírójának. Sambucusunk közel két évtizedet tölt aztán az udvar szolgálatában, de — amint az a reánk maradt hivatalos iratokból kiderül — a címekben oly bőkezű császár pénz dolgában ugyancsak szűkmarkúan bánt vele. Így a telő évekkel a magyar tudós vagyona alaposan megfogyatkozott. Ezért hát, kényszerűségből, hogy öregségére mentesítse magát az anyagi gondoktól, a császárnak megvételtre ajánlja híres könyvtárát. A kamarai akták hiteles tanúsága szerint, bizony csúnya alkudozás folyt a megszorult tudós és császári vevője között, aki ekkor már Rudolf volt. Nagy huzavona után mégis megállapodnak. Valóban fukar árban. Ám a császár leirata kegyes jóindulatként közli az udvari kamarával, hogy a megállapított vételáron kívül Zsámbokyt hátralékos „fizetései” is megilletik, de, mert minderre „nincsen fedezet”, hát utasíttassék a „magyaróvári harmincadhivatal” az egész összeg együttes kifizetésére. Szóval, magyar verítékből gyűlt pénz egyenlítse a bécsi számlát!

Zsámboky akkor már igen elvág্যakozott az „udvari környezetből”, vén napjaira haza akart menni nagy-

szombati tuszkulánumbába, hát mindenbe beleegyezett, csakhogy pénzt lásson végre. Rendre, pontos lajstrommal, át is adta könyvtárát, amely 2618 nyomtatott kötetből és 600 kódexből állott s a jelenlegi Nationalbibliothek egyik legbecsesebb kincse ma is. Értékét, persze, akkor is tudták. Blotius Hugó, az udvari könyvtár vezetője, aki különben Zsámbokynak gáncsoló ellenlábasa volt, kimerítő levélben tett jelentést a gyűjteményről felséges urának. „Nem kételkedem — írja —, hogy ha Zsámboky János kézíratai (kódexei) is hozzákerülnek (a császári bibliotékához), a francia király könyvtárát, amelyben négyszáz kézirat van, fölülmulja és a vatikánival lesz egyenlő.”

Maga Bécs állítja ki s vitathatatlanul illetékes és hozzáértő szakember kezével az írásos bizonyítványt, hogy a XVI. századi magyar tudós gyűjteménye oly gazdag s válogatott: egyedül csak a római pápa akkori bibliotékája vetekszik vele.

Zsámboky János mégis szegényen és Bécsben halt meg. Nem tudott hazajutni.

Holtáig egyetlen garast sem kapott könyveiért és híres kódexeiért. Sem a felséges császártól, sem az utasított kincstártól.

De még özvegye és árvái sem kapták meg sokszor sürgetett járandóságukat.

Negyvennégy kötetnyi megbecsült tudományos munkája azonban méltó örökségként maradt az utódokra.

*

Szulejmán szultán hadinaplójából a mohácsi csata utáni napok.

Szokás volt, hogy a hódító szultánok hadjárataikon hivatalos naplót vezettek, illetve vezettettek. Szulejmán szultán, a gyászos emlékezetű mohácsi csata győztese, naplójából a véres ütközet utáni napok feljegyzéseit idézzük. Magának az 1526. augusztus 29-én lefolyt csa-

tának leírása meglehetősen hézagos és pontatlan, így nem érdekes. Csupán utolsó mondata érdemel figyelmet: „A győztes szultán — fejezi be a napló a harcok leírását — csaknem éjjelig lóháton maradt összes szolgálival, azután pedig sátorába tért pihenni; míg a győztes katonák eloszlottak és leszálltak lovaikról, de reggelig kezükben tartották a kantárszárat, sem a főbbek, sem a közemberek közül senkinek sem volt szabad a málházhoz menni“. Ezekből a sorokból kiderül, hogy a török nem hitt egészen a győzelmében, ellentámadástól félt, hajnalig készttségben maradt.

A következő napok feljegyzései drámaian pergetik az eseményeket egész a budai bevonulásig.

Igy ír a hadinapló:

„Csütörtök, augusztus 30. Az uralkodó lóháton szemlére indult s a vezirek közül vele lovagolt Musztafa pasa. A tábor minden részén kihirdettetett, hogy az élve elfogott gyaurokat holnap vezessék a díván elébe.

Péntek, augusztus 31. Helyben. A padisah (a szultán) számára arany trón állíttatván fel, Salamonhoz hasonlóan ült rajta s a vezirek, az állam oszlopai, a rumiliai és anatóliai bégek mind résztvettek a dívánban és kezet csókoltak a padisahnak. A tanácskozásban elhatározottat a Buda felé menés. Az élve elfogottakat összegyűjtötték és lefejezték, körülbelül 2000 embert. A papnak és a többi bégnek (Tomori Pál kalocsai érsek és a többi magyar főúr) feje is a dívánba hozatott. Ma és a múlt éjjel szünet nélkül esett az eső, úgy, hogy az állatok e két éjjel nem fekhettek le.

Szombat. A rumiliai defterdár parancsot kapott, hogy az elesett gyaurok holttesteit szedesse össze és egy helyen temettesse el.

Vasárnap. Állomás Mohácsnál. Az állam oszlopai ruhákkal ajándékoztattak meg a győzelemért, amelyekért kezet csókoltak a padisahnak. A pasa és a defterdár elmentek összeszedni a hullákat. 20.000 gyalog és 4000 páncélos magyart temettek el. (Hát ez nem történt meg!)

Kedd, szeptember 11. Érkezés Budára.

Szerda, szeptember 12. A padisah öfelsége lóra ülven, Ibrahim pasával véges-végig járta és megtekintette Buda városát. Eső esett.

Csütörtök. A padisah lóra ült és megnézte a város környékét. A túlsó parton fekvő várost felgyújtották. Ma korán reggel hídépítéshez kezdtek Budának agacs-bazarijánál (a vásártéren, ahol fát árultak). Isten kegyeléből már három napja, hogy a városban esti ima után éjjelenként a mi katonai zenekarunk játszik.

Végleg és teljesen azonban csak 1541-ben vette birtokába Budát a török s tartotta a „végvárat” hosszú s kegyetlen százötven esztendőn át, 1686-ig a kezében. De bármilyen hatalmas volt is az oszman s kicsiny népünk bármennyire porig sujtatott, a nemzetben s épp a legjobbakban eltiporhatatlanul élt „feltámadásunk” hite. S mert a szívekből soha ki nem aludt ez az eleven parazsú tűz: Buda újból csak magyar lett, hogy a bitorló századok után vélünk ismét Európa részese legyen.

*

Régi magyar és magyar vonatkozású játékkártyákról.

Hogy hol s mikor találták fel a kártyajátékot, pontosan nem lehet megállapítani. Egy XVII. századi kínai enciklopédia úgy tudja: Senn-Ho császár lenne a felfaláló, aki Krisztus születése előtt 1120-ban barátnője szórakoztatására eszelte volna ki. A franciák viszont azt vitatják, hogy a kártyajátékot a gyengeelméjű VI. Károly királyuk mulattatására ők találták föl. Ez azonban teljesen alaptalan hiedelem.

Vannak historikusok, akik az egyiptomiak, mások, akik az indusok s az arabok részére követelik a kártya felfalálásának érdemét és dicsőségét. A keleti eredet az alig kibogozható adatok mellett is majdnem bizonyosnak látszik. Hiszen a kártya lényegében éppen olyan jel-

képes hadijáték, mint a szintén keletről származott sakk: kártyalapok ütköznek meg egymással a hadviselés szigorú szabályai szerint.

Sajnos, arra is csak feltevések vannak, hogy milyen úton került a kártya Európába. Egyesek azt állítják, a kereszteslovagok hozták volna haza keleti hadjárataikból. Mások szerint kártyánk őse a kínai kártya lenne s terjesztője a XIII. századi mongol betörés, a tatár. A harmadik teória, amely mellett a legtöbb tárgyi bizonyíték is szól, azt mondja, hogy arab-mór közvetítéssel, az ibériai félszigetről a XIV. század folyamán jutott a kártyajáték Itáliába. Az alig hihető, hogy a XIII. században szélesebb körben ismerték volna az „ördög bibliáját”. Már csak azért is valószínűtlen ez, mert Dante, aki aprólékos gonddal sűrítette bele korának egész képét *Divina Comediájába*, egyetlen szóval sem említi a kártyázás bűnös szenvedélyét.

De a következő évszázad, főként tilalmakkal összefüggő számtalan adata, élénken bizonyítja, hogy a XIV. század végén már Itáliában, Németalföldön, Franciaországban, Spanyolhonban és az egész német birodalomban ugyancsak nagy szorgalommal folyt a játék.

Nálunk 1450 táján Kapisztrán Szent János tartott korholó prédikációkat a kártyások ellen. A híres törökverő ferences barát 1452-ben, Nürnbergben jártában, annyira fanatizálta a népet, hogy — Hans Schäffelein egykorú metszetének kísérő szövege szerint — a lakosság bűnbánata jeléül 2460 ostáblát, 40.000 kockát és hatalmas tömeg játékkártyát hordott máglyára a város piacán.

Egyedülállóan eredeti s magyar szempontból külön említésreméltó a XV. századból reánk maradt „udvari játék”. Ennek a rendkívül eleven színekben tarkálló kártyának négy színjelzője a magyar — fehér-piros sávós árpádházi —, a német, a francia és a cseh címerpajzs. Ez a kártya is bizonyosságunk, hogy Zsigmond és Mátyás századában a magyarság általánosan elismert európai nagyhatalom volt.

A legrégibb magyar játékkártyáról, sajnos, csak az irodalomból tudunk. Több helyen írnak arról, hogy Pesti Gábor 1568. évi kiadású szótárának egykorú könyvtáblájából négy kártyát áztattak ki s köztük az egyik szív ötösön, szalagornamensben, a készítési év első három tagja: 156. volt olvasható, egy másik lapon pedig a mester H. R. névbetűi. Ebből és az évszámból ítélve a kártya készítője Hoffhalter (Skrzetuski) Rafael, lengyel származású, Magyarországon is megfordult vándor-nyomdász és fametsző. Vagy esetleg fia: Rudolf. Az apáról sok kóbor legenda kering, állítólag gúnyképet metszett a Szentháromságról és szatirikus kártyafigurákat készített fejedelmi személyekről, amiért 1568-ban Gyulafehérvárott lefejezték.

A XVII. század végéről is maradt egy érdekes magyar vonatkozású kártyacsomag. Ennek egy-egy lapja Apafi fejedelmet és Thököly Imrét ábrázolja s a szív tizes a török iga miatt gyászoló Hungária allegóriáját.

Nyilván igaza van a XVII. századi főúri költőnek, Koháry István grófnak, aki azt írta:

„A kártyát továbbá világ tükörinek
Mondhatom és abban képét sok mindennek
Láthatom...”

*

A lefejezett és felnégyelt Jessenius professzor, az eques Hungarus.

Igazán nem lehet azzal vádolni a császárt, hogy ebben a nevezetes főbenjáró pörben elhamarkodottan cselekedett volna. Mint a feljegyzések állítják, II. Ferdinánd álló egész hónapon át töprengett a „bírák” ítélete felett. Feszélyezetten érezte magát: páciense volt a nagyhírű professzornak. A „törvényt ülők” pedig „szentenciájukban” kimondották, hogy Jesseniusnak „nyelvét tépje ki a bakó”, majd „felnégyeltessék” s aztán „feje vétessék”. Sic! Ebben a sorrendben. Az ítélet nyomaté-

kosan súlyosbító körülménynek vette, hogy a tudós orvos kiváló képzettségű férfiú és sokáig állott az udvar szolgálatában. A bírák megfontoltságára jellemző, hogy viszont vádlott társánál, báró Lobkovitznál, a főudvarmesternél, kifejezetten „enyhítő” körülménynek számított műveletlensége és cgyügyűsége: „gar nit studiert, sondern ein par lauter Idiot ist”, hangsúlyozza az indoklás.

A császár hát végül is, hetekig tartó lelkitusa után, „mindent meggondolva”, úgy határozott: „kegyelmet ad” és „reszkető kézzel s könnyes szemmel” akként változtatta meg az iszonyú ítéletet, hogy udvari orvosának nyelvét ne tépjék ki, hanem a hóhér fogóval kihúzza, csupán „vágja le”, a felnégyelést pedig a „lefejezés után” hajtsák végre Jesseniuson, azonban testrészeit szögezzék akasztófára s fejét tűzzék ki a prágaóvárosi híd mellett lévő „Brückenturm”-ra. Az ítéletet, természetesen, a „császári kegyelem” parancsa szerint hajtották végre.

Különben a régi írások arról is tanúskodnak, hogy II. Ferdinánd a kivégzés órájában buzgóan imádkozott: „dass sie glücklich sterben”.

A kegyetlenül vérpadra hurcolt nagy természettudós s jeles orvosbúvár a turóci Jeszenszkyek családjából származott. Atyja, Jeszenszky Boldizsár, Turóc megye szolgabírája volt. Ő, életének javarészét külföldön töltve, nevét latinosan Jesseniusnak írta, de következetesen mindig hozzátette: „eques Hungarus”. Magyar lovag. Középiskoláit Boroszlóban végezte, majd a lipcsei, római, vittenbergi és páduai egyetemeken folytatta tanulmányait. Studiumai befejezése után gyakorló orvos lett. De rövidesen tanszéket kap Vittenbergában, az orvosi tudományok európai híréú központjában. Itt rektorságot is visel és udvari orvosa a szász fejedelemnek.

Jessenius azonban többre, a császári udvarba vágyakozik. Benső barátja, a kiváló csillagász, Tycho Brahe, ajánlja Rudolf jóindulatába. A beteg császár ki is nevezi házi orvosának s egyben meghívhatja a prágai egyetemre. Tizenhét éven át a legteljesebb odaadással végzi munkáját, amit tanítványai és professzortársai egyhangúan

ismernek el s az egyetem tiszteletére emlékérmet veret. Főként bonctannal foglalkozik. Anatómiai felfedezéseit mindmáig számontartja az orvostudomány. Több mint negyven kisebb-nagyobb könyve s értekezése jelent meg nyomtatásban. Ő az első a prágai egyetemen, aki 1600-ban emberi hullát boncolt. Két nőt. Ezek a boncolások az univerzitás „theatrum anatomicum”-jában nagy, országos szenzációk voltak. Dicsőítő költeményeket intéztek a jeles tudóshoz.

Csak a prágai nők elégedetlenkedtek s egyik feljegyzés szerint meg is átkozták az európai hírű professzort, hogy a hóhér őt is úgy darabolja fel, mint ahogy ő teszi a nőkkel. Ez az átok, nagy veszteségére a tudománynak, valóban megfogant.

Akarata ellenére belekeveredik a cseh politikai és vallási forrongásba. Mint magyart és protestánst, őt küldik ki a prágaiak a Pozsonyban összeült rendekkel tárgyalni. Jessenius azonban nem tudott küldetésének eleget tenni, mert az országgyűlés érkezése előtt eloszlott. Őt mégis letartóztatják. Azzal vádolják, hogy a magyarokat felakarta lázítani. Tiltakozik: „sesquipedale mendatium!” — „öles hazugság” ilyen ráfogni. De hiába „protestál”, magyar nemesi voltát is emlegetve, Bécsbe hurcolják, bebörtönzik. Hanem a cseh rendek felszólalásaira s mert úgysem tudtak semmit rábizonyítani, félév után szabadon bocsátják.

De alig két esztendő múltán, a Ferdinánd győzelmével végződő fehérhegyi csata után (ahol a csehek szabadságáért nyolcezer magyar vitéz is harcolt) újra fellángol a császári udvar elvakult gyűlölete és a csehek proskribált vezetői között Jesseniust ismét elfogják. Irgalmatlan hóhérekodás kezdődik: huszonnégyüknek fejét üti el a bakó, köztük hetvennégy s kilencven esztendőös aggasztánoknak is. Hármat felakasztanak. Európa közvéleménye őszinte felháborodással fogadta a gyalázatos császári vérengzést.

A mi Jesseniusunk e szörnyű napokban mindvégig megőrizte emberi méltóságát. Életét nem féltette, csupán könyveiért aggódott. Könyvtára a prágai jezsuiták

kezére került. Még kivégzése előtt szétosztották maguk között a „sok pornyelés és fagyoskodás fejében“. S bár ellene az újabb eljárás során sem tudtak helytálló bizonyítékokat felmutatni: elítélték.

Tudóshoz és mártírhoz illő nyugalommal lépett a verpadra. A hóhérnak maga nyujtotta ki nyelvét, nem kellett a „fogót“ használni, s amikor a pribék egy darabot levágott belőle és szája megtelt vérrrel, az utolsó útjára elkísérő prédikátorokhoz fordult s búcsúzva tőlük, újból megköszönte, hogy végóráiban mellette voltak.

Pallós sujtotta feje dárdára tűzve hosszú tíz eszten-dőn át dermedezett a Brückenturm bástyafokán, csak 1631-ben temethették el prágai barátai, megadva a nagy halottnak a tisztességet.

Jessenius a Jessen. eques Hungarus, szorgalmas életével az emberi tudomány haladását, mártírhalálával, mint minden ártatlanul ontott vér, a népek, az emberiség szabadságát szolgálta.

*

Buda polgárai kiközösítik VIII. Bonifác pápát és papjait.

A különös „excommunicatio“, amikor Buda felzendült polgárai „kiközösítették“ VIII. Bonifác pápát, hihetetlensége ellenére is, valóban megtörtént. 1302-ben. Nemcsak írásban jegyezték fel a furcsa esetet históriáink, de Kálti Márk XIV. századi híres Képes Krónikájának egyik díszes festésű iniciáléja képben is megörökítette a bizarr jelenetet. A hatalmas pápa kiátkozása szoros összefüggésben van a tatárjárás után nagy lendülettel fejlődésnek indult Buda harcával a hegemoniáért. Az események, amelyek kirobbantották a példátlan lázadó botrányt, mélyen az előző, XIII. századba nyúlnak vissza. IV. Béla ugyanis, hogy a fenyegető mongol veszedelem ellen megerősítse az országot, a kunokat nagy tömegben betelepítette, amint ő írja IV. Ince pápához

küldött levelében: „A kunokat is befogadtuk országunkba és jaj, a pogányok által védjük országunkat és a hitetlen pogányok által tapostatunk. És, hogy tovább menjek: a keresztény hit védelmére a mi elsőszülött fiunkhoz egy kun lányt adtunk nőül, hogy így a rosszabbat elkerüljük és hogy alkalmat nyerjünk és képesek legyünk sokakat, amint ezt már többen meg is tették, a szent kereszttségbe vinni.“ Ám a kunok, ha fel is vették a kereszttség szentségét, pogány erkölcsaikben nem könnyen változtak meg. Országszerte megromlottak a morális viszonyok s bizony, a „kun lány mellett“ maga a király sem járt elől jó példával. A pápa hát elküldötte Fülöp fermói püspököt legátusként, hogy rendet teremtsen a „feszlett kunok s ingatag magyarok között“. Dorogatóriumot kapott László király is. Budának nem tetszettek a dolgok, uralkodója mellé állt s a világi ügyekbe mind mélyebben beleavatkozó pápai legátust az egyháznagyokkal egyetemben ügyes csellel kitudta a városból. Fülöp püspök sértődötten Esztergomba vonult s élve hatalmával, kiátkozta Budát valamennyi lakójával együtt. Teltek az esztendő, múltak az évek, királyok és pápák váltották egymást a trónon, azonban Budán a helyzet nem változott: nem mondtak misét, nem szolgáltatták ki a szentségeket, a város szigorú excommunicatio alatt maradt. Ladomér, az esztergomi érsek, keményen éreztette haragját, később visszavonatta a királlyal Buda vásártartási privilégiumát, sőt azt is kivitte, hogy a nyugatról érkező árusok csak Esztergomon keresztül mehettek Budára. Növelte a zavart az utolsó Árpádnak, III. Andrásnak, halála is. Az örökös nélkül maradt magyar trónra VIII. Bonifác pápának Róbert Károly volt a jelöltje. Természetes hát, hogy a budaiak Vencel-pártiak lettek. S amikor a békítő tárgyalások megghiúsultak, Róbert Károly haddal indult Buda ellen. A biztos falakon azonban nem tudott erővenni, de vak s vad dühében a környéket vandál módon elpusztította. Ekkor végső elkeseredésükben a pápai átok alatt évtizedek óta sínylődő budaiak Pértörmán bíró és Tóth Márton esküdt vezérlete alatt önkényesen kihirdették a város

föloldozását az egyházi tilalom alól. Persze, a törvényesen beiktatott plébánosok továbbra is vonakodtak nyilvános istentiszteletet tartani. Ezeket aztán elkergették. Majd a nép maga kerített papokat, többek között egy Lajos nevűt, azok végezték a szertartásokat, temetéseket. De ezzel sem érték be a lázadók, hanem, mint a krónikás írja: „bűnre bünt halmozván, még elvetemültebben összehívták a népet s égő gyertyák mellett a pápát, Krisztus helytartóját, a magyar királyság érsekeit, minden püspökeit és egyházi férfiai nagy hangon teljes összeségükben kiközösítetteknek nyilvánították“.

Ez a története a budaiak hírhedt „excommunicatio“-jának, amikor magát a pápát vetették szigorú pápai átok alá!

*

Honfoglalásunk krónikásának francia kultúrkapcsolatai.

Honfoglalásunkat leíró krónikánk szerzője körül immár kétszáz esztendő óta folyik a tudósok heves vitája s bár egyet s mást sikerült végérvényesen tisztázniok, de a híressé lett krónikás, „Béla király jegyzője“, valójában ma is: Anonymus, névtelen. Hosszadalmas s bonyolult feladat lenne elmondani a kétszázados s mind máig tartó viták szerteágazó érveléseit, amelyek a mult ködébe vesző gestairó személyének titkát próbálkoztak megfejteni. Vannak azonban teljesen tisztázott pontok s ilyen az is, amely megállapítja Anonymusunk nagy műveltségét. Munkájából kétségbevonhatatlanul kiderül, hogy tanult fő, kitűnő tollú író, az események mélyére kereső, világos ítéletű tudós, aki kora kultúrájának magaslatán állott. Hogy úgy mondjuk, „európai műveltségű“ férfiú volt, aki királyi udvarokban töltötte életét. Bizonyos jelek arra utalnak, hogy P. mester — amint magát nevezi könyvében a Névtelen — megfordult Itáliában, Bolognában is, ahol valószínűen jogi tanulmányokat végzett. Sokszor és nagy-nagy gonddal átvizsgált munkájából azonban az is kiderül,

hogy Anonymusunknak szoros kapcsolatai lehettek a párizsi egyetemmel, ahol, adataink szerint, a XII. század második felében több magyar egyházi férfi is végezte tanulmányait.

Francia, közelebbről, párizsi hatásra mutatnak már műve első szavai is: „P. dictus magister” — a „Mesternek mondott P.” kifejezés, illetve, szerkezet, amelyben tulajdonképpen szerénykedő udvariaság rejlik. Ez a „formula” főleg a XII. századi latin levélírásban divatozott: vannak jelek, hogy éppen az abban az időben egyetemenként szervezett párizsi egyházi iskolákból terjedt el szélesebb körben.

Am, az előszó említ egy másik, erősen jellegzetes francia motívumot is, amely szintén párizsi „emlékekre” utal. Krónikásunk bevezetőjében ugyanis, bizonyos Dares Phrygiusra hivatkozik, akinek művét „hajdan”, iskolai tanulmányai idején olvasta. Mintegy példaként lebeg előtte ez a munka. És a tudomány valóban kimutatja s meg is állapítja: „tárgyi elemeiben, tartalmában, alakításában és nyelvében egyaránt félreismerhetetlen nyomait látjuk annak, hogy a Dares Phrygius nevű szerzőnek tulajdonított és História Trója pusztulásáról címen emlegetett mű hatott rá”. Ez az ál-ókori munka pedig a XI. század óta különösen a franciák között tett nagy népszerűségre szert, aminek főként az az oka, hogy a franciák nemzetük őseit, a frankokat, a trójaiaktól származtatták.

A Dares Phrygius vonal tehát újra csak Párizs felé mutat.

De a szerző személyes dolgait érintő bevezetőből még több más szál is kibogozható, amelyek ugyancsak Párizsba látszanak vezetni. Az idevonatkozó kezdő sorokat egyik jeles tudósunk kitűnő s hű fordításában idézzük.

Anonymus ezekkel a lyrai színezetű mondatokkal fog munkájába: „Mesternek mondott P., — írja — valamikor a jó emlékű, dicsőséges Bélának, Magyarország királyának jegyzője, N.-nek, az ő legkedvesebb barátjának, a tisztelendő és az írástudás művészetében avatott férfiúnak üdvözlétét meg kérése teljesedését jelenti. — Midőn hajdan iskolai tanulmányon együtt voltunk és egyforma

iparkodással olvastunk a trójai történetet, melyet én erősen megkedvelvén, a Frigiai Dáresnek és egyéb szerzőknek könyveiből úgy, miként mestereimtől tanultam, a magam fogalmazása szerint egy kötetbe szerkesztettem, akkor kéred tőlem, hogy amint a trójai történetet és a görögök háborúit megírtam, ugyanúgy írjam meg neked Magyarország királyainak és nemeseinek származását is: hogy a hét fejedelmi személy, aki a hétmagyar nevet viseli, miképen jött ki szittyá földről... stb.“

Szóval, P. mester maga vallomása szerint egyik iskolatársa részére, annak felkérésére, sőt, mint a továbbiakból kitűnik, sürgetésére írta meg honfoglalásunk gestáját. Hogy ki is ez az „N“, a „hajdani iskolatárs“, arról, sajnos, Anonymus hallgat. Csak annyit ír, ismételjük: hogy neki „legkedvesebb barátja“ és az „írástudás művészetében avatott férfiú“. De, mert a mindig nagy gonddal író szerző krónikájában több helyen a korabeli magyar olvasó számára teljesen felesleges magyarázatokat ad, joggal hihető, hogy a „volt iskolatárs“, akinek művét ajánlotta és elsősorban szánta: külföldi ember lehetett. További szorgalmas búvárkodás után aztán tudósainknak sikerült valószínűvé tenni, hogy az emlegetett „iskolatárs“: a francia nemzet egyik kiváló krónikása, Odo de Deogilo lett volna, aki 1147-ben, a franciák kereszteshadát vezető VII. Lajos király kíséretében, megfordult hazánkban. Ezt a történészek több argumentummal alá is támasztják s mondják, talán így s ekkor történhetett, hogy a régi párizsi barátok évtizedek multán találkozhattak s kerülhetett szóba az ifjúság idején tett ígéret a krónika megírása dolgában. P. mester a késedelem miatt erősen szabadkozik is: „Meg is ígértem, — ismeri el az adott baráti szót — hogy teljesítem a kérést: ámde más teendőktől akadályozva kérésedről is, ígéretemről is már majdnem megfeledeztem volna, ha Kedvességed levelében tartozásom teljesítésére nem figyelmeztet. Visszagondolva tehát Kedvességedre, noha ennek a vesződéses világnak sok mindenféle ügye-baja akadályoz is, mégis nekivágtam, hogy véghezvigyem azt, amire ösztökéltél. De meg a különböző történetírók példája szerint, az

isteni kegyelem segédelmére támaszkodva, magam is jónak láttam, hogy mindazt utódaink legvégső nemzedékéig feledésnek ne engedjem“.

Amit tehát Anonymusunk „francia vonatkozásairól“ állítanak egyes tudósaink, a hézagos adatok mellett is logikus. S igen erősíteni látszik feltevésüket, hogy a kézirat előkerülésénél a „francia vonal“ tovább tart, vagy mondhatjuk úgy is, „tovább kísért“. Mert a most ismert XIII. századi szöveg idegen kéztől eredő másolata, valószínűleg, francia földről került 1610 táján Németországba. Ezek szerint P. mester elkészült művét meg is küldötte párizsi barátjának. És ez a munka nem csak ősi történetünknek egyik legértékesebb forrása, hanem a középkori magyar műveltségnek olyan terméke, amely az akkori Nyugat hasonló emlékei közül is kimagasodik írójának széles műveltségével, finom ízlésű stílusával, öntudatos nacionalizmusával.

P. mester „Magyarország királyának jegyzője“ volt. Udvari pap. A szellemiekben már akkor ragyogó Párizs fényeit véljük megcsillanni munkáján s mert tudjuk, az Árpádok a messzi Nyugattal is fenntartották kapcsolataikat, készségesen és hálával emlegetjük itt, a francia szellem kapcsolatát és hatását kultúránkra.

*

Fegyverrel s nem orgyilkos méreggel vereksztünk.

A középkorban, hogy úgy mondjuk, divat volt méreggel tenni el láb alól a politikai ellenfeleket. Különösen Velence vált hírhedtté méregkeverő tudományával. Nem csak maguk között, otthon „alkalmazták“ ezt a valójában náluk „alkotmányos módszert“ az „államinkvizíció statutumainak 37. pontja értelmében“, hanem külföldön is „éltek vele“ hivatalos követek és külön megbízottaik útján. 1415-ből, 1419-ből és 1420-ból például vas-kos köteg feljegyzés, jelentés, szerződés, utasítás, „előleg“ kiutalás, számla és nyugta maradt fenn a velencei titkos

tanács iratai között a Zsigmond királyunk ellen tervezett mérgezési „előkészületekkel” kapcsolatban.

Annyira elharapódzott a méregkeverés a XIV. és XV. században, hogy zsinati határozatok „egyházi átokkal sujtották” az elvetemült tetteket s kimondották: „csak maga a szentatya” adhat ilyen esetekben feloldozást. De sem az állam, sem az egyház fenyegetése mit sem használt. Az emberek, különösen az uralkodók, nagyon féltek megmérgezésüktől. Nem irígylésre való egy-egy fejedelmi személy élete, aki nem bízhatott meg alattvalói hűségében s aggodalmaskodó természetű volt. Hogy csak egy példát említsünk: IV. Henrik francia király a Louvrebán mindig maga-főzte tojást evett és saját kezűen merített vizet ivott.

Érthető hát, hogy Galeottit meglepte s csodáló magasztalásra ragadta Mátyás királyunk határozott elutasító álláspontja ebben a kérdésben. Visszautasított minden méregkeverésre irányuló „politikai tanácsot”. Mátyás a krónikás tanúsága szerint büszkén vallotta: „mi itt fegyverrel verekszünk, nem méreggel”. Ő maga sem félt a mérgezéstől.

Bár több királyunk esett mérgezés áldozatául, az orgyilkosok idegenek voltak, nem magyarok.

*

Bercsényi László gróf, Premier Marechal de France — Franciaország első marsallja.

A nagy magyar tragikus szabadsághős, II. Rákóczi Ferenc, nemzeti felkelése a nehéz küzdelmű esztendők után végülis leveretett. A győzők irgalmatlanul vérbe taposták a „Pro libertate” szűzmáriás zászlóit. Megtört lélekkel elszéledtek „a vert hadak”. Világgá bujdostak a vezérek. Hontalan bujdosó lett maga a fejedelem is. Bercsényi László, Bercsényi Miklós gróf, a „kuruc főgenerális” fia, aki a szerencsétlen trencsényi ütközetben — 1708 augusztus 3-án, tizenkilencedik születésnap-

ján — oly hőiesen tüntette ki magát, hogy kapitányi ranggal a gárda zászlótartója lett, emigrálva a francia királyi testőrségbe állt. Fejedelme ajánlására XIV. Lajos kegyesen megadja a vitézhírű ifjúnak a kuruc seregben viselt rangját. De már 1720-ban a maga erejéből emelkedik ezredessé. Rodostóban élő atyja ebben az esztendőben magyar bujdosó katonákból s kiszivárgó székelekéből alakította meg számára a híressé lett Bercsényi huszárezredet (Houssards de Berchinyi, Regiment Berchiny), amelynek élén annyi dicsőséget szerezve vett részt a vitéz s nagytehetségű László gróf az 1723. eszdei spanyol hadjáratban. Új hazája megbecsülte a kiváló katonát. Rövidesen tábornokká, majd marsallá s végül Franciaország első marsalljává: „Premier Marechal de France“, emelkedett. És így őt, a hajdani kuruc tiszteket illette az összes francia hadak fővezérlete.

Egyetlen fia, Antal, ugyancsak a francia hadseregben szolgált. Már ezredes volt, amikor a Bourbonok bukása után, mint hű legitimistának Belgiumba kellett menekülnie. Keserű élcélődéssel ekkor mondta: „Ember soha sem tudhatja, mit jobb tennie; atyámnak, nagyatyámnak azért kellett hazájokból elbujdosniok, mert királyuk ellen fogtak fegyvert, nekem azért, mert királyom mellett“. Később, állítólag, Napoleon seregében újból szolgálatba állt. Benne kihalt a fényes multú nemzetség. A francia hadseregben a legutóbbi időig volt Bercsényi nevét viselő huszárezred.

*

IV. Bélánk királyi sátra Batu khán ázsiai táborában.

1242 márciusában, több mint egyeztetendei vandál pusztításuk után, a tatárok váratlan kitakarodtak országunkból. Nem kard verte ki őket. Ogotaj főkhán halála hírére Batu s a többi vezér visszafordította a dúló mongol seregeket, mert személyesen akartak résztvenni a trónörökösödés kérdésének eldöntésében. Így szabadult

meg a magyarság a teljes pusztulástól, így szabadultak meg Európa nyugati országai, hogy ennek a mindent le-
tipró, hatalmas és szörnyeteges, közel milliós hordának
vak martalékai legyenek. De ha pillanatnyilag meg-
menekedni is látszott a kontinens az ellenállhatatlan
ellenségtől, mindenki előtt világossá vált a mongolok
terve, hogy a hatalmuk alá vetett Magyarországról, mint
új központjukból kiindulva, el akarják foglalni Nyugat-
Európát, szóval, az akkor ismert egész világot. És a
messzi keletről érkezett mind nyugtalanítóbb hírek sorra
megerősítették a tatárok újabb készülődéseit.

Cselekedni kellett.

A lyoni zsinaton 1245-ben elhatározták hát, hogy a
pápa. IV. Ince, küldjön követeket a tatárokhoz s azok
tudják meg, mik a „vérszomjas kutyafejű szörnyetegek“
további szándékai. A pápa Johannes Plano de Carpinit
s Stephanus Bohemust jelöli ki legátusaiul és a két fran-
ciskánus barát még ez év április 16-án el is indul Lyon-
ból. Boroszlóban Benedictus Polonus, ugyancsak feren-
cesrendi szerzetes, csatlakozik hozzájuk harmadik úti-
társnak. Krakkóban találkoztak az orosz nagyfejede-
lemmel, Vaszilkóval, aki jólismerve a mongolok szoká-
sait, sok hasznos tanáccsal látta el a veszélyes, messzi
útra indulókat. Különösen figyelmükbe ajánlotta, hogy
„ajándékokat“ bőven vigyenek magukkal, mert a tatá-
rok „ajándék nélkül szóba sem állanak velük“. Így fel-
szerelve vágnak hát neki a jámbor férfiak a Kiev felé
vezető útnak. Kievből 1246. február 4-én indulnak
tovább. Hamarosan tatárföldre érnek s megismerkednek
a barbárok sarcolással felérő „ajándék“ intézményével.
Közben Stephanus Bohemus megbetegedett és visszafor-
dult. A másik két szerzetes azonban kitartott és kalandos
s hosszú utazás után, napjában háromszor-négyszer is
váltva lovakat, Cománián, Kunországon keresztül, nap-
kig lovagolva a Dnyeper befagyott jegén s a Fekete-
tenger partmenti jégpáncélján több ízben is átkelve,
végre megérkezett Batu táborába. Itt, miután Eldegai,
a khán hadsegéde, átvette az elmaradhatatlan ajándéko-
kat, a Szentszék követeit Batu sátrába vezette.

A khán trónszerű emelvényen ült, melléte egyik felesége. Körülöttük szigorú rangot tartva, testvérei, fiai és főemberei s mögöttük, a földön ülve, az alacsonyabb udvari nép foglalt helyet. A sátor, amelyben a fogadás történt, mint Plano Carpini részletes jelentésében megjegyzi: gyönyörű volt, finom lenvászonból készült s IV. Béla magyar királytól került a khánhoz, a négy év előtti hadjárat zsákmányaként. Így történt, hogy a római pápa levelét a messzi Ázsiában Béla királyunk elrabolt sátrában olvasták fel.

Különben Batu, tudomásul véve a pápai követek megbízatását, április 7-én a legátusokat Küjükhöz, a mongolok megválasztandó nagykhánjához utasította. Őből lóra ültek tehát a szerzetesek s „tatár módra, váltott lovakon“, fejüket és végtagjaikat szorosan bekötözve, hogy a szakadatlan lovaglással járó rázást el tudják viselni, még nagyobb iramban, mint eddig, folytatták útjukat.

Június 22-én érkeztek meg agyoncsigázva Küjük táborába s amint azt Batuék kitervelték, így ott lehettek a nagykhán-választás és koronázás ritka ünnepségein. A legátusok személyükben részt is vettek a ceremóniákon, megelőzve a nekik adott tiszteletben a szuzdali nagyfejedelmet, több herceget, a georgiai király fiait, a bagdadi kalifa követét, aki maga is szultán volt s az összegyűlt négyezer főre rúgó többi követet. A tatárok nyilván tudták, hogy ki a pápa. A legátusok csak a koronázás lezajlása után kapták meg „a minden mongolok nagykhánjától“ a választ. Tatár, perzsa és latin nyelven. Küjük, bizony, gőgös hangon ír a pápának, sőt: fenyegetően. Aprólékos részletesen taglalja a Szentszék levelét, mindenre megvan a védekezése, kibúvója. Arra a panasza, hogy a tatár hadak töméntelen keresztényt s magyart mészároltak le, kemény határozottan felel: büntetésből tették ezt a tatárok, mert megölték követeiket.

A nagy utat bejárt szerzetesek 1247 nyarán érkeztek vissza Lyonba. Küjük válasza a latin s perzsa fordításban maradt reánk.

**Pietro L'Ongaro, magister organorum,
azaz: Magyar Péter, az orgonák mestere.**

1457. április 2-án a sienai dómműhely írásos szerződést köt „magister Petrus Hungarius“-szal, Magyar Péter mesterrel, aki elvállalta a katedrális részére az orgonák készítését. A magyar mester kötelezte magát, hogy a bemutatott s a dómműhely vezetőitől jóváhagyott rajzai alapján dolgozik. Továbbá arra is kötelezi magát, hogy a vállalt munkát kilenc hónapon belül elvégzi és az orgonák Nagy Boldog Asszony napjára megszólalhatnak. Munkájáért a felügyelő — „operaino“ — nyolcvannégy aranyforintot fizet majd Péter mesternek. A szükséges hasított fát, vasalkatrészeket s a kívánt mennyiségű ólmot és ónt az „Opera del Duomo“ szállítja. Végezetül hangsúlyozza a megállapodás, hogy egyességüket teljes jóhiszeműséggel és fenntartás nélkül kötötték.

1458. február 3-án újabb írást állít ki a dómműhely vezetősége s e szerint a felügyelő és az Opera tagjai felülvizsgálták a Péter mester által elkészített orgonákat s megállapították, hogy ezek jobban sikerültek, mint a rajzon és a bővítéseket s ónsípokokat is „tökéletesen készítette el a nevezett mester“. A polgárok és idegenek véleménye szerint az orgonák „kellemes, dallamos hangot adnak“. A felülvizsgáló bizottság elismerésül hát úgy határozott, a kikötött összegben felül még harminc aranyforintot fizet a magyar orgonakészítőnek, különös érdeméül tudva be, hogy munkáját a sienai nagy pestisjárvány alatt végezte el.

Sajnos, Péter mesterünknek ennyi sikert és dicséretet aratott művéből semmi sem maradt reánk. Még nem is egy század múltán a Quattrocento formanyelve „elavul“ s a reneszánsz diadalmaskodása idején a sienai katedrális orgonáit teljesen újjáalakították. De Pietro L'Ongaro, magister organorum, jólvégzett munkájával kitörölhetetlenül beírta nevét a sienai dóm gazdag évkönyveibe, becsülettel szolgálva a „művészetekben felülmúlhatatlan“ s „kényes ízlésű“ Itáliát s hazánk jóhírét.

II. Szilveszter Krisztus imperiumába sorolja a száz éves Magyarországot.

Tudósaink többségének véleménye szerint honfoglalásunk a 896. esztendőben befejeződik. S alig tizenegy év után, Árpád halálakor, befejezettnek látszik az ország belső megszervezése is: a nemzetségek és törzsek az ősök hagyományos törvényei szerint, rangjuknak megfelelően elhelyezkednek az új területen. Megvonatnak a határok, kiépülnek a torlaszos „gyepük”. Így, kereteit megteremtve, lassan megindulhat s meg is indul népünk nemzetté kristályosodásának nagyjelentőségű folyamata. De bármily meglepően gyors ütemű is fejlődésünk, ez a lelkek mélyét átjáró átalakulás időt igényelt.

Az új haza birtokosai, érthetően mindenképp előtt, meg akarták ismerni környező világukat. „Kalandozásaiknak” a puhatolódzás, kémlelés, a szomszédos népek „kitapasztalása” legfőbb hajtóereje. Hogy rablóhadjáratok is, csupán hadi sikereiknek velejárója: útjaikról nem térnek meg üres kézzel. Ám azután, hogy könnyű lovasságunknak itt ismeretlen harcmódorát a két nyugtalanított császárság kitanulja s a vad fergetegként reája csapókat „új stratégiájukkal” megverik, ezek a nemzet vérért pocsékoló s kétségtelenül elfajult portyázások, nyomban abba is maradnak. És alig hét évtized után, 973-ban, a nyugati császárnál a cseh, lengyel, orosz, bolgár s görög követek között megjelennek Quedlinburgban Géce vezérünknek küldöttei is, népünk békés szándékait, Európa rendjébe beolvadását demonstrálva. Megfontolt józanságra, politikai tisztánlátásra, nagy önfegyelemre vall a magyarságnak ez a követjárása az augsburgi győző Ottónál.

Nem múlt el egy század, alig nyolcvan esztendő telik csak el s népünk ünnepélyesen kinyilvánítja készségét: békés akarattal részt kíván venni Európa életében. Feltehetően ekkor nyitja meg a nagy magyar fejedelem országa kapuit a térítő keresztény papság előtt.

A magyar nép hát itt tartózkodása alatt már a harmadik generációban Európa közösségébe áll. A quedin-

burgi ünnepségeken nyíltan és világosan, fenntartás nélkül kifejezte akaratát: Európához kíván kapcsolódni.

Hogy Európához tartozásunk nemcsak részünkről való s afféle fanyar kényszerűség volt, de Európa maga is szívesen fogadta csatlakozásunkat, bizonyítja nagy nemzeti dinasztiaink házasságainak sora, amelyeket az Árpádok az elkövetkező három század alatt jóformán Európa valamennyi fejedelmi családjával kötöttek, e frigyekkel is mind szorosabbra fűzve népünket új világunkhoz.

Tagadhatatlan, hogy a X. század Európája ellenszenvvel viseltetett velünk szemben. S még 997-ben is talán riadozva emlegették a nyugati népek a „magyarok nevét“ s lehet, még ebben az esztendőben is litániázták a „meglátogatott“ kolostorokban a „libera nos a saggitis hungarorum“-ot, s bizonyosan voltak anyák is, akik velünk, magyarokkal, ijesztgették makrancoskodó gyermekeiket, hiszen ötven esztendő alatt nem mosódnak el a rossz emlékek a népek szívében, pedig már ekkor a bajorok hercegnője ül itt nálunk a trónon. Bizonyosságul, hogy a magyar fejedelem és népe őszintén vállalta s híven megtartja „Krisztus békéjét“.

S mert itt valóban „more christiano“, keresztényhez illően, élt az ifjú fejedelmi pár, felragyoghatott s hamarosan fel is ragyogott az új „király“ fején a „Szent Korona“. S a koronát küldő II. Szilveszter pápa Krisztus akkori „imperiuma“ felett elmélkedve, bennünket — „szkitákat“ — is érezhető büszkeséggel sorol ebbe a „szent világba“.

„Miénk — írja —, miénk a római birodalom, erőt ad gyümölcsöző Itália, katonatadó Gallia és Germánia s nem hiányzik nálunk a szkiták hatalmas királysága sem. A miénk vagy, Cézár, a rómaiak császára és Augustus, aki a görögök fejedelmi véréből származol, császársággal a görögöket felülmúlod, öröklés jogán a rómaiaknak parancsolsz, elméddel és szavaddal pedig mindkét nép felett állasz.“

Hogy e forró mondatokba a „szkiták hatalmas királysága“, az alig száz esztendőös Magyarország neve is helyet

kapott, kétségbevonhatatlan bizonyságunk: egyetlen század alatt a keresztény Európa népei közé emelkedtünk.

A második ezredév elején maga Róma, a „caput mundi“, a világ feje, erkölcsileg a császárok birodalmai közé helyezi rövid egy századot ért országunkat.

*

Mátyás király levele az olvasás örömről.

A Korvinák nagy mecénásáról, Mátyás királyról, az a felületes s rosszindulatú hiedelem terjedt el, hogy inkább csak a „szép kiállítású“ könyveket gyűjtötte s tartalmukkal nem sokat törődött. Ám, az igazság az, amint számtalan kortársa is bizonyítja, hogy Mátyás valóban művelt s olvasott férfiú volt. Könyvtárterme közepén, mint egy feljegyzés mondja, állott a király nyugágya, ami világosan mutatja, hogy a Korvinák elsősorban az uralkodót magát szolgálták. De a tudósokból híres udvart tartó nagy fejedelem, természetesen, nem zárta el a súlyos áldozatokkal összehordott szellemi kincseket tudományt kedvelő alattvalói elől sem. Erre bizonyságunk a Casanete-könyvtár egyik Korvin-kódexe, amelyben több kéztől eredő magyar nyelvű bejegyzések vannak. Hogy Hunyadi Mátyásunknak pompás könyvei nem csupán „díszként“ kellett, kétségbevonhatatlanul bizonyítja alább idézett, meleg hangú levele:

„Mátyás Isten Kegyeleméből Magyarország Királya stb. Julius Pomponius Laetusnak Üdvözlétét Küldi, — szól a címzés. — Blandius miniátorfestőnk ezekben a napokban tért vissza a kódexsel Rómából, és átadta leveled, amely nekünk, miközben országunk ügyeivel foglalkoztunk és ezért nyugtalanok voltunk, annál kedvesebb volt, mivel meggyőződünk arról, hogy Te társaságoddal együtt ismét megemlékeztél rólunk. Már sokan mondták, hogy a háborúban hallgatnak a múzsák, mi mégis, amennyi időnk csak marad az állandóan nyugtalanító háborúból, az irodalomnak szenteljük kedvvel és gyönyörűséggel.

Innen van az, hogy az általad följánlott ajándékot há-lás és örvendező arccal, de még inkább örvendő lélekkel fogadtuk, és a Silus Italicust, melyet, hála fáradozásaid-nak, oly fényűzően nyomattak ki Rómában, már több-ször átolvastuk. Ugyanis már ifjúságunkban tetszett ne-künk Silus és most, hogy magunk is háborút viselünk, annál inkább tetszik, mert ő is a háborúról énekel s vele egyetértve be kell vallanunk, hogy nem irigylésre méltó a királyok sorsa, akik kénytelenek háborút viselni, me-lyeknek megvannak a maguk diadalai, mégis mindig em-beri vértől áztatottak. Mi egyáltalában nem kívánjuk a háborút, mégsem tudjuk visszautasítani: ezt népünk be-csülete, azt jogaink sérelme, amazt pedig rosszakaróink szándéka parancsolja. És ez így van, sőt annyira min-dennapos és gyakori, hogy már nem is lehetünk nyug-ton, ha nem adunk háborúval szilárd alapot a békének. Annál dicsérendőbb a Te sorsod és tiedé, akik nem vér-ontásra, nem országokra vágytok, hanem az erény és irodalom babéraival szeliden beérítek, sőt még ti teszitek hálássá a sokat próbáratett királyokat, mert elfelejteti-tek velük a fegyverek rémítő zaját. Isten veled. Akarjuk és kívánjuk, hogy ránk emlékezz és amit ezennel fel-ajánlunk, fogadd olyan szívesen, mint amennyire szívesen vettük a Te szolgálataidat.

Budán, az Úr 1471. esztendejében. szeptember 13-án."

Nyilván, ezekhez a pompás „humanista“ sorokhoz nem szükséges bármit is fűzni. Világosan beszél itt a levél minden egyes szava.

*

**A mohácsi csata halottait eltemető
Kanizsay Dorottya palatinusné.**

Mátyás halála után a Magyar Birodalom méltatlan utódokra jutott s zilált züllöttségében megállíthatatlan zuhanva, harminchat esztendő alatt a mohácsi katasz-trófiaig süllyedt.

A kihívott sors teljesült be a „romlott nemzeten“ 1526. augusztus huszonkilencedikének késő délutánján, amikor az ország királya, prímása, seregének fővezére, érsekei, sok püspöke, bárója, főura, ezrével nemessége és ezrével vitézei maradtak holtan az alig másfélórás, a leáldozó napnál kezdődő s alkonyatra már el is dőlt, szerencsétlen ütközet után. Vétkeikért elomló vérükkel vezekelve, az engesztelő halálba terült itt: bűnös király, kapzsi főpap, hitvány báró, léha úr, elbirangult nemes.

És tiszta áldozatként a kevés igazak, élükön a „baráttal“, Tomori Pállal.

„János fővétele napján a magyar nemzet fővétele lőn.“

Az iszonyatos csapás híre végigorkánlott a hazán s megdermesztette a szíveket. Lesujtottan aláhanyatlott minden férfikar.

Mohács síkján a török bömbölő ágyúit is túlsüvöltötték a végzet felingerelt fúriái. Büntudatuktól s a sors bosszújától űzve, menekült, futott, bujt, aki tudott. Vesztében hagyva a vesző országot.

S ráhagyva a mohácsi hekatomba temetetlen ezernyi ezer halottját a dögkeselyűk meg a kóbor farkasok felgyúlt hadára.

A török ugyan trófeaként szultánja sátorába vitte Tomori s a többi főúr „levágott fejét“ s maga dicsőségére megszámlálta és zsákmányként kifosztotta a megvetett „gyaur“ tetemeket: de emberséggel elföldelni: kegyeskedő parancsa ellenére sem volt ideje.

Budára sietett.

Diadalt ülni.

„A gyászos síkot“ minden teremtet lélek messze elkerülte. Nem akadt irgalmas kéz, hogy megássa a véres halottaknak elnyugvásuk sírját. Egyedül a szálló felhők fekete árnyai takargatták az utolsó tisztességükre váró holtakat.

Már-már úgy volt, „nemzeti nagylétünk nagy temetőjén“ temetetlen maradnak az elesettek.

De akkor, a rettenet e szörnyű napjaiban, a vezetőitől magárahagyott, lelkében megrendült nép között megjelent egy mély gyászba öltözött asszony és a környék

lappangóiból négyszáz ásós-kapás férfit gyűjtött össze s kivezette őket a halottak mezejére. És a mohácsi csata vérükbe fagyott vitézeit rendre eltemette, aranyával bőkezűen jutalmazva a szerencsétlen holtak körül fáradozókat. Papjaival sorra megáldatta a frissen hantolt sírokat s az elesett hősökért templomaiban miséket szolgáltatott.

Kanizsay Dorottya, néhai Perényi Imre nádor özvegye, adta meg a végső tisztességet a nemzet elhagyott halottainak.

A Kanizsayak az ősi száznyolc nemzetségből származtak. Hatalmas, nagynevű s gazdag család a középkorban. Tagjai áldozatos szívvel mindig kivették részüket a nemzet küzdelmeiből. A nikápolyi csatában, amint maga Zsigmond király írja 1397-ben: a család férfitagjai, kettő kivételével, familiárisaikkal egyetemben, harmadízig — „in prima, secunda, tertia generationis linea“ — hősi halált haltak. De nemcsak vitéz katonák, nagy érdemeket szerzett főpapok s politikusok is kerültek ki soraikból. Kanizsay János, aki Zsigmond alatt Magyarország hercegprímása volt, érdemeiért megkapja Rómától maga és utódai számára az „apostoli szentszék született követe“ címet.

Kanizsay Dorottya asszony kétszer jutott özvegyiségre, első ura is nádorispán: Geréb Péter. A maga korában ő az ország első asszonya. S bár zaklatott történelmünknek dicstelen s bomlott tizedeiben élt, amikor a közállapotok teljesen elaljasodtak, de az ő tiszta s tisztelget parancsoló személye előtt még a züllött udvar s maga a „táncus“ király is hódolattal hajolt meg. Amikor a másodszor is előzvegyült palatinusné kéri, hogy címerét első ura iránt érzett hálából a Gerébek címerével kibővíthesse, II. Lajos hasonló diplomákban szokatlan meleg hangon emlékezik meg „az erények fényében tündöklő“ nagyasszonyról. „Ezért — írja a királyi oklevél — megindíttatva attól a nagy szerénységtől és áhítattól, állhatatosságtól, őszinteségtől, hűségtől, vallássóságtól s a legszebb erények nagy számától, amikkel Kanizsay Dorottya asszony tündöklök s amik őt a női

nem ékességét illetőleg a letűnt idők nagy alakjaival is összehasonlíthatóvá teszik: megadjuk neki a kért címerbővítést."

Ő nevelte unokahugát, az árvaságra jutott Kanizsay Orsikát, a reánk maradt leveleiből oly jól ismert Nádasdy Tamásné, a XVI. század egyik legjelentősebb magyar asszonyát.

Említésre méltó még, hogy második férjét, a nyugati udvarokban is nagytekintélyű Perényi Imrét, Miksa császár 1517-ben a német-római birodalom hercegévé nevezte ki. Ezt a címet azonban sem a palatinus, sem özvegye, soha nem használta.

*

Amerika nevének kapcsolata a mi Szent Imrénkkel.

Hogy Amerika neve a különös véletlenek kapcsolódásával miként rejti magában első szent királyunk fiának, Szent Imrének, nevét, egyik kiváló tudósunk a keresztnevéről írt szellemes könyvében így mondja el:

„... a német *Heinrichből* magyar földön Henrik lett.

De a német név ezenfelül még külön magyar nevet is fakasztott magából.

Persze csak nagysokára vált a magyar talajban enygyire termőképessé. Amikor a nemzet Szent István fiának keresztelőjét ünnepelte s az újszülött a keresztségben anyai nagybátyjának, II. Henrik német császárnak a nevét kapta, a leendő második magyar szentnek a neve hazánkban még csak *Henrik*-nek, vagy a név latin alakjával *Henricus*-nak hangzott. Akit ma „Szent Imré”-nek mondunk, azt Szent László szabolcsi zsinatának törvénykönyve, valamint Szent István király legendája is még csak *Henricus*nak nevezi.

Szent István fiának, a lilomos királyfinak a neve még 1083-ban sem vált külön a császár nevéől. Pedig akkor elhatározó esemény következett be a név élettör-

ténetében. A magyar királyfi abban az évben az Egyház szentjévé lett.

Csak jóval később vált a német *Heinrich*, illetve a név akkori alakja, *Heimrich*, Szent István országában külön magyar névvé. Az átalakulás a XIII. században kezdődött és a XVI. századig tartott. Ennyi időbe tellett, míg a német névből az *Emrich*, *Emreh*, *Imbreh* alakokon keresztül — talán egyes germán neveknek (pl. *Imrik*, *Ambrik*, *Amrik*) hatása alatt — Imre lett.

Erről a változásról az egész keresztény világnak tudomást kellett vennie. Amióta ugyanis a lilomos királyfi új neve végleg kialakult, a szentek névlajstroma már nem *Henricus*-nak írja Szent István fiának nevét, hanem *Emericus*-nak. Minthogy pedig a mi Szent Imrénk az egyetlen ily nevű szentje az Egyháznak, tehát mindazok, akik széles e világon ezt a nevet kapják a keresztségben (a francia *Emeric*-ek éppúgy, mint az olasz *Emérico*-k és német *Emerich*-ek), az ő patronátusa alatt állván, a magyar történelemnek azokkal a ragyogó lapjaival tartanak kapcsolatot, amelyek első királyunkról és ifjúsága virágában elhunyt fiáról szólnak. És a világ bármely nyelvén hangzik el november 5-én Imre-napi köszöntő, mindegyiknek tudomásul kell vennie, hogy e névnap nem egyéb, mint a szent magyar királyfi tiszteletére rendelt egyházi emléknapnak világi életbeli vetülete.

Firenzében 1451-ben egy második nagy esemény robbant bele az Imre név történetébe. Abban az évben történt, hogy a Mediciek „Virág-város”-ának egyik templomában a keresztség kiszolgáltatásakor a pap Szent Imre mennyei oltalmába ajánlotta a helybeli Vespucci-család újszülött gyermekét. A dolog úgy történt, hogy a család az *Amerigo* nevet választotta a kisded számára (ez a név a fentidézett ógermán *Ambrik* alak firenzei átídomulása volt), tehát a pap az *Amerigo* latinosításával *Americus*-nak, vagyis *Emericus*-nak keresztelte a gyermeket.

Szent Imre firenzei pártfogoltjának pályaválasztása és az abból adódó körülmények furcsa kapcsolódása

hozta magával, hogy az első magyar királyfi neve a Kolumbusz felfedezte földrész megjelölésének alapjává vált. Amerigo Vespucci ugyanis hajókormányossá lett és ebben a minőségében ismételten alkalma volt olyan hajókon működni, amelyek Kolumbusz felfedező útjainak hatása alatt a XVI. század első éveiben az új világ-rész felé vitorláztak.

Mint értelmes, céltudatos hajós ezeknek az utazásoknak történetét írásban is feldolgozta és munkáihoz az Újvilág térképét is mellékelte. A legtöbb európai ember az ő kapós könyveiből értesült a nyugati földrész létezéséről.

S mialatt Kolumbusz Kristóf testi és lelki kínok martalékaként a világtól teljesen elfeledve töltötte utolsó éveit, a felületes köztudat Amerigo Vespuccit az Újvilág legjelentősebb felfedezőjeként ünnepelte. Waldseemüller Márton német földrajztudós 1507-ben (alig egy évvel Kolumbusz halála után!) „Világföldrajz“-ában már a következő kijelentést tette: „Aligha lehet valakinek is jogos kifogása az ellen, hogy a negyedik földrészt messzire tekintő fölfedezőjéről Amerika névvel jelöljük“. A térképen, amelyet Waldseemüller e könyvéhez mellékelte, az Újvilág már az új névvel volt jelölve. Waldseemüller műve számos kiadást ért el s ennek következtében a megjelölés, amely Amerigo Vespucci keresztnévéből, a Szent Imre emlékét örökítő névből volt képezve, egy-kettőre általános elterjedést nyert.“

*

Az Arany Bulla és Magna Charta szerzőinek személyes kapcsolatairól.

Gyakorta és joggal emlegetjük az 1215-ben kiadott angol Magna Charta és a hét évvel később, 1222-ben, II. András királyunk által szentesített magyar Arany Bulla belső, szellemi kapcsolatát. A legújabb kutatások szerint azonban nem csak szellemi rokonság áll fenn a

két jelentős „szabadságlevél“ között, hanem, amint ki-
tűnt, a nevezetes alkotmányiratok főpap szerzői szemé-
lyesen is ismerték egymást, sőt bensőséges barátság kö-
tötte össze őket.

Első találkozásuk az 1215-ben tartott lateráni zsinaton
történt, ahol a magyar papok Róbert esztergomi érsek-
kel élükön hosszú hónapokon keresztül együtt tanácskoz-
tak az angol küldöttekkel. Az angolok vezetője pedig
Langton volt, a Magna Charta egyik fő alkotója. A kap-
csolat közöttük, nyilván, elmélyült, mert öt év múlva,
1220-ban, az angolok nemzeti szentjének, Canterburyi
Szent Tamásnak, nagy egyházi ünnepségein ugyanannak
az angol érseknek, Langtonnak, vendége Róbert magyar
érsek, akiről tudjuk, hogy nagy része volt a magyar al-
kotmányt megteremtő Arany Bulla megszövegezésében.

Ezek szerint nemcsak hiherő, hogy a két érsek talál-
kozásain szóbakerült alkotmányos törekvéseik dolga, de
egyenesen hihetetlen lenne, ha személyes érintkezéseiknek
ezekben az esztendeiben nem így történt volna.

*

Ko istantinosz Porfirogenetosz
és a magyarok hordozható bőrfürdőládja.

Bizánc híres volt arról, hogy jóformán nem is vette
ember számba az idegent. Még ha Rómából jött is. A ba-
zileuszok külön előírásos, állami komédiát játszottak el
a barbár követségek fogadásakor: a hatalmas kupolás
terem oszlopai közül mindenféle titkos szerkezettel el-
látott aranyszörnyeteg, sárkányok, cerberuszok, orosz-
lánok acsarogtak s vicsorogtak meg huhogtak, mordul-
tak, hörögtek s üvöltöztek a bíborbanszületett trónjához
közeledőre s mire a jövevények megtelve rémülettel és
rettenettel végre a császári trónushoz érkeztek, rejtett
csigákon a gépezet a magasba rántotta a trónszéket a va-
kító arany csillogásában tündöklő s bizonynal szédülő
császárral együtt, hogy csak két piros csizmájának orra

látszott alulról. Így dadogták el aztán a barbár követek mondanivalóikat. Hangjuk zümmögése se jutott fel a kupola magasságában csüngő bazileuszhoz.

Mi, magyarok, eldicsekedhetünk vele, bizonyos tekintélynek örvendtünk a Szent Palotában.

Előkelőink közül többen élvezték a császárok vendégszeretetét s néhányan a patriciusok aranyholdját is hordták sarúikon.

De arra is büszkéek lehetünk, hogy Bizánc császára a honfoglaló magyaroktól tanulta el a hordozható, bőrből készült fürdőkádát. Ismeretes Konstantinosz Porfirogenetosz egyik parancsa tábori szertartójához, akit írásban utasít, hogy számára „bőrmédencés magyar fürdőt“ vigyen magával.

Ez a pár sor: nemesi levelünk, amelyet maga a nagy-kultúrájú Bizánc állított ki vízkedvelő eleinknek.

*

Egy 1618-ból való levél a bethlengábori politikáról s a nagy fejedelemről.

A Pareus Dávid heidelbergi tanárhoz intézett s nevezetes dokumentumként reánk maradt levél írója: Keserői Dajka János. Egy ideig Bethlen Gábornak udvari papja, majd Erdély püspöke. Közvetlen közléről ismerte a fejedelmet, akinek kifürkészhetetlen jelleméről s politikájáról Roe Tamás, a kiváló angol diplomata, irataiban annyit panaszkodik, gúnyosan azt állítva egyik jelentésében a szerinte már-már misztikusan titokzatos nagyúrról: „Bethlen tüstént letépné ingét, ha azt sejtene róla, hogy tudja gazdája szándékait“. Való igaz, sok bogyó s idegen szemnek majdnem áttekinthetetlen volt akkor az erdélyi politika szövevénye. A „bethleni rejtelmes homály“, hogy Roe szavával éljünk. Levelünk írója ezt az „erdélyi ködöt“ igyekszik átvilágítani. Okos okfejtéssel, amint az illik is a wittenbergi, marburgi s heidelbergi egyetemek hajdani tudós hallgatójához, aki széles látókörű — mint

manapság mondani szokás —, európai horizontú férfiú. Tanult, világos fej. S igaz magyar.

Dajka János levelében nem köntörfalaz, nyíltan szól, de ennek ellenére sem tagadhatni, hogy inkább magyarázkodik, mint magyaráz; hangja sokszor a mentegetődzésbe csuklik. Nem csoda. Európa egyik előkelő professzora előtt nem könnyű számotadni Erdély hírhedtté lett „török barátságáról“. S különösen nehéz a dolga egy keresztény főpapnak védelmébe venni fejedelmét a gyalázatos „pogánykodás“ vádjával szemben. De már első szavaiban is tisztán csendül fel a vitathatatlan argumentum — mai kifejezéssel szólva —, tragikus geopolitikai helyzetünk hangsúlyozása.

„Hogy pedig mi a törökkel a békét keressük — írja erre vonatkozóan levelében a püspök —, azt nagy és elkerülhetetlen szükség kényszeríti ránk, mióta II. Lajos Mohácsnál a Szolimánnal vívott csatában a legjobbakkal együtt elesett, s Zápolya János akkori erdélyi vajdát emelték a királyi méltóságba ősi szokás szerint a pesti mezőn, a nagyobbik párt egyetértésével, s meg is koronázták, de Ferdinánd császár néhány átszökött pártoskodó főúr ösztönzésére háborúval támadt rá, s mikor vereséget szenvedett (Zápolya), végső szükségében kénytelen volt török segítségért könyörögni, s életét háborúk tüzeiben élve le, fia és utódai az alá az iga alá kerültek, mely most reánk vár.“

Félreérthetetlen mondatok. Senki sem állíthatja, hogy „ködös“ magyarázat.

A nemzet nem a szíve s nem a „hite“ után cselekszik. Csupán a kényszerűségnek enged. Dilemmába szorítva: a császár és szultán között egyedül puszta élete fenntartásáért küzd. Semmi kétség, megalázó nyomorúság így élni. Érezni is, hogy sápasztó szégyenkezés remeg a magunk tehetetlen kicsinységét s gyengeségét megvalló szavak mögött. Dehát ide vettettünk, kicsi nép, a hatalmasságok robajló árjába! És élni: kell. Isteni parancs. Az életet minden módon meg kell „kísérelnie“ a népnek. Nem illetheti szénrehányás a magyarságot: türelemmel s „keresz-

tényi alázattal“ a tőle telhetőket „megpróbálta“. Írja is a püspök:

„Megkísérelte ugyan néhányszor a mi nemzetünk, s főleg Erdély ezt az igát a nyakáról lerázni, bízva a keresztény világban, leginkább pedig a német birodalomban; de hogy milyen szerencsétlenül, azt ma is nagy sóhajtozással érezzük. A német császártól nagyon messze vagyunk, valóban az oroszlán torkában vagyunk, s az oroszlán könnyen darabokra téphet és szétmarcangolhat minket, míg ő szent császári felsége tanácskozik felőlünk; ha a töröktől oly távol fekvő országok, vidékek, királyok és fejedelmek nagy pénzen igyekeznek megszerezni a töröktől a békét, mi csodálatos van abban, ha mi, oly sok év háborútól összetörve és teljesen elgyengítve ugyanezt tenni kényszerülünk.“

IV. Béla királyunk nevezetes, 1252-ben kelt levele óta hosszú negyedfél század telt el, de a magára hagyott, „testvértelen“ magyarságnak jajja, panasza, vádja Európa ellen mit sem változott.

Akikkel „Krisztusban testvérek“ vagyunk, nem törődnek velünk. Omló vérünkkel, kifosztásunkkal, pusztulásunkkal. S hogy a háború zaklatásaitól, borzalmaitól, végzetes csapásaitól távol élő országok népei a titkon mégis elnehezült lelkiismeretükön valahogyan könnyítsenek: érdemteleneknek, „pogánnyal fraternizálónak“, hűtelen hitehagyottaknak bélyegeznek bennünket.

Indulatba gyúlva kiáltja a szívtelen rágalmazók felé Keserői Dajka János:

„Mégis nem vagyunk törökök!...“

Mi: magyarok vagyunk és keresztények, és keresztények s magyarok akarunk maradni!

Ezért hát, mi, magyarok, a töröknek „azt kívánjuk — írja tovább —, hogy mindjárt pusztulnának s tűnnének el, akármit is hazudoznak rólunk az emberek; a kegyes és méltányos uralkodási mód tanúsítja, hogy a mi dicsőséges fejedelmünk igazi keresztény.“

Való, hogy a szörnyű hányatottságában meggyalázott nép „keresztény életet“ él. Vezérlő fejedelmére, Bethlen Gáborra, hivatkozik a püspök. Főpapi palástjában mél-

tósággal kiegyenesedve, emelt hangon tesz tanúságot meg-
ragalmazott nagyura mellett.

„A jó és keresztény fejedelemnek — fordul keményen szembe a vádaskodókkal Dajka János — leginkább két dologban kell foglalatoskodnia: Isten dicsőségének előmozdításában, s az ország jólétének növelésében, békében és nyugalomban való megőrzésében. Ő nagysága (Bethlen Gábor) pedig, midőn átvette az ország gyeplőit, Isten dicsőségének előmozdításáról intézkedett, melyet ellenfelei borzalmasan letipornak s pusztulást okozó tévelygéseikkel elborítanak, nemcsak szépreményű ifjaknak német egyetemekre való kiküldésével, hanem a legtanultabb férfiaknak Magyarországból való behívásával is. Hogy a kegyes buzgóság Isten dicsőségének megvédésében, ő nagysága ideje óta minden kisebbités nélkül megőriztetett, és fennmaradt, annak oka az, hogy a német egyetemeken nagy költségekkel segített növendékeket tartott. A szent beszédek hallgatásában, akár úton volt, akár hadjáratban, akár nagy gondoktól elfoglalva, akár otthon, békében és nyugalomban, olyan nagy szorgalmú volt, hogy ebben a tekintetben semmi további kívánnivalót nem találtam ő nagyságában. Az orthodox (t. i. református) hitben annyira jártas volt, hogy bármely másvallásúnak, amilyen az ország törvényei értelmében elég sok volt környezetében még a tanácsosok között is, a hit bármely cikkelyében könnyen meg tudott felelni. S tudom, hogy semmi sem kellemesebb, semmi sem kedvesebb ő nagyságának, mintha valaki akár az asztalnál, akár bármely időben bölcsen értekezik theologiai dolgokról. Egy hajszálnyival sem hátrábbvaló az ország vezetésében sem: mindenki tudja, hogy uralkodása kezdetén milyen zavaros, szerencsétlen s hányatott volt Erdély helyzete; belső és külső zavarások miatt annyira szenvedett, hogy sokan azt hitték: a tűzzel, vassal, rablásokkal mindent elpusztító annyi sok ellenség dühét és heveségét nem lehet lecsendesíteni; de czekek mind, amilyen fáradságtalan munkával s szorgalommal csak tudta, nemcsak lecsendesítette, hanem mindenkit kényszerített, hogy a maga helyére visszatérjen. Majd a tőle hajótöröttekként elszóródott és elidegenedett,

elvadult lázadó alattvalói lelkét nagy szelíd-séggel, bölcsességgel és okossággal a százszor-szent egyetértésnek, az igazságnak, az írott törvények fogalmának, s az üdvös engedelmesség igazjának megnyerte.”

Lehet, a kételkedésre hajló szívekben a levél heves hangja, magasra lobogó, izzó szavai, azt a tévhitet keltik, hogy az író túlzásra ragadta a kortársi elfogultság. Vagy, udvari ember léte, talán bókolva hízelkedik.

Nem. Keserői Dajka János nem elfogult s ha megejtve a nagyságtól, hódoló tisztelettel nézi is fejedelmét, nem hízelkedő. A tárgyilagos történelem minden kétséget kizáróan megállapította, hogy az erdélyi püspök levelei minden betűjében hű és igaz.

Mi, magyarok, nemcsak szerencsétlen nép, csodálatra érdemes náción is vagyunk.

*

Két XV. századbéli magyar özvegy-asszony adománya a török ellen harcoló országnak és a jeruzsálemi lovagoknak.

Hogy nemcsak királyaink, a „szent királyok” s véreik és utódaik s kancelláriáinknak a világ dolgaiban jártas urai és a művelt főnemesség meg a politikában forgolódó köznemesség, hanem maga az egyszerű nép is átértette és megértette keresztény voltának s ami azzal lényegében egy, Európához tartozandóságának kötelességeit, azt két XV. századbéli közsoron élő magyar özvegy-asszonynak adományai is igazolják. Világos ésszel és mély erkölcsi érzéssel fogta föl népünk, hogy évszázados harcaink és küzdelmeink a „pegány” besenyővel, kúnnal, tatárral, bogumillel, törökkel, az egyetemes keresztény közösség szent védelmében hozott s köteles áldozatok.

Mind a két, valóban bőkezű, adományról hiteles oklevelek tanúskodnak.

Az egyik 1432-ben kelt s elmondja, hogy az adományozó özvegy egész vagyonát a török elleni küzdelem céljaira a jeruzsálemi lovagoknak adja. A másik dátuma: 1464. s eszerint a másik asszony „minden kényszer nélkül” egy jól felfegyverezett vitéz állít ki az országnak a „pogány ellen”.

Ezek az egyszerű magyar asszonyok „mitsem tudtak kancelláriai szóvirágokról, humanista frázisokról, sohasem olvasták a magyarság szerepét magasztaló pápai bullákat, csak azt tudták, hogy ők keresztények és hogy ezért áldozniok kell...” — jegyzi meg az okleveleket ismerterő tudós.

Igy is volt.

Há maga a nép egész egyetemében nem érezte volna fel a sorstól elrendelt kötelességét, nem tudta volna hosszú századokon át elviselni újra és újból megújuló véres áldozatait.

Állíthatjuk, hogy a magyar nemzet egésze öntudatosan volt európai.

*

Bertrandon de la Broquiere Zsigmond Budájáról és a láncos hídról.

Bertrandon de la Broquiere, Jó Fülöp burgundi hercegnek tanácsosa, belső embere volt. Világot látott, művelt férfi, aki 1433-ban a Szentföldön is járt. Útját Magyarországon át tette meg s „Voyage d'outre mer et retour” című művében le is írta. A nyíltszemű utazó és szellemes tollú krónikás országunk akkori állapotáról értékes művelődéstörténeti adatokat őrzött meg részünkre. A kiváló lovag hosszabb időt töltött Pest-Budán is s nagy érdeklődéssel nézett körül az akkor hatalmas fejlődésnek indult városban.

„Pestnél átkeltem a Dunán — írja zarándokútjáról hazatérőben — és Budára érkeztem, hét nappal azután, hogy Belgrádból elindultam.

Ujhazy: Európai magyarság.

Buda, Magyarország fővárosa, hosszan és szélesen elnyúló magaslatra épült. Kelet felé a Duna nyugaton egy völgy határolja, a déli részen áll, a város kapuja felett uralkodva, a palota. A palota építését a császár (Zsigmond magyar király, aki német-római császár is volt) kezdte meg s ha egyszer elkészül, igazán hatalmas és erős építmény lesz. Ezen az oldalon, de a város falain kívül igen szép melegfürdők vannak. A keleti oldalon, a Duna mentén is van néhány, de ezek kevesebbet érnek, mint a többi.

A városban a németek az urak, úgy az igazságszolgáltatás, mint a különböző iparágak terén. Sok zsidót is lehet itt látni, ezek jól beszélnek franciául, jelentékeny részüket éppen Franciaországból üzték ki. Találkoztam itt egy arras-i kereskedővel is, a neve Clays Davion, azok közül a mesteremberek közül való, akiket Zsigmond császár hívott be Franciaországból. Clays szőnyegszövéssel foglalkozott.

Buda környéke nagyon kellemes, földje termékeny mindenben, de főleg fehér borai jók, tűzüket a vidék meleg forrásainak és a forrásokat is hevítő kénnek tulajdonítják. Egy mérföldnyire a várostól őrzik Remete Szent Pál teljes épségben maradt tetemét.

Visszatértem Pestre, ott is találtam hat-nyolc francia családot, ezeket a császár avval bízta meg, hogy palotájával szemben egy nagy tornyot építsenek. Terve az volt, hogy innét láncot vonat és annak segítségével áthidalja a folyót. Azt kell hinni, hogy a burgundi tornyot akarja utánózni, azt, amelyik Écluse kastélya előtt van, de az én meggyőződésem szerint terve itt kivihetetlen, mert a folyó túlságosan széles ahhoz. Érdekelt a torony, oda mentem, hogy közelebből szemügyre vegyem. Magassága már körülbelül három lándsányi volt s körötte nagy mennyiségben faragott kövek heverték. De az egész abbamaradt, mint mondták, azért, mert az első építők elhaltak, s az életbenmaradtak nem tudták folytatni.

Néhány évtizeddel későbből képes ábrázolásunk is van Budáról. Ez a fametszet Hartmann Schedel, Nürnbergben, 1493-ban kiadott világkrónikájában jelent meg.

Valóban pompás, sok tornyú, pazar építkezésű, erős bástyájú, gyönyörű gótikus várost mutat a kép. Stilizáltsága ellenére is a rajz bizonyosságunk, hogy méltán nevezték a magyar fővárost „Buda Regia“-nak, királyi Budának.

*

**Néhai Bethlen deák fehér paripája épület-
követ hord a Sorbonne-nak.**

Stephanus Tornacensis, a Sorbonne rektora, a későbbi tournayi püspök, 1192-ben két ízben is felkeresi levelével a „magyarok királyát“. Az első írás arról értesíti „dicsőősegesen uralkodó“ III. Bélánkat, hogy a párizsi egyetem „egy Bethlen nevű“ hallgatóját (adolescens) a messzi idegenben váratlan elragadta a halál. Az övétől távol elhalt ifjú temetéséről, mint a rektor hangsúlyozza: „illő tisztességgel“ ők maguk gondoskodtak és a tetemet a Szent Genoveva kolostor templomában helyezték örök nyugalomra. A második levél számot ad a gyászoló szülők adományainak megérkezéséről, amit hazájukból küldöttek hálás bőkezűséggel a szeretett halott koporsóját befogadó kolostornak: két selyem misemondó-ruhát, egy zászlót, egy ezüstmárkát, egy aranypénzt és öt arany solidust kehelyre. Majd beszámol a szülők kívánságára megindított vizsgálatról, amely megállapította, hogy a megboldogult után nem maradt adósság: „sem kereszténynek, sem zsidónak“ nem tartozott. A vizsgálatban különben három magyar pap is résztvett; névszerint: Adorján, Jakab és Mihály „clericus“.

A kegyeletos szívű család gazdag ajándékain felül, írja végül a rektor: „elküldötte az elhunyt kedves paripáját is, egy fehér lovat, hogy követ hordjon az építkezéseknél“.

Táltosaink messzi Keletről hozott áldozati „fehér lova“ így lesz már a XII. században kegyes magyar áldozat a messze Nyugat új csodájául emelkedő város, Párizs, épülő kövei között.

Szent László megsiratja a kardjától elesett magyarokat.

A honfoglalás logikus rendben követhető felvonulásai, térhódításai, harcai, mondhatnánk, stratégiai következetességgel végrehajtott hadműveletei után sem pihentek el a győzelmes magyar kardok; a kalandozások ugyancsak átgondolt rendszert mutató, korszaka következt: fegyverrel kezében ismerkedik a magyar környező új világával, Európával. Nyugat népei a gyors lovaikon valóban „villámként” lecsapó portyázók előtt dőbrent rémülettel rejtőzködtek falaik mögé s bújtak meg erdeikbe s mocsaraikba. Eleinte valósággal „színét is kerültek” az új ellenségnek. De aztán ocsudva az első ijedelemből, előbb drága aranyon igyekeztek megvásárolni békéjüket, majd kiismerve s megtanulva fortélyait a ravasz nyilazóknak, lassan bátorságra kapnak s a telő esztendőik során megszervezik védelmüket e nyughatatlan nyugtalanító hadak ellen. Végül, már tömegeik erejével is, sikerült megfékezniök s megállítaniök a messzi tengerekig, egész az Óceánig merészkedőket. S hasonlóan, az egyenlőtlen erők eredményeként, dél felé is megtorpan a gazdag zsákmányoktól elkapatottak harci kedve: feleremelte öklét a meglepett Bizánc is. Mind a Nyugati, mind a Keleti Római Birodalom elszántan felfogja a magyarság újabb rajtaütéseit. Sőt: keményen vissza is vágnak s a kalandozó magyar csapatok nyugaton és délen komoly áldozatokkal járó csatákat vesztenek. Ám, ezek a csatavesztések, ha bármilyen súlyosak, de mégsem oly végzetesek, hogy a nemzet egészét, egyetemét megrendítették volna. Itthon csupán józanítóan hatottak és a belátás s okosság hamarosan véget is vetett a nép vérét könnyelműen pocskoló s már-már oktaian hetvenkedéssé fajult csatározásoknak.

Tudomásul kellett vennie a magyarságnak s vezetői világos fővel meg is értették a való helyzetet, hogy népünk — a maga erejével — megdönthetetlen s meg-

ingathatatlan két világhatalom közé ékelődött. Így hát bölcs maguk fékezésével, tudatos elhatározással már a X. század közepén a megfélélt és jászonszádi politikájának útjára igyekeznek térni.

Hadaink többé nem csapnak az ország megvont határain túlra, fegyveres erőink a megerősített gyepüket őrzik. Egyelőre azonban nem történik jelentős támadás a végek ellen. Mind a két birodalom örül, hogy nyugsága van az „izgága barbároktól“. Gyepükapuink előtt csupán alázatos szavú papok jelennek meg és kérnek „in nomine Domini“, a szelíd Jézus nevében, békés bebocsáttatást. Róma és Bizánc kámzsás küldöttei. És a békés jövevények „barbár“ országunkban illő tisztességgel fogadtatnak: mind a két „szent birodalomból“.

Kelet „isteni“ császárai különösen kegyesek hozzánk, sietnek püspököt is küldeni „Turkiának“ s szoros „vendégbarátságot“ kötnek előkelőinkkel; többen megfordulnak Konstantin tündöklő városában közölünk s nem egy magyar főúr saruján ragyog a „római patriciusok“ aranyholdja.

Nyugat az első időkben nem ilyen bőkezű.

Mégis a magyar politika már eleinte Róma felé látszik húzni s ösztönösen népünk is arra hajlik lelkében.

Nyugaton két úr van. Ott „Krisztus helytartója“: a fegyvertelen pápa. A nagyhatalmú, fegyveres császár külön, másik személy. Gyakran egymással szembenállók is. Róma puritánsága kétségtelenül biztatóbb lehetett: messzire hangzó szava hatalmával létünket s függetlenségünket jobban látszott biztosítani, mint a hímes hizelkedéseivel s csillogó ajándékaival nyilván kápráztatni akaró Bizánc, ahol az adakozó kezeügyében mégis kard volt s főként: szívében kifürkészhetetlen hatalmi akarat lappanghatott.

Az utolsó fejedelem, Gécse, bár megkeresztelése után is „pogányoskodik“, de „ebben a dilemmában“ már nyíltan s a nemzet sorsára véglegesen dönt: Rómához áll.

Őszintén megbékélni igyekszik Nyugattal. Békés szándékait nem késlekedik ünnepélyesen kifejezni a quedlinburgi „császár-hédelón“ s mintegy megpecsételni István fia házasságkötésével. Ottó, az „augszburgi kegyetlen győző“, elfogadja a magyarok feléje nyújtott jobbját s Henrik is kész a kézfogóra.

S végül a megfontolt Róma szent koronájával koronázza meg békés készségünket s egyetlen századnyi belső küzdelmünk s átformálódásunk után: a kereszténység birodalmai közé sorolja hazánkat.

Az 1000. esztendőben már valósággal európai nemzet s európai állam lettünk.

Most azonban a forrongó, alakuló Európa kezdett hevesebben nyughatatlankodni körülöttünk. Legkivált a germánság. Magának Szent István királyunknak már meg kellett ütköznie a császárral. Ezt a támadást sikerült kivédenünk. II. Konrád sereg nélkül futott vissza s Bécszet is elvesztette. Ám, a nagy király halála után még súlyosabb harcok s nehezebb esztendők, sőt tizedek következtek. Zavaros trónviszályok bomlasztották népünk egységét s a szomszédos teuton hatalom híva s hivatlanul kapzsi mohósággal avatkozott a civódó ország ügyeibe. Az idegenben nevelődött Orseolofi még a császár megalázó hűbéri lándzsájába is kész volt megkapaszkodni, csakhogy felkapaszkodhassék a megingott magyar trónra. Bár függetlenségünk ellen mások is kíséreltek meg hasonló merényletet, vazallusságunk láncait sikerült rövidesen és végérvényesen letépní magunkról. Később Rómának olyan nagytekintélyű pápája, mint VII. Gergely, világos szóval megmondja véleményét erről a kérdésről! Géza királyunkhoz intézett levelében: „A magyar királyságnak, mint más előkelő királyságoknak, a maga szabad állapotában kell maradnia és nem lehet semmi más ország királyának alávetve, csak a szent és az egyetemes római Anyaszentegyháznak, melynek minden alattvalói nem szolgák, hanem fiak“.

Az igazi nagy veszedelem az lett, hogy a befogadott idegenektől megzavart nemzet a további királyharcok során öldöklő pártokra szakadt és a magyar ellenséggént irgalmatlan kegyetlenséggel gyilkolta egymást. Hóseink megbomlasztották népünk lelkének egységét s újabb nehéz válságát nem tudta azzal a nyugalommal megoldani, mint békéjét Európával.

A háromszor koronázott Salamon idejében már úgy látszott: véres végzet települt nemzetünkre s képtelen magát alóla felszabadítani. Menthetetlenül önnön elömlő vérébe tiporja ifjú, bontakozó életét a magyarság. Nem ismert határt a testvérgyűlölet.

Sorsunk által reánk szabott harcainkat, kétségtelen, keményen meg kellett vívnunk, de a csöndesedni nem akaró belső gyűlölködésnek mindezek ellenére végetvetni: életkérdéssé vált. Testvéri megbékélésünk e végzetes időkben éppen olyan életet s halált eldöntő lett, mint száz esztendővel azelőtt megbékélésünk a környező keresztény világgal.

És ekkor szent és vitéz lovag támad közöttünk, az Árpádok egyik legcsodálatosabb hőse és ad nemes példát, hogy ha már a téveteg s gvarló élet testvért testvérral fordít szembe, a kegyetlen testvérharcok elesett, halott magyarjait sirassuk meg őszinte s mély bánattal.

Káinos kezünket tördelő bűnbánattal.

Legalább a halálban béküljön meg az egymás ellen hajszolt nép, hogy az átértzett fájdalmas gyászban megcsöndesedhessen az agyonzaklatottak lelke.

1074. március 14-én Mogyoród mellett vívja Szent László a „császár hűségén élő“ Salamonnal véres csatáját. Kemény tusa után az ütközet napnyugtára eldőlt. S a nemzete árulójává lett, esküszegő király, megfutamodott, rádöbbenve. „hogy nem segíti az Úr őt a háborúban“. Serege, amelyben „nemcsak teutonok, vagy latinok estek el, hanem a magyar királyság hadának nagy része“, vérébefagyva maradt a harcmezőn. S „látván

azért Szent László a nagy vér-ontást — írja legendája — miért nagy kegyelmes szívű vala, felette sír vala rajta, hogy az gonosz királynak miatta annyi sok jámbor gyermeke veszett vóna el“.

Kálti Márk is megemlékezik Képes Krónikájában a megrendítő jelenetről, amikor a szent hős az ütközet után megsiratja elesett véreit:

„László herceg pedig, minthogy mindig kiváló jámborságú volt, látva a megöltek annyi ezrét, bármennyire is ellenségei voltak azok, akiket megöltek, mégis megrendült belseje miattuk egészen és keserűen megsiratta őket, meghasogatva orcáját és fürtjeit nagy mellveréssel, mint az anya fiai temetésén...“ „És midőn László körüljárt sóhajtozva a holtak teste között, meglátva Ernei ispán tetemét azonnal leugrott lováról és átölelte azt és sírva mondogatta néki: Ernei ispán, béke kedvelője, szomorkodom miattad, mint testvérem miatt, mert a te szíved és a te elméd békével volt telve. S őt saját kezével fölemelve megcsókolta s meghagyta vitézeinek, hogy temessék el Vácottr tisztességgel. És midőn ugyancsak László a másik oldalon járt, meglátta Vid holttestét és így szólt: Sajnálom halálodat, bármennyire ellenségünk voltál mindig; bár életben maradtál volna és megfordultál volna s a békét köztünk megerősítetted volna. De csodálom, minthogy hercegek nemzetségéből való nem voltál, miért akartál hercegséget? sem pedig királyok sarja nem voltál, miért áhítoztál tehát koronára? Most azt látom, hogy a szív, amely hercegséget áhított, lándzsától átdöfve fekszik, és a fejet, amely koronára vágyakozott, kard hasogatta széjjel. De még őt is meghagyta, hogy eltemessék.“

Valóban megindító jelenet: a halott ellenei fölé szelíd szemrehányással hajló szent lovag.

S bizonyosan nem holmi kitalált kegyes mese a legenda-író s a krónikás egybehangzó elbeszélése. Való igaz, hogy a szent király bátor harcos, de engesztelően is szívű

lovag volt. Heltai Gáspár, a XVI. századbéli krónikás is ugyanebben a szellemben mondja el a mogyoródi csata hőségének történetét.

„...László herceg (miután a csapatokat hadrendbe állította) a sereg eleibe menvén lovon — írja Heltai —, megszólítá a népet és monda: Atyámfiai! az isten velünk leszen az viadalban: mert szolgák vagyunk, és minden munkánk erre megyen, hogy a magyar nemzetet megszabadíthassuk a németeknek rabságából: és erről akartuk elvonni a Salomon királyt, hogy az ő tisztében eljárna, és ne németezne: de ő inkább akart mindenkor az hizelkedő sűgóknak engedni. Nem akartuk ugyan kezünket megfertézni a mű atyánkfiának vérében: de miért hogy ő a németekkel mindenkoron tanácskozott a mű küssebbségünkre, ezért akartunk mostan ellene támadni. Ezokáért velem egyetembe vitézül víjatok...

És mindjárást trombitákat fútata, és dobokat ütötte az ütközetre, és őmaga László herceg első lőn, ki öklele a királyi seregbe. És ekképpen nagy viadalt tartának egymással mind napestig...

A diadalomnak után, mikoron a László herceg őmagához jutott volna, és látná a nagy sokaságot, mely mindkétfelől elhullatt vala, ottan megháborodék az ő lelkiesmérete, és nagyon kezde sírni, és monda: Jaj, jaj bolondságunk! jaj mit műveltünk? Ezzek mind atyafiak voltak az úr Krisztusban: jaj hová esett mind a két seregnek dolga? Jaj nagy vakság! Hogy-hogy nem maradhatunk békeességben? Ha valaki királlyságra született, az is veszel: aki a szolgálatra született, az sem nyughatik. Nyavalyás és minden nyomorúságokkal rakva a mű életünk. Jaj szegény Salomon... Bátor én holtam volna megmindezekért...

És midőn eleget zokogott volna, parancsolá, hogy mind eltemetnék a holttesteket, és igen könyörge a Bódog-Asszonynak, hogy esedeznék az ő fiánál, az úr Krisztusnál a megholtakért.

Ezek a jajjok elűzik a kegyetlen testvérharcok rémes kísérteteit, az ilyen forrón ömlő könnyek feloldják a véres vakító ködöt a nemzet lelkéről.

*

Szent Istvánunk unokája Skócia patrónája.

A második évezred fordulóján Dánia volt az Északi-tenger s a Keleti-tenger legyőzhetetlen hatalmassága. Nagy Kanut, a rettegett vezér, 1016-ban meghódítja Britanniát, az angolokat uralma alá kényszeríti s Vassbordájú Edmond családját elűzve, magát királynak téteti. Az angol királyfiak: az ifjú Edmund és öccse, Edvard, száműzetésük alatt a magyar király, Szent István, udvarában találhatnak menedéket. A pécsváradi apátság mellett kapnak birtokot. Edmundot pár év mul-tán magyar földön éri a halál. Edvard feleségül kapja Szent István leányát, Agathát. Ebből a házasságból születik Margit leányuk.

A magyar földön élő s ezért „tengerentúlinak“ nevezett Edvard herceget 1037-ben hazahívják, amikor is, a krónikák szava szerint, „nagyszámú magyar kíséret telepedett le velük“ Angliában. Több skót főúr, mint a Leslie-k és a Drummond-ok, máig is ide vezetik vissza családfájukat.

Később Margit III. Malkholm skót király felesége lesz s 1070-ben királynévá koronázzák. A legenda nagy melegséggel emlékezik meg a jószívű, derék királyasszonyról, akit már életében „a nép gondos anyjaként“ tiszteltek és 1251-ben történt szenttéavatása után méltán lett Skócia patrónája.

A közel negyedfél századon át uralkodó Plantagenet-dinasztia Nagy Alfréd-től kezdve Skóciai Szent Margiton, Szent István királyunk unokáján, át vezette le származását.

Petőfi Sándor Shakespeare nagyságáról.

Kicsinyes germán féltékenység, alacsony politikai méregkeverés gyakorta akarta megbontani azt a bensőséges és a telő századok alatt elmélyült őszinte vonzalmat, amelyet nemzetünk Britannia népe, irodalma s kultúrája iránt érzett. De soha sem sikerült se Bécsnek, se Berlinnek ez a meg nem szűnő mesterkedése. Reánk kényszerítették gonosz perfidiával háborúikat, azonban csodálatunkat s nagyrabecsülésünket az angol nemzettel szemben nem tudták a szívek mélyén meghomályosítani. Ezért lehetett s lett is, mint mondani szokás: „Shakespeare második hazája Magyarország”. A kényes magyar ízlés nem vetemedett olyan „átdolgozásokra”, amikké szokásba jött Bécsben a nagy brit költő alkotásait silányítani. Nálunk a Shakespeare-kultusz mindig emelkedetten klasszikus, nem befolyásolta divat s nem befolyásolta semmiféle szellemi „nyomás”. A világ legnagyobb drámaírója iránt érzett hódolatunkat Petőfink fejezte ki a legforróbb szavakkal:

„Shakespeare! Változzék e név hegygé s magasabb lesz a Himalájánál; Változzék e név tengerre, s mélyebb és szélesebb lesz az Atlanti Óceánnál; Változzék e név csillaggá, s ragyogóbb lesz a napnál. Talán a természet kamatra adott valami nagy szellemet még hajdan korban s a kamatot esztendőnként a tőkéhez csatolta, s miután ez évezredek multával már megszáámíthatatlan összeggé nőtt, terhe alatt leszakadt az ég, s e roppant kincs Angliának Stratford nevű városában esett le egy gyapjúkereskedő silány viskójába, ki első lélekzetvételével beszítta, mi az égből ráomlott. Shakespeare egymaga fele a teremtésnek. Ő előtte tökéletlen volt a világ s az Isten, midőn őt alkotá, így szóla: Nektek emberek, ha eddig kételkedtetek, ezután ne kételkedjeteك létezésemben és nagyságomban! Mind előtte, mind utána sem madár, sem emberi elme nem röpült, mint Shakespeare. Fölhozta a szív tengerének legmélyebben fekvő gyön-

gyeit, s lehozta a képzelet óriási fájának legmagasabb virágjait. Megrabolta a természet minden szépségét...”

Így hódol kis népünk Halhatatlanja a megcsodáltnagy angol nemzet Halhatatlanja előtt.

*

**Magyar nem telepedhetik le a töröktől
visszafoglalt Budán.**

Szapolyai János halála után egy esztendővel, 1541-ben, Budát Szulejmán szultán végleg a maga hatalma alá vonta s megszállotta. A hajdani Buda Regia tornyaira felkerült a török félhold s ott is fényeskedett Nyugat népeinek félelmére 1686-ig. Nemzetünk akkor már hosszú évszázadok óta vérzett s végzetesen pusztult, állva az egyenlőtlen harcot „Kelet kapujának védelmében”. Dehát végre sikerült az egyesült európai seregeknek visszafoglalniok az életre-halálra védett és vívott várat. A véres bástyákra elsőként kegyetlenül megfogyatkozott nemzetünk hajdúcsapata hágott, magyar hajdúk kitűzött lobogói hirdették elsőkül a győzelmet a keresztény népeknek.

És mégis...

Bárki jöttmentje a világnak ingyen házhelyet, adómentességet s egész sor kedvezést nyerve, szabad települést kaphatott országunk fővárosában, csak magyarnak volt tilos tűzhelyet raknia a maga városában.

Régi bécsi elv volt ez a szigorú tilalom. Még a hosszú török háborúban (1593—1606), amikor több magyar várost foglaltunk vissza, Unverzagt úr már akkor azt kívánta a császártól, hogy magyart ne engedjenek a városokba telepedni. Mert: a magyar nem való városi lakónak!

Így volt ez a „szentséges Lipót császár” idejében is.

Aichpühl báró azt írja 1688. július 13-án, tehát a visszafoglalás után nem is egészen két esztendővel kelt hivatalos jelentésében: Budán csak a következő magya-

rok kaptak házat, illetve házhelyet — a nádor, az egri püspök, a pozsonyi káptalan, Pálffy Károly és Erdődy kamaracelnök.

Még megjegyezhetjük, hogy az ezrével letelepített német hospeseken kívül ekkor ezerhétszáz rác is lakott Budán.

És mégis...

Kétszáz esztendő múltán milliós magyar város lettünk.

*

A magyarok pompaszeretetéről és XIII. századi nemességünk fényűző életmódjáról.

A magyar őstörténet reánk maradt legrégebbi arab nyelvű írásos forrása a X. századi Ibn Ruszta (egyesek Ibn Rostehnek is írják) híres történelmi, földrajzi és csillagászati műve. Egyetlen kéziratát a londoni British Múzeum őrzi. Ez a nevezetes munka részletesen foglalkozik a 889. esztendő előtt, a Dontól nyugatra, a Fekete-tenger partvidékén élő magyarokkal. Ő „madzgharrijje“ néven nevez bennünket. Adatait valószínűen a számánidák országa volt miniszterének, Dzsajháninak, elveszett könyvéből vette. Ibn Ruszta többek közt ezt írja rólunk: „Amidőn a magyarok rabszolgáikkal Karkh elé érkeznek, a rumiak (bizánciak) eléjük jönnek és vásárt csinálnak velük. A magyarok rabszolgáikat nekik adják és cserébe bizánci aranyszöveteket, színes gyapjúszőnyegeket és más rumi árukat kapnak.“

Már ez a nagyon régi írás is megemlékezik az idege neknek mindig szemetszúró pompaszeretetünkről.

A másfél századdal későbbi, de ugyancsak Dzsajháni eltűnt könyve nyomán vagy esetleg más utazó feljegyzései alapján dolgozó Gardezi munkája még nyomatékosabban emeli ki eleink keleti fényűző hajlamát. „A magyarok bátrak, — írja a perzsa tudós — jókinézésűek

és tekintélyesek. Ruházatuk színe selyemszövetből készült, fegyverzetük ezüsttel bevont, pompakedvelők."

Böles Leó, keletrómai császár, akinek a magyarok 895-ben „szövetségesei" voltak. „Taktika" című művében hosszan ír a „turkokról", amint munkájában, bizánci szokás szerint, bennünket nevez. A jól értesültek biztos hangján jellemezve őscinket, ő sem feledkezik el megemlíteni pompát szerető természetünket. Ezt írja: „... férfiakban bővelkedő és független ez a nemzet, és egyébkénti pompa kifejtése és gazdagága mellett csak arra van szorgalmatos gondja, hogy a maga ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék".

Ha megvizsgáljuk a honfoglalás idejéből megmaradt archeologiai leleteinket, elmondhatjuk, valóban művészi igényű nép voltak eleink.

A XIII. században élt s IV. Béla királyunk udvarában is járt, Spalatoi Tamás esperes a „Saloniki érsekek történeté"-ben, megemlékezve a tatárok magyarországi pusztításairól s a mohi csatáról, kemény elítéléssel rója meg akkori nemességünket fényűző életéért. A középkori, szigorú erkölcsű pap feddő szavai mögül azonban egy kifinomodott, a „kies erdők s kellemes rétek" szépségeit, a „természet" varázsát érezni és érteni tudó, a „puha tréfákat" ismerő s megbecsülő, bár kétségtelenül enerváló, de mégiscsak emelkedett, sőt: magas kultúrájú életforma bontakozik ki.

„El valának pedig a hosszas békében puhulva — ítélkezik megbotránkozó százakkal a magyar király udvarának népe fölött a spalatoi esperes — a fegyver terhétől elszokva; mert a testi gyönyörűségeknek örülvén, gyáva puhaságban satnyulnak vala; minthogy a magyarok termékeny és minden jóban bővölködő földet alkalmat szolgáltat vala fiainak vagyonuk bőségénél fogva mértékletlen gyönyörűségekbe merülni. Mert mi más gondja vala az ifjúságnak, mint üstökét simogatni, bőrért tisztogatni, a férfias viselkedet asszonyi piperére változtatni. Az egész napot válogatott lakomák vagy puha tréfák közt töltik s éji álmaikat reggeli kilenc órákor alig végzik vala. Egész életöket kies erdőkben s kellemes

réteken töltvén nejeikkel, nem gondolkozhatnak a hadak zajáról, mint a kik naponként nem komoly, hanem mulatságos dolgokkal foglalkoztak volt. . . .“

Kétségtelen, a „szibaritai elpuhultság“ is oka volt, — a tatárok lehengerlő tömegei mellett — hogy egyetlen ütközetben az egész ország creje megsemmisült s nem tudott többé komolyan ellenállni a beáradó barbároknak. Kevés szavunk lehet Tamás pap szemrehányásai ellen.

Mégis ezek a „vádak“ bizonyságaink, hogy a XIII. század közepén valóban magas kultúréletet éltek előkelőink.

Igazán „európai nívón“ volt az ország.

Különös, hogy a Nyugat siet ezt ellenünk vetni.

*

Bethlen Gábor végrendelete Erdély s a magyarság politikájáról.

Tizenhat esztendei erdélyi fejedelemsége alatt Bethlen Gábor, a török kenyerén élő hajdani bujdosó, kálvinista főúr, Európa színe előtt megbecsült, nagy tekintélyű, igazi szuverénné emelkedett. Pedig az ingó fejedelmi széket is csak a szultán erejével s valójában, mint a porta vazallusa foglalta el. S mégis másfél évtizedes uralkodása alatt megerősítette Erdély sokat zaklatott határait, sőt: túl a határokon, Debrecent, Kassát, Pozsonyt s a nyugati végeket is hódoltatta. Birtokába vette a Szent Koronát s 1620. augusztus 25-én a besztarcebányai országgyűlés felkelő rendei választott magyar királlyá is kikiáltották. E fényes napokban a német-római császár, a francia és lengyel király, a szultán, Erdély és a Pfalzi Frigyst támogató rendek követei forgolódnak körülötte. Protestáns létére azonban nem teszi fejére Szent István koronáját, nem koronáztatja meg magát. Önzetlensége, politikai éleslátása visszatartják, hogy kápráztató sikerei között is ősi alkotmányunk ellen cselekedjék.

Bethlen Gábort nem a kívülről jövő elismerések és címek teszik naggyá, hanem személyének lenyűgöző ereje és hatalma. Úgy igaz, hogy e végzetes időkben egyedül Bethlen Gábor zsenije őrzi meg az oszmán hódoltság alatt sínylődő, a bécsi király önkényétől gyötört, három részre szaggatott magyarság nemzeti létét. Megrendülten, de bizony, tehetetlenül látták túl a Dunán, Táttra alján, Tisza mentén, Dráva partján s túl a Királyhágón a vesző, pusztuló magyarok, hogy a sors szörnyű csapásai alatt nemcsak az ország, a nemzet teste, hanem lelke is „szét-tépetett és megtapodtatott” s immár egész nemzeti életünk hunyóban van. Magával a megjelent halállal viaskodott hát népéért Gabriel fejedelem. Mert bármit is cselekszik: ha fraternizál a bégekkel és basákkal vagy konspirál a szultán ellen a császárral, ha sereget vezet vagy házasodik, ha lemond királyi címéről vagy keményen megcsavarja az adóprést, ha békülékenyen nyújtja kezét vagy, ha féken tartott indulatait korbácsolva elereszti, mindenben és mindig a magyar függetlenség gondolata vezérli. A szünetlen megalkuvásnak olyan hőse, akit egyetlen pillanatra sem szédít meg politikájának kényszerű hintája, pedig az néha Konstantinápolytól az oláh vajdákon s tatáraidon át Frankhonig s messze Svédorszáig, sőt Angliáig röpíti.

Bethlen Gábor tizenhat éve alatt a gyulafehérvári fejedelmi palotában igaz magyar uralkodó „regnál”, akiben erő, merészség és képesség van a kapzsi nyugati császár és kelet ura, a szultán, roppantó hatalma közé ékelt népe életét és függetlenségét „mindkétfelől” megóvni. Néha a császár barátságával erősödve a szultán ellen, de a szükségből kényszerítve s gyakrabban, a szultán oltalmát keresve a császárral szemben. Ezért, népe életéért, barátokzik hímes szavakkal Bethlen Gábor a tarfejű pogánnyal. sok-sok drága aranyakat pengetve le a porta kincstartóinak s ezért kész arra is, hogy özvegységre jutva: habsburgi főhercegnő kezét kérje meg. A diplomácia legnagyobb s legvakmerőbb művészenek kellett annak lennie, aki ilyen áthidalhatatlanságok között szelleme erejével hidat tudott verni. S nem zuhant a feneketlen mély-

ségekre, magával rántva aggodóan szeretett népét is. Dehát Bethlen Gábor, amint reánk maradt közel ezer levele bizonyítja, a diplomáciának rendkívüli bűvésze és művésze. Teremt is olyan törökös-barokkos cirádákba zsúfolódó stílust, hogy a cikornyák kacskaringóiba mindig el tudja rejteni magát, akaratát, szándékát, tervét, célját. Ha uralkodásának dicsőséges sikerei és gazdag eredményei nem is volnának, csak (többnyire maga kezével írt) leveleit hagyta volna reánk, egyedül ezek az írások is előkelő helyet biztosítának kivételes nagyságának irodalmunkban, állapítja meg egyik nagy történészünk.

Legszebb s a közelgő halál órája előtt, övéivel szólva, mélyen őszinte írása: végrendelete. A nevezetessé lett testamentum, túl a személyi rendelkezéseken, politikai végrendelet is. Benne intésekkel, figyelmeztetésekkel, tanácsokkal látja el utódait és népét a nagy fejedelem.

A bevezetésben hűséges hittel „a mindenható Felséges Istenhez“ fordul, hálát adva hozzá való irgalmasságáért, bőséges kegyelméért, gazdag ajándékaiért. Az Isten az, jelenti ki nyomatékkal, „a ki az én hazámnak gondviselésére elégtelenségemből elégségessé, tudatlanságomból anynyira való okossággal tudósított, hogy tizenhat esztendőknél elfolyásiban ellenségünk lovaiknak lábok hazánk földét nem nyomták...“ Azután újra s újból megvallva hitét s vallását, megnyugvással írja: „soha senki nem mondhatja méltán... Istenemet elárultam volna“. És végezve az Ég dolgaival, országa dolgaira tér át. Jó lelkiismeretének biztonságvá válik jegyzi fel: „Hazámhoz is oly álhatatos szeretetet viseltem, hogy soha véle nem ellenkeztem, hanem szabadságára vigyázó tagaival egyet értettem és készebb voltam exiliumokat kárvallásaimmal is inkább szenvedni, hogy sem mint veszedelmében, romlásában egyetértenék némelyekkel“.

És ezután sorról sorra mind izzóbbá válik a végrendelet amúgyis forró hangja, ahogy a magyarság belső s külső politikai problémáinak részletes tárgyalásába fog.

„... Tudjuk azt, hogy eleitől fogva semmi inkább nem veszítette a mi szegény hazánkat — veti szemére a nemzetnek nagy bűnét —, sőt az egész magyar korona alatt

vő országokat, provinciákat, mint az magok között aló ördögi irigység, halálos gyűlölség, rettenetes pártizések, fejedelmekben való válogatások, melyből nagy keltatások és abból nagy familiáknak elfogyások követezik, azonban az ország utolsó romlásra jutott“.

Majd szomorú sóhajjal emlékezik a boldogabb multra: Mely szép virágjában maradott légyen Magyarország: mind addig, valamíg a maga nemzetéből választhatott jeelmet, constál. és az históriák bizonyítják“.

„De — folytatja a szemrehányást — mihelyt dereasan a magok nemzetekből való electiót megútállák, egveték, idegen fejedelmek alá veték s adák magukat, micsoda haszon következék belőle? nem egyéb két felő akadásnál, a dolog talán magában világosabb annál is, mint kívántatik“.

Az „idegen fejedelmek“ alatt, bizony, keserves volt a p sorsa és „e mi szegény hazánk véghezaját, hogy az r Isten ingyen való kegyelméből megtartotta, megoltalmazta légyen ennyi időök forgásiban, változásiban az ideen nemzetből való fejedelmek reá való elvégezett gonosz ándékjoktól, kinek paisul való oltalmára mint rendelte olt a török nemzetet, mindeneknél nyilván vagvon és alamíg a török nemzettel való frigy mellett megmaradk, mellőle el nem állottak, volt-e valakitől valami bán sok? János király idejétől fogva arról magunk tehetünk zonyaságot.“

Nyíltan és világosan leírja Bethlen: a bécsi királyok len „paisul való oltalmára“ rendelte részünkre az Űr ten „a török nemzetet!“

Persze, próbálkozott a magyarság Nyugat felé is. Köz idomásúan. Már keresztény lelkiismeretétől is hajtva, öbbszöri kísérleteinkről sem feledkezik meg a fejedem. Dehát, csak keserűséggel tud erről írni: „... mihelyt német mellé állának, micsoda jutalommal fizete, szá nkban az íze; azzal tudniillik, melylyel régen kívánta mesterkedett benne, hogy nemzetünket elfogyathassa, egyetlen halálnak nemével megölhesse, országunkat a ddel egyenessé tégye, vagy éppen elpusztíthassa, és ha Felséges Űr Isten csodálatos képen a török nemzetet

újjabban hozzánk nem gerjeszti s kapcsolja vala és igen jó, jámbor Urat nem támaszt vala végbevitelére (mely dologban mennyit szolgáltam légyen, tégyen az Úr Isten bizonytságot róla), ki meri azt mondani nemzetünk közül, hogy Erdély országát idegen nemzettel meg nem töltették volna? hol volna az Isteni tisztelet? hol volna a magyar nemzet? és hol volna szabadsága? azt ítélem, hogy itt nem szükség arról szóllanom. Annak okáért mindezeket minden hazájokat igazán szerető rendeknek considerációban venni igen szükséges . . .“

A vallási türelmességet is nyomatékosan figyelmébe ajánlja Bethlen népének. Csak úgy kerülhetik el a veszedelmeket, írja, ha „... az Istent igazán tisztelik, félik és ő kicsiny anyaszentegyházának hűséges gondviselői lesznek. egymást tökéletes szívvel szeretik, a religio felett egymással nem veszekednek, hanem annak megítélését ama nagy papra bízzák, a ki lakik menyben és az hol kinek-kinek, a mint érdemlette, megfizet; ne légyenek papokká, ne idvezítsenek erővel senkit, légyen szabadságban az ország constitutioja szerint, a négy recepta religio vallás közül, ki melyiket amplectálja.“

A következő fejezetekben bő részletesen ad tanácsokat és utasításokat a fejedelem „az ő szerelmetes feleségének“, Brandenburgi Katalinnak, aki a „magok nemzetekből álló Gubernátorok“ mellett utódja a trónon. „Híveinek — köti lelkére az idegenből jött fejedelemasszonynak — érdemlett becsületeket megadja, ne contemnálja őket, hanem magát véllek szerettesse; mert a magyar nemzet is a becsületet szokta szeretni, a mint erre is sokszor intettem.“

Külön s bensőséges szavakkal emlékezik meg a nagy fejedelem a nemzet szabadságáról: „Mivel a természet is az emberben oltotta azt — írja —, hogy a szabados életben gyönyörködjék és még csak az oktalan állatok is szoktak abban gyönyörködni: bizonyára azt hiszem, hogy senki mi közülünk nem találkoznék oly, a ki szabadságában nem akarna élni és ha azzal nem élhet valamely nemzet, respublicát örömetesebb szolgál; mert mind idvessegebb, mind tisztességesb volna, keresztyén fejedelmek

gubernálási oltalma alatt élni, szolgálni.“ És valósággal felnyögve, újra visszatér fájó csalódásainkra, Nyugatnak, Bécsnek, szorongatott népünk ellen törő, vétkeesen önző politikájára: „De — jajdul fel — az ér Isten attól is megfosztotta nemzetünket (mert a kitől minden oltalmat kellene várni, attól vettünk eleitől fogva sok gonoszt), nem teherünk róla.“

Akaratunkon kívül van, nem a mi óhajunk: a török barátság. „A kételenség cselekedtet velünk — magyarázza kegyetlen helyzetünket —; oly protectiot kellett keresnünk kinek szárnya alatt azok ellen magunkat országostól meg oltalmazhatnók, a mint hogy a jó Isten az ő kegyelméből majd e világnak csudájára a természet rendikívül úgy vezérlette azt az oltalmazásunkra rendelt nemzetet, hogy még meg nem fogyatkoztunk benne, valamikor arra okot nem adtunk.“

És félreérthetetlen, világos mondatba még egyszer összefoglalja a törökre vonatkozó véleményét: „Az én tetszésem és tanácsom az én hazámhoz ez: hogy valamig egyéb nem lehet benne, a török nemzettel való egyességet szenvedhető károkkal is megtartsák, tőle el ne szakadjanak, hanem minden úton-módon kedvét keressék.“

Végül pedig meghagyja Bethlen Gábor testamentumában, hogy: „A keresztyén fejedelmekkel való jó szomszédságot, annál inkább frigyet vagy confoederatiót szükség igen megtartani úgy, hogy innét semmi ok ne adatassék annak violálására. Ha mit veszedelmekre való igyekezetet ejtenek ellenek, a keresztyénségtől nem méltó eltitkolni, hanem igen meghitt atyafia által titkon értésekre adni. Sőt, ha miben magok veszedelme károk nélkül nekik segíthetnének, titkon azon legyenek: úgy felelhetnek meg keresztyén felebarátjokhoz s nemzetekhez való keresztyéni indulatioknak s affectusoknak.“

Legyen elég az idézetekből.

Bethlen Gábor végrendeletét teljes egészében kellene ismerni minden magyarnak. Azt is tudva, hogy amikor a kis Erdély fejedelme ezeket írta, Európa királyai és uralkodói nem sokat törődtek nemzeteik „szabadágával“, inkább arra törekedtek „nagy szorgalmatossággal“: a né-

pek nyakába vetett igákat „alázatosan viseljük“ alattvalóik. Szabadságról csak néhány „lázkodó“ lélek ha álmodozott s tudott dolog, a császárok és királyok között ritkán akadnak lázadó természetek, de ebben az időben, még emberséges meggondolásúak is kevesen kerültek. S tudott dolog az is, hogy Európa keresztény királyai a „hatalomért“, maguk nagyobb koncáért „barátkoztak“ a törökkel s nem mint mi, magyarok, kényszerűségből pusztá életünk megmentéséért. Így, egymás ellen fordulva Európa keresztény királyai és fejedelmei, sűrűn kapkodtak a Félhold „arany tündökletességei“ után. Ők nem tartották „felebaráti kötelességüknek“ értesíteni „titkon“ egymást, ha holmi hírük érkezett a porta gyakorta adódó készülődéseiről...

És amikor Bethen Gábor, orszáгатörvényeire mutatva s a lélek szabadságára hivatkozva, vallási türelemre inti gubernátorait, akkor: szerte Európában javában lángoltak s még sokáig ezután is az „eretnekeket“ égető máglyák s hű szívű papok s jámborok, protestánsok és katolikusok, innen és túlhan, naponta ontották vérüket megvallott hitükért, nyílt utcákon s lángoló veresbe díszített vérpadokon, nyelvüket tépve és kínozva s még jó volt, ha sikerült gályarabságba menteni gyötrelmes életüket. S mindezt mind a legszentebb titulussal, „ad maiorem Dei gloriam“, Isten nagyobb dicsőségére cselekedte azokban a tizedekben Európa.

Nem túlzás hát, ha azt állítjuk: Bethlen Gábor uralkodása alatt jóformán egyedül a kicsiny Erdélyben volt Európa Európában.

1629. november 25-én, Gyulafehérvárt, halt meg, békeséggel s türelemmel viselve nagykinú kórságát Erdély s Európa egyik legderekabb fejedelme. Alig félévvel utána, hogy elkészítette híres végrendeletét.

Haldoklásában Kemény János, a későbbi fejedelem, aki mint nemes ifjú szolgált az udvarban, volt mellette. Önéletleírásában így emlékezik meg a nagyúr utolsó órájáról:

„Eljövén az tíz óra, enni hozának, melyeket én tartottam előtte, s övék két vagy három kanállal korpaczióberét, azután esmét mondatéjet, az utolsóban én is övém, ki-

vivén előle, s megint ottan bemenvén; az inasok enni takarodának udvarolván neki Nagy Pál, ki fő gyalog kapitány, Macskási Ferenc udvari vicekapitány, igen kedves emberei; én pedig legyezvén kis legyezőcskével. Azonban alig szólhatván, kére tentát, papírosat, pennát, melyeket elibe adván, ira két rendet szépen és elfordulván abban hagyá; amazok, sőt magam is, azt gondolván, hogy netalán azoknak, mint kedves embereinek az közön-séges testamentumon kívül akarna valamit legálni, mely írást letevén az közel állani szokott asztalocskára, intének azok, hogy nézném meg; térdet hajtván kimenének, és inas jüvén be, az legyezőcskét annak adván, az írást megolvasám; és mintha aludni akarna az fejedelem, úgy tetsz-vén, én is kimenék: az írás pedig ezen szókkal vala, kinél többet sem írt, sem szólott annakutána szegény, mely most is fog lenni Rhédei Ferencznél, oda deveniálván az öreg Bethlen István halála után: Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk? senki nincsen bizonyára, bizonyára nincsen...”

Rosszul gondolta, tévedett Kemény János: valósággal testamentumot hagyott a nagy fejedelem s úgy lehet, a legfőbbet ebben a pár szóban nemzetére. Mert az az igazság és egészen nyilvánvalóan, hogy ez a mi népünk: mind-úntalan s mindenkitől halálraszánva s ítélve, egyedül Istentől élt tengernyi ellensége között.

És él, míg Istennel s a tiszta erkölcsökben marad, hogy vele maradhasson egyedülj védője: az Isten!

*

Európa országainak állapota a nándor-fejérvári győzelem idején s a török ki-takarodása után.

Mánuelről, a Kelet-Római Birodalom utolsó nagy császáráról híresztelte a fáma: a törökkel vívott valamelyik csatája közben ráparancsolt volna egy Komnenosra, hogy szálljon le nyergéből s paripáját adja át az egyik frank lovagnak, akinek harciménje megsebesült. A herceg fakó arccal fogadta a megalázó parancsot s hirtelen

zetre szánva magát, minden szó nélkül, keményen sarkantyúba kapva lovát, császára mellől egyenesen a muzulmánokhoz vágatott át. Mohamedán lett s török nőt vett feleségül.

II. Mohamed, Bizánc világhírű elfoglalója, a feljegyzések szerint, gyakorta dicsekedett vele, hogy ennek a Komnenos hercegnek lenne az ivadéka.

Bizonyos, hogy az ifjú szultán, aki huszonegy esztendő fővel ül birodalma trónjára, „éjjel, nappal, — amint Dukas írja róla — keltében, fektében, a palotában és a szabadban, mindig csak a Bizánc elleni katonai akció lehetőségével foglalkozott. Álmatlan éjszakákon át rajzolgatja a bizánci erődítményeket és tervezgeti, hogyan vegyen erőt rajtuk“. És huszonhárom esztendő korában, 1453. május 29-én, a „Gházi“, a „győzelmes“ szultán, valóban be is veszi a „bevehetetlen“ várost. A rommá lett bástyákon küzdő közkatonaként elesik XI. Konstantin, az utolsó bazileusz és II. Mohamed bevonul a Komnenosok blachernai palotájába. Amint ő mondja büszkén: „atyái házába“. S mert megígérte, három nap és három éjjel győző csapatai szabad prédáján a város: „az evangéliumok mondhatatlan értékű arany iniciálás kódexeit szétszaggatják, felbecsülhetetlen görög kéziratok égnék... a törökök ürühúst sütnék tűzükön“. A megrettent nép az utcai mészárlás elől a Sophia szent azilumába menekül, de a diadalittas török katonák rájuk törnek a templom kapuit s a tömjénillatos falak között felkoncolják az aggokat, rabszíjra fűzik a gyermekeket, a fiatal nőket az oltárokon gyalázzák meg, vérrel és szörnyűséggel mocskolva be a megszentelt köveket. „Az útálat iszonyatává lett — panaszolja Phranza — Sophia temploma, az isteni bölcsesség földi mennyországa, az isteni dicsőség égi trónja, a földnek Isten építette csodalátványa.“

Így múlnak el a „véres viadal“ napjai.

És bekövetkezik a legrettenetesebb óra.

Mohamed a főoltáron ünnepélyesen elmondja a „namaz“-t, hálaadó imáját s ezzel mecsetté avatja a keresztény építészet szent remekét.

Dukas zokogva siratja Bizáncát: „Oh, középnek (Isten és ember között) városa! Oh, világ négy részének szíve, oh, második Paradicsom, mit Nyugaton ültettek tele oly fákkal, melyek a szellem gyümölcsei alatt roskadoznak! Hova lett szépséged, oh, Paradicsom? Hova áldott erőd! Hova boldog gráciád?”

Hasztalan könnyek: a végzet beteljesült, Kelet Rómája elbukott s az „elmúlhatatlan dicsőségű isteni császárok” városa ettől fogva sarkköve lett a keresztény Európa ellen induló pogányságnak.

Mohamed, a Gházi, akiben magasra lobogott az Allah-tól számára rendelt viláгурalom megszerzésének fanatikus tüze s a próféta utódára maradt főpapi és vezéri küldetés tudata, uralkodása alatt tizenkét országot és kétszáz várost hódított meg.

Hatalmas erejű félelmetes ellenfél.

És ezt a II. Mohamedet verte meg döntő csatában Hunyadi János 1456. július 22-én Nándorfejevár alatt, megfutamítva és szétkergetve a „győzelmes” szultán egész hadseregét, 150.000 emberét s elfoglalva teljes ágyúparkját, mind a 300 ágyút, amilyen ágyúzsákmányt addig s azóta is hosszú századokon át, a legújabb háborúkig, a világtörténelem során senki sem szerzett. Hunyadi serege a tudományos kutatás megállapítása szerint: 50.000, esetleg 55.000 fő lehetett s benne III. Calixtus propagandájának gyér hatásaként, legfeljebb 2—3000 az idegen harcosok száma: vagy 600 bécsi deák, egy cseh úr vezetésével 200 vitéz, alig félezernyi lengyel kereszties s a pápa által küldött spanyol csapat, egyszázötven fegyveres. Ennyi csupán...

Világos szóval állapítja meg a modern történettudomány: „egy ország magányos küzdelmével egy egész világrésznek nem is annyira védőbástyája, mint inkább aktív megvédelmezője lett”.

Pedig Magyarország is nehéz esztendőök után volt s zavaros napokat élt még mindig. Vitéz János, a későbbi nagyváradi püspök, írja levelében ezekről az évekről: „A törvény zabolája megeresztetett, az indulatok, szenvedélyek szabadon törnek ki mindenfelé s bizonytalan

jövendő aggaszt mindenkit; a vas önkény mindent össze-zúz, semmi jogra nem hajt, a törvények s kötések creje sírba omlott, a gyűlölség, árulás s a legundokabb sarcolás szabad rést nyertek!"

Hunyadi János ebben az erkölcsi kaoszban, kemény küzdelmet víva a züllesztő Cilleikkel s az idegen vérű főurakkal, mégis össze tudta fogni a nemzet erejét erre a nagy, Európát megmentő harcra. Mert az igazság az, hogy egész Európa belső bomlásban volt abban a végzet-től terhes 1456. esztendőben. Ha sorravesszük és figyel-mesen megvizsgáljuk az egyes országokat, mindenfelé s a legfőbbeknél főként olyan ziláltságot, belső gyenge-séget, kimerülést, megdöbrentő alélttságot látunk, hogy kétségtelen: ha Nándorfejérvárnál nem állítja meg Hunyadi Mohamedet s túljut rajta, győzelmes kardja előtt egyetlen nép sem tudott volna megállani és Európa belepusztul a Bizáncnál megindult hatalmas iszlám rohamba.

Köztudomású, hogy ezekben az években a Német Biro-dalom, pártoskodó fejedelmeivel, élükön egy tétova, önző császárral, feloszlóban volt. Itália tengeri városai sorra elszegényedtek. Területe kis tartományi fejedelemségekre bomlott. A pápa tekintélye aláhanyatlott. Az egyházszakadás nagy-nagy veszedelme kísértett a keresztény világ felett. Róma fénye nem világított a homályban, maga is meghomályosult. Franciaországban, a száz éves háború után, a beteg VII. Károly próbálkozik, hogy pártos vazallusai között a tönkrement országot valahogy rendbeszedje. Anglia kimerülten a csak most lezárult harcoktól, tüstént belezuhan a piros és fehér rózsza vért-pazarló polgárháborújába. Spanyolország a mórokkal folytatott évszázados küzdelmektől elcsigázottan, még a maga biztonságát is alig tudja fenntartani. Oroszország a litván háborúban vérzik s vérzik újra s újból a megújuló tatárpusztításoktól. Még Lengyelországnak legjobb a helyzete: IV. Kázmér uralkodik, megtörténik egyesü-lése a félvad Litvániával. Svédország, Hollandia, jelen-téktelen tényezői a kontinensnek.

Hunyadi János sok-sok magyar vérbe kerülő hadjá-ratai s csatái a törökkel s nagy-norderejű nándorfejérvári

győzelme és a magyarságnak további, hosszú évszázadokba nyúló küzdelmei a mind hatalmasabb iszlám nem szűnő nyugati expansiójával, népünk mohácsi szerencsétlensége, fővárosunk elvesztése, országunk feldarabolása, mind-mind azok a nemzet élő erejét fogyasztó véres és kegyetlen áldozatok, önmegtágadásban elviselt szenvedések, amelyek árán Európa és népei naggyá és erőssé s békés boldogulásukban hatalmas s nagykulturájú nemzetekké lettek.

Mert amikor a XVII. század utolsó tizedeiben a hanyatló félhold Európa egéről alászállott: Németországban már erős fejedelemségek szövetsége élén gazdag császár uralkodik. És gazdag s művelt a nép is. Itáliában is általános gazdasági emelkedés van. Róma fényét XI. Ince pápa megnövekedett tekintélye ragyogtatja a világra. Franciaországban XIV. Lajos, a Napkirály, uralkodik. Erős hadsereggel. A művelt világot elkápráztató gazdagságban. Anglia gyarmatbirodalommal rendelkező nagyhatalom. Tekintélye kihat a kontinensre. Népe jólétben él. Spanyolország Amerika felfedezésével aranyban dúskál. Gyarmataival, gazdagságával középeurópai hatalmasság. Oroszországban Nagy Péter a cár: reformok, szerencsés háborúk, területszerzések emelik az általános jólétet. Sobiecki János alatt Lengyelország nagyhatalmi fénykorát éli. Svédországot Gusztáv Adolf utódai és XII. Károly virágzó hatalommá teszik. Hollandia pedig gyarmatokban gazdag tengeri hatalommá növi ki magát.

Egész Európa boldog, gazdag világ!

Csak mi, magyarok, állunk vértől, könnytől, utolsó harcaink verítékétől csatakosan, megfogyatkozva, kivérezve, szegényen, ellenségtől s baráttól kifosztva, meggyalázva, idegen szívű, mostoha indulatú germán királyok alatt sínylődve, jóformán kitagadottan az emberi közösségből, koldusok nyomorúságára juttatva, ősi határainkban megtépve, egy fölényes gazdagságban élő s gonoszul fölényeskedő világ közepette, magányosan és boldogtalanul.

Egyedül Isten ismerheti ennyi méltánytalanság között mélységes megbántottságunkat s egyedül Ő tudta, meg-

törhetetlen erőnket, amivel az érdemetlen életben tovább vittük s visszük hányódó, nehéz sorsú napjainkat és századainkat.

Mit tudott s mit tud a jódolgában vidáman forgolódo világ felőlünk? Kicsi nép, aki vagyunk, bizony, gyakorta „nagy kárvallásaink“ között „európaiabbak“ voltunk sok más európai nációnál.

Ki tart számon bennünket?

Bizony, egyedül az Isten!

De, ki is tarthat számon, mondjuk, olyan apróságot, amikor Zay Ferenc, töröktől elűzött földnélküli nemes úr, huszárkapitány, 1555-ben a szultáni díván előtt becsülettel „hitet tesz“...

Senki, no, senki se.

Pedig elhangzott ez a nyilatkozat.

Világos magyarázatul. Hosszú századokra szóló dolgainknak tiszta magyarázatául.

A nagyvezír, értelmetlen oktalannak tartva a magyarok elutasító viselkedését a törökséggel szemben, indulatosan kifakad: „Te magyar vagy, ti magyarok miért nem nyugodtok meg, a német disznóktól térjete át végre a hatalmas császárhoz; fejemre esküszöm, egész Magyarországot megkapjátok szandsákságban; a királytok úgysen törődik veletek, a németek jobban gyűlölnék benneteket, mint minket; okosabb lesz, ha mi, magyar és török, a német disznót kétfelől mészároljuk, most úgyis nekik arattok és szüreteltek.“

Zay Ferenc, nem is különösebben nevezetes ember közölünk, mondhatni, egy a többi magyar közt, csendes nyugodtan felel:

„Nem helyes ez a beszéd, mert igaz ugyan, hogy a nyelvnek varietása megkülönbözteti a németet, spanyolt, olaszt, franciát, csetet, lengyelt, magyart, de egy és ugyanazon vallás köt össze bennünket, mert mindnyájan ugyanazon Istent hisszük...“

Ha ki képes rá, értse: mi, magyarok, Krisztus hűségében igaz s jó európaiakként kívántunk élni és éltünk.

Irgalmatlan szenvedéseink, sokszor embertelenül elbitangult nyomorúságaink közepett sem adtuk magunkat keresztény hitünk s Európa ellen.

Soha.

Mi, magyarok, nem!

*

Magyar Miklós a XII. század végén az oxfordi egyetem hallgatója.

Ismeretes, hogy a párizsi egyetemen, amely már a középkorban Európa egyik legfényesebben tündöklő szellemi központja, az angol és magyar diákok ugyanabba a „natio“-ba tartoztak, ami azt jelentette, hogy a tanulókat szűkebb közösségben, egy földél alatt töltötték. Walter Mapes, az angolok kiváló történetírója, öregkorában is büszkén emlegette, hogy együtt tanult Lukács esztergomi érsekünkkel.

Régi kulturális angol kapcsolatainknak érdekes bizonyítéka, hogy az oxfordi egyetem első névről ismert hallgatója magyar ember volt: „Nicolaus de Hungaria“, azaz Magyar Miklós. Aki még arról is nevezetes, hogy maga Országszívű Richárd királyi ösztöndíjan tanult ott három esztendőn át, 1193—1196 között.

Mindezekről az oxfordi egyetem anyakönyve tanúskodik.

*

Jókai a magyarság tragikus küzdelméről Kelet és Nyugat között.

Megjelenve itt a Kárpátok tövén, két világhatalom közé ékelődünk. Keleten Bizánc, nyugaton Róma az úr, amikor megtörténik a magyar honfoglalás. A bizánci Hieroteos lesz „Turkia első püspöke“, aki az erdélyi nagyúr, Gyula mellett él. Több magyar vezér vendég-

barátja a bazileuszoknak. Lél és Vér-Bulcs a Keleti Birodalom aranyholdas patríciusa. Szent Adalbert azonban Róma nevében keresztel a magyarság között. Szent István Rómától kéri a koronát. Felesége bajor hercegnő. Nyugati. Szent Gellért a pápa aklába tereli megtért bárányait. De egyéb kapcsolatokon kívül a fejedelmi házasságok egész sora fűzi később is az Árpádokat Bizánchoz is. Szent László leánya bizánci császárnő lesz. Géza királyunk koronát kap Dukas Mihálytól. III. Béla a Szent Palotában nevelkedik. IV. Béla felesége is görög hercegnő.

A XIII. század közepén, bár kétségtelenül hanyatlóban már, de még áll s ragyog is a bíborbanszületettek hatalma, amikor keleten fent új hatalmasság jelenik meg: a mongol. Szövetséget ajánlanak a magyar királynak. Zsákmányukból osztalékot ígérnek s készek kötésüket házassági kapcsolattal is megpecsételni. Kelet nemcsak fenyeget, vesztegetni is hajlandó. Tudjuk, IV. Béla a keresztény Nyugat mellé állt. És a rettenetes tatárvesz rázúdult hazánkra. Elpusztult az ország. Nyugat nem küldött segítséget később sem ellenük. Magunk gondja lett a Duna, az „aqua contradictionis“, az örök „ellenállás vize“ mellől védelmezni országunkat s Európát. A tatártól megszabadult Nyugat békében fejlődött és erősödött. És növekszik, mert közben megnövekedett a germánság, a nyugati nyomás. De Keleten is új ellenség gyűjti erejét, hogy megmérkőzzék a világ hatalmáért és a rohamosan terjeszkedő új birodalom országunk határára ér. Ismét fellángolnak a keleti végek és ezek a tüzek századokon át perzselik, porlasztják, hamvasztják országunkat. Hunyadi János, Hunyadi Mátyás korszaka következik ránk.

Nyugat féltékeny Mátyásra, cserbenhagyja. Még meg is támadja. A császár és a szultán hatalma közt vergődünk. Sokáig, hosszú századokon át kényszerülünk vérezve, fogyatkozva, pusztulva, vállalni a megújuló háborúk nyomorúságát.

És mindezt miért?

Jókai, ez a múltba s jövőbe oly csodálatosan látni s láttatni tudó írózseni, a költő erejével felel a kérdésre „A magyar nemzet története” című ifjúkori munkájában. 1854-ben jelent meg ez a mű, stílusa hát a múlt század elavult pátoszában szokatlan nekünk, de az igazság, amit kimond, túléli a szavak változó ízlését.

Mátyás küzdelmeiről szólva, ezt írja Jókai:

„Alatta untalan két ellenséggel kellett küzdeni a magyarnak: a nyugat vallásrokon, de idegen fajaival s a kelet barbár, de testvér nemzetével.

Akár egyikhez, akár másikhoz csatlakozott volna. egyik vagy másik ellenfelét legyőzheté. Ha szeretett volna lenni cseh, német, vagy lengyel, kiűzheté a törököt; ha akart volna lenni török, megronthatá többi szomszédjait, de mert magyar akart maradni és keresztényen, azért nagyon jól meg kellett fontolnia, mikor és ki ellen húzza ki kardját...”

*

**Új-Buda Északamerika Jowa államában,
a Missisipi és a Missouri között.**

Még manapság is jelzik a részletes amerikai térképek: New-Budát Decatur megyében a Thomson-river hajlásában. De a kegyeletből vagy szokásból megőrzött néven kívül a „városból”, amelyet az 1848-49-es magyar szabadságharc földönfutóvá lett emigránsai alapítottak, már jóformán omladék sem látható. A „városalapítás” túl az „óperencián” a törhetetlen magyar élni akarásnak egyik érdekes bizonyossága. Sikertelensége ellenére is. Mert valóban a lehetetlent kísérelték meg ezek az elszánt magyarok s nem rajtuk múlt, hogy hősiezen viaskodva sem tudtak győzni a nyomorult adottságon. Bizonyos, hogy a természet keménysége nem riasztotta vissza a „hontalan alapítókat” s csak zilált körülményeik és szegénységük teperte le végül is a vakmerőket s Új-Buda lakói lassan szétszóródtak.

A nevezetessé lett telep „megálmodója“, kijelölője s „fundátora“: Ujházy László. Az ősi Aba-nemzetség ivadéka, Sáros főispánja, nagyhatalmú főrend, hat falu ura, akinek kezén még „elsőfoglalású“ földek voltak az-
időtájt. Puritán, mélyen humánus gondolkodású, nemes jellemű, művelt férfi. 1837-ben nyílt szóval kiáll a megyegyűlésen Lovassy Lászlóék mellett s ezért felségáru-
lási perbe fogják. Csak 1840-ben, nádori közbenjárásra, szabadul. Bécs centralista törekvéseivel szemben a magyar függetlenség hű harcosa. 1848. július 6-án a főrendiház az ő indítványára nevezte el magát „felsőház-
nak“. S amikor a nemzet fegyverrel kényszerül szabadsága védelmére kelni a császári önkénnyel szemben, Ujházy László szabadcsapatot toboroz és résztvesz — ötvenhárom esztendőskorában — Görgey téli hadjáratában. Két fia: Farkas s az ifjabb László, honvédtiszt. Közben az osztrák csapatok feldúlják birtokát, felesége és leányai menekülni kénytelenek. Már félig „hontalan“, amikor Kossuth felszólítására Rozsnyó, majd Komárom kormánybiztosa lesz. Később, Klapka mellett, a kapitulációs tárgyalások egyik fő vezetője.

Hogy az emigrálás gondolata erősen foglalkoztatta a vár védőit, bizonyítja a megadás föltételének 2. pontja: „Külföldre szóló útlevelek mindazoknak adatnak, akik olyakat 30 nap alatt követelnek.“ Sic: „követelnek“ s nem kérnek.

Hetekbe telő huzavona után az osztrák részről tárgyaló Haynau, szeptember 27-én, aláírja a kapitulációs okmányt.

„Átéltük a rettegett napot, — írja Ujházy László nagyobbik, Klára lánya — Komárom, utolsó reménye minden igazán érző hazafi léleknek, megadta magát. Nincs többé Magyarország! Itt az idő: imádott hazánk s mi több, nektek, kedves szeretteink, végső istenhozzádot kell mondanunk. Szerdán, 3-án este hagytuk el a vármegyeházát, éppen mialatt az ellenség legelső zászlóaljai rémséges hurrával a régi várba bevonultak. Nekünk Bossányi adott szállást a házában s 4-én már egy fedél alatt találtuk magunkat egy osztrák kapitánnyal és egy

tábornok szolgálival s lovaival a legkülönb egyetértésben. A Csillag-sáncon felvillan már a láng, de csak a méc az ott, mely az utat világítja ki a külföldre, az emigrációba. Most itt várakozunk útleveleinkre nagy nyugaltság közt, mert valami diffikultások miatt még egyszer Bécsbe küldték: holnap talán visszaérkeznek s így holnapután, 9-én elindulhatnánk.

A „bujdosásra készülők” kis „amerikai társaság” alakult: főnök Ujházy, pénztárnok Mednyánszky jegyző Kászenyi. Aztán övéiktől búcsútvenni elszéledtek. Találkozó helyül Hamburgot jelölték ki. Határidő október vége, mert november első napjaiban hajóra kel szállniok.

Itt, a hatalmas Hansa-városban kerülnek össze Ujházyék az akkor Európába érkezett Krajtsir Károlyllyal, magyar származású, híres bostoni egyetemi tanárral é polihisztorral. Ez a találkozás érleli meg az emigránsokban s főleg Ujházyban az „amerikai kolonizáció” gondolatát.

Krajtsir szepességi születésű orvos volt. Még 1819-ben idehaza, belesodródott a lengyelbarát diákmozgalmakba s később, mint katonaoorvos, résztvett a lengyel szabadságharcban. Majd Ostrolenka után Amerikába hajózott. Valóságos lengyel gyarmatot tervezett Északnyugat-Amerikában megszervezni. De szándéka nem sikerült. Ő azonban nagy tudományos karriert futott be: előbb a virginiai, aztán a bostoni egyetemen adott elő. Emerson és Longfellow, Amerika akkor élő két legkiválóbb költője, barátságával tüntette ki Krajtsirt. Ő különben most azért jött vissza, hogy katonának álljon a magyar szabadságharcban. Világos után már csak a „bujdosóknak” lehetett segítségére. Volt is odaadó önzetlenséggel.

Ujházyék hajója, a „Hermann”, fedélzetén az emigránsok kis csapatával, 1849. december 16-án kötött ki Newyorkban.

„Bucsánszky Lajos nagy képes naptára”, valószínűleg valamelyik kivándorló tudósítása nyomán, így emlékezik meg a partraszállásról és fogadtatásról:

„Az amerikaiak feszült figyelemmel kísérték az egész magyar forradalmat, de még nagyobb feszültséggel várták az érkezendő menekülteket. Amerikaiak, németek, magyarok, franciák, spanyolok vetélkedve óhajtottak résztvenni az érkezendő vendégek ünnepi üdvözlésében. Az egész katonaság s a hadsereg tábornagi kara, a polgármester, lelkészek, minden nemű és korú roppant bámuló néptömeg. Frenk Lajos tábornok vezetése alatt már a kikötő partjánál állottak, midőn a Hudsonon felfelé jött a magyar menekülteket hozó hajó. Alighogy horgonyt vetett, a választmány hajóra ment és meghívta a magyarokat. Ujházy volt az első. A megihletődés könnyűi gördültek ki az ezüsthajú öreg szeméből, midőn a német nemzetőrség tábornoka hozzálépven s nyájas tekintettel kezét megszorítván, őt eképpen szólítja: Isten hozta önöket a szabad amerikai földre... A magyarok tiszteletére mindenünnen összcserglett roppant néptömeg, az ezek szeméből kigördült öömökönnyek, elég tanubizonyosságai valának azon lelkesedés s részvétnek, mellyel az egyesült amerikai köztársaság szerencsétlen menekült embertársai iránt viseltetik. Többi között a newyorki katonaság tábornoki kara roppant díszmenetet rendezett, hogy még kevéssel azelőtt harcban forgott magyarok az amerikai katona pompát szemlélhessék.“

A díszmeneten a newyorki tábornagyikar élén Ujházy és a volt honvédtisztek lóháton vettek részt. Mellettük lovagoltak a Washington nevét viselő huszárok, utánuk a skót s irlandi vasasezredek, majd a fekete, kék, vörös és zöld huszárok s a többi, különféle csapatnem s a katonai testületek képviselői. A nagy katonai parádé után Ujházy társaival, az utca lelkes ünneplése közben, az Astor-palotában lévő szállására tért vissza.

Maga a köztársasági elnök, Zachary Taylor, tesz indítványt, hogy a magyarokat Washingtonban meghívják. Természetesen, a kongresszus a javaslatot elfogadja és az emigráns csoport rövidesen eleget tesz a nagy megtiszteltetést jelentő meghívásnak.

De mind e fényes ünnepeltetések, díszes operai előadások, sikeres gyűjtések, pompás fogadások ellenére

szorongóan jegyzi fel Ujházy Klára: „Itt vagyunk tehát, itt az ismeretlen, új, de ah! végeláthatatlan távoli világban.“ Az öreg Ujházyban semmitéle csüggedés sincs, nagy derűlátóan írja Pulszkynak: „Kezem munkája által, a homlokom verítéke mellett, a mérhetetlen vadonok közelében megkísérlendem újra megalapítani független létemet, mely lelkemnek épp oly szükséges, mint szívemnek a vért tisztító lég. Versenyezni fogok a feltemt elrepülő sas szabadságával.“ S egy másik Sárosba küldött levelében büszkén számol be róla, hogy az „első magyar szavak általam hangzottak el a newyorki tanácsházban s Washingtonban az elnök palotájában. Az aszszonyok és férfiak könnyeztek beszédeim közben, mert az ismeretlen hangokból mégis kivették a szív és szabadság szózatát.“

Az elnöki fogadáson Ujházy ünnepélyesen arra kérte Taylort, hogy a köztársaság kormánya járjon közbe Kossuth s a többi, Törökországba menekült magyar, szabadonbocsátása ügyében és hozzák őket Amerikába. Bucsánszky kalendáriuma szerint az „amerikai szabad köztársaság“ elnöke így válaszolt:

„Én ösztözem az ön által kifejezett azon szánakozásban, melynél fogva Kossuth többi menekült társaival itt jelen nem lehet. Reményilem, miszerint barátságos vendégszeretetünkkel önök meg fognak elégedni s hogy a többi európabani menekült rokonaik, barátaik, — ha Isten őket közibénk vezérli — ezen szabad földön, szabad institucióink élvezetében szívesen önökhöz kapcsolandják magukat.“

Szép emlékekkel s jó reménységek között tértek vissza Ujházyék Washingtonból Newyorkba. Várták a kongressus határozatát, hogy kijelöli letelepedési helyüket; pontosabban: földet adományoz kolóniájuk részére, amint erre bőséges biztatást kaptak. De, ha ugyan a hangos lelkesedés a magyarok iránt semmit sem lankadt, mégis hasztalan teltek a napok, hetek s hónapok: a tervezett s ígért javaslat nem került tárgyalás alá, később se, mert a kongresszusi pártok a rabszolgafelszabadítás „kényes“ kérdésével teljesen elfoglalták magukat és a

hangulat igen elmérgesedett közöttük. Aztán, éppen a Krajtsirtól kezdeményezett s balul kiütött lengyel kolonizációnak sikertelensége is megfontolásra intette a kongresszust, mert, amint kiderült, e balsiker következtében a föld ára igen mélyre zuhant. Szóval, a „magyar kolonizáció terve“ komoly üzleti meggondolásokat követelt. A „pörge kalap“ és „Ujházy-szakáll“ divatja idején a kongresszus nem utasította el nyíltan a magyarokat: „bízható mosolyok között“ hallgatott róluk.

Végig. De földet nem adott nekik.

És tovább ígéretett.

Ujházy László hát türelmét veszítve, végetvet a tétlen várakozásnak s 1850. április 5-én elindul feleségével, három fiával s két leányával s három hozzájuk csatlakozó volt honvédtiszttel nyugatra földet foglalni. Jowa, abban az időben alakult állam, látszott a legalkalmasabbnak településre. Az idős Ujházy ugyan délebbre szeretett volna menni, mert szervezete melegebb éghajlatot kívánt, azonban a déli államokban még akkor rabszolgarendszer volt és ettől Ujházy, aki a „szabadságával“ akar „versenyezni“, egész lelkével visolyog. Nincs kedvére rabszolgák között élni. Később, 1859-ben, Texasból Szinnyey Valériának küldött hosszú levelében így dohog erről a kérdésről:

„... ezen déli álrepublikáns negro-aristocraták faja, tunya lévén, csak testi élvezetekben dőzsölni szeretvén, fennen pedig mindig azt kiáltja: szép, dús földünk parlaggá válnak a nagy világ kárával, ha a forró Afrikából származott fekete emberi fajt nem tartanók kényszerítve munkához erővel s hatalommal, mert testi alkotásunknál fogva sem magunk, sem pedig általunk fogadandó más fehér emberek se viselhetnék el a munkát ezen heves éghajlat alatt. Hiú, hamis beszéd! Ha én, magyar, 65 éves koromban, ki hazámban testi munkához nem voltam szoktatva, hat óra hosszat el tudok, el bírok dolgozni tartományaitok egyik legdélibb részében s egészségem nem szenved, akkor ti sem vagytok más agyagból gyúrva, sőt még azon előnnyel bírtok, hogy már e föld-

ről származtok, midőn én messze a Tátráknál születtem...“

Aki ennyire válogatós és igényes erkölcsi skrupulusaival, annak nem könnyű a földválasztás dolga ezekben az esztendőkbén.

Végül megtörténik a döntés: Jowaba indulnak. Le-foglalt területük néhány vándor indiántörzsnek, a pottovatomiak, choktanok és foxok vadászterülete volt.

Ujháznak az a célja, hogy zárt etnikai egységben telepíti le üldözött népét. Gyűlnek is, gyülekeznek körülötte szállingózva a nagy vihar sodrottjai, de nem tudnak gyökeret fogni. Dolgoznak, építkeznek és a vége az: továbbállnak. Nyughatatlanok. Van, aki beleőrül. Varga Ferenc, Új-Buda krónikása, írja Takács Ferdinánd vitéz huszárkapitányról: „Mint remete élt. 1856-ban elméjében megháborodott, de mint egészen bántatlan, négy hold kis földjén élt, mert azt hitte, senkinek sem szabad több földdel bírni, mint amit képes megmívelni, hogy ezt a földet neki a természet adta.“

A „krónikás“, hajdani tolnai alispán, megérkezését a telepre így mondja el: „Itt (Burhngtonban) szekeret, lovat vásárolva, Madarász, Majthényi és én megindultunk felkeresni Ujházyt. A térkép nagy betűkkel mutatta a „Hungarian Colony“-t. Postahivatal New-Buda, mert az amerikai kormány rögtön postahivatalt állíttatott fel. Ujházyt kinevezte postamesternek, ő pedig Új-Buda címet adott az új állomásnak. Mennél közelebb jöttünk a Paradicsomnak festett ponthoz, annál kevésbbé voltak képesek bennünket útbaigazítani, még végtére ide s tova barangolva. füstöt láttunk az ég felé emelkedni. Lovainkat a szekérhez kötve, a füst után indulva, csakugyan feltaláltuk Új-Budát, Ujházyt és kedves családját. Mint volnék képes leírni ezt a találkozást? Az öreg Ujházy éppen fakéményét tapasztotta egy vörös flanell ingben, egy rongyos kalapban. Én megdöbbsentem: láttam budaméri kastélyát, midőn Eperjesen praktizáltam, sokszor hallottam szónokolni a sárosmegyei házban. Hát egy év alatt ily sorsra jutott az egykori országos hírű honfi, Sárosmegye volt főispánja?! Tisztelt nejének nem tetszett

az újbudai paradicsom, annyira, mert kezeit összetéve, mondta: Hát, lelkeim, önök a vadonságba akarnak jönni?”

Az említett Madarász László, akit a hírhedt Zichy-féle ékszeresek ügyében ártatlanul meghurcoltak, egész 1893-ig maradt Új-Budán.

1851. októberében Ujházyt nagy csapás éri: meghal a felesége. Ő maga sem bírja jól a klímát és elhatározza, Texasba költözik. Tervét azonban csak néhány esztendő után tudja megvalósítani. Akkor „drága halottja” koporsóját kiföldeli s ökrös szekéren magával viszi új tanújára, amelyet Sírmezőnek nevez el. Erről egy későbbi levelében így emlékezik meg: „A drága tetemnek már jowai földön lévén nyugalma letéve, de még e nyugalmat sem kímélvén a végzet, midőn vándorboto-mat — habár fáradt — kezembe újra elővenni késztetve valék, kiástam azokat, magammal vivém ide, mint Aeneas házi isteneit, hogy megőrizze az ellenségtől, ölébe víve a világ egyik részéből a másikba, mert érzésem nem engedé, hogy hív társam testi maradványait oltalom nélkül hagyjam... Így szállottak e maradványok e mostani második sírba...”

Rejtelmes körülmények között lesz „Sírmező” mellett öngyilkos Kerényi Frigyes, a költő, Petőfi barátja. Nagy nyomorúságba jutva, segítségért fordul Ujházyhoz, aki pénzt küld a bajhajutottnak s szíves szavakkal magához hívja. Kerényi útnak is indult s eljutott San Antonioig, ahonnan Ujházy birtoka már alig négy mérföldnyire volt. A szerencsétlen költőnek, úgy látszik, elfogyhatott a pénze, mert innen gyalog vágott az útnak, pedig ezekben a napokban vadul szakadt az eső. Útközben verset komponált. Már egész közel jutott Ujházyék farmjához, amikor — így magyarázzák — hirtelen „összeomlott a törékeny testű költőben minden” és az erdő szélén álló egyik szénégető kemencébe vetette magát. „Mint egy lepke, amely az örök fényességet keresi.” Felső teste teljesen elégett. Másnap a szénégetők leltek rá. A zsebeiben talált versekből tudták meg Ujházyék

is, hogy ilyen tragikusan végezte be életét a hozzájuk tartó költő.

Honvágytól gyötörve, nehéz gondok között, keserű kenyéren telnek a száműzöttek esztendei. Ujházy László is, aki nagy lelkierővel állotta az emigrációt, mindinkább megtörik. „Széjjel vagyunk szórva a világban, mint a szélverte pelyva!” — jajdul fel egyik Jósikához írt levelében. „A magyar, ugyebár, nem lehet oly édes testvére másnak, mint a magyarnak? És lehetetlen kitagadni a közös származás vonzalmait természeti jogából.” — sóhajtozik magányosságában. „Hej! a honától erőszakosan elszakított ember tanulja meg csak igazán becsülni, mi abban jó, szép és dicső vala. Így ragaszkodom én is minden porcikájához, mit megmentve a zavarteljes időszakban, magammal hozhaték szülőföldemről vagy azóta nyertem onnan.” — vallja meg Szinnyey Valeria „édes hugának”. 1860 végén már elborúlt kedvvel írja: „Halálíg elúnván életemet, tökéletesen meghasonlottam e tudománnyal és Amerikával!” Át is jön Európába, Genfbe igyekszik, hogy legkisebb fiát nevelőintézetbe adja. De itt sem tud megcsihadni, hamarosan visszamegy Sírmezőre. Már-már megnyugodna, de nem engedik. A rabszolgakérdésben nyíltan hangoztatott véleménye miatt végül el kellett menekülnie texasi tanyájáról. Washingtonba megy. Az új elnök, Lincoln, kinevezi Anconába konzulnak. Ez felpozszíti. Tevékeny résztvesz a Garibaldival kapcsolatos tervezgetésekben. És hűséggel s mély-séges ragaszkodással szolgálja Kossuthot. Mindenben. Ujházy László a leghívebb híve. De az itáliai magyar reménységek is összeomlottak. Kéri felmentését és ismét visszamegy Texasba. Már nagyon megviselt. De Sírmezőn, a gyermekei között, mintha felfrissülne. Szomszédaival nagy agarászatokat rendez, napkeltétől napnyugtáig nyeregben hajkurássza a vadat. Pedig, bizony, hetvenen felül van. De bírja. Közben itthoni tisztelőiből párt is alakul és tudtán kívül, Deákkal szemben felléptetik az első alkotmányos választáson. Ezt a tapintatlanságot, politikai izléstelenséget, amit a nevével véghezvisznek, érthetően, igen a szívére veszi. Különben is

megelégette zaklatott, meddő küzdelmekkel teli, eltorzult életét s 1870. március 7-én maga ellen fordítja fegyverét. Új-Buda félszázad után Amerika földjéről eltűnt s alapítója hetvenötesztendős korában végülis öngyilkos lett.

Nekünk, magyaroknak, megszeghetetlen törvény: hűségünk a röghöz. Amint ez hangos szóval ki is nyilatkoztatott kicsinyek és nagyok részére minden időkre: — „itt élned, halnod kell“!

Itt, a tengernyi vért s könnyet látott hazában, ahol őrtállónak születik mindenki, zseni és együgyű. Titokzatos, isteni rendeléssel.

Posztját pedig az ör még végszükségben sem hagyhatja el.

Nem.

De az mégis megadatik Ujházy Lászlónak, hogy a gyermeki kegyelet 1878-ban holttestét hazahozza. A Kassa melletti Budamér ősi sírboltjában pihen: „Új-Buda fundátora“ és „Sírmező halott asszonya“.

*

Bonfinius és Oláh Miklós Mátyás budai könyvtáráról.

Bonfinius, aki 1486-ban jött Mátyás hívására a budai udvarba, ahol előbb Beatrix királyné felolvasója, majd a nagy király történetírója lett, a várpalota leírása során, dicsőítve az „isteni fejedelmet“, aki „minden szép művészet atyja és a tehetségek pártfogója“ volt, így emlékezik meg a világhíres könyvtárról: „Feljebb a könyvtárat rendezte be, a latin és görög irodalom csodálatosan gazdag anyagával; a könyvek kiállítása is fényűző. A könyvtár előtt egy boltozatos terem áll déli irányban, ahol az egész mennyboltot lehet látni“.

Pár évtizeddel később bővebben, de már csak a „hajdani“ könyvtárról ír Oláh Miklós, esztergomi prímás, „Hungaria et Atila“ című nevezetes művében. Oláh, aki 1493-ban született és 1568-ban halt meg, a „mohácsi generációhoz“ tartozott és így bár közvetlen „az öregektől“,

de főként csak „hallomásból“ tudott Mátyás Budájának ragyogásáról és pompájáról. Könyvében gondosan elbeszéli a magyar főváros nevezetességeit, részletesen szólva a királyi bibliotékáról is.

„Legnevezetesebb azonban — írja — Hollós Mátyás király világhírű könyvtára, mely két teremben volt elhelyezve, az egyik Görögországból és Keletről nagy gondal és még nagyobb költséggel összehordott görög köteteket, a belső terem pedig minden tudományágakra vonatkozó latin kódexeket foglal magában; mindez külön tokban és tartóban van elhelyezve, mindegyik darab selyembe van kötve, tábláján gyönyörű arany- és egyéb színű díszítmények láthatók. A kötetek legnagyobb része selyemmel összevarrt hárttyákból áll, az aranycsatok valóban ragyogóvá teszik azokat. Hallottam az öregektől, hogy Mátyás király mindig harminc könyvfestőt tartott, kik egyszersmind a könyveket másolták is. Ezeknek felügyelője Raguzai Dalmata Bódog volt, ki nemcsak latinul, hanem görögül és arabul is tudott, ezenkívül a festészet-hez is értett; kötelessége volt felügyelni, hogy a leírásnál hiba ne történjék. Ezenkívül volt még két kisebb könyvtár is. A törökök a mohácsi ütközet után 1526 szeptember 8-án mindezt részint szétszaggatták, részint szétszórták“.

Gondolhatni, hogy a török másfélszázados budai uralma alatt mint pusztult itt minden. S a rettenetes pusztulást betetőzte Buda 1686-os kemény s kegyetlen harcok közepett folyt visszavívása. A vár bevétele utáni esztendőben, 1687-ben, jár nálunk az utrechti Jacobus Tollius. Budáról szóló levelében így ír: „A vár, melynél egykor semmi sem volt ragyogóbb, mind az egész város, elrútított arccal, a hadi gépek által össze-vissza tépve, rombadöntve hevert. Mindenütt felszaggatott falak és az egész városban egyetlen ép ház sem maradt“.

Ha ebben a borzalmas viharban elomlottak a kőfalak, szinte csoda, hogy a gyöngé hímű pillékhez hasonlítható Korvinák lapjaiból néhány mégis reánk maradt. Bizonyoságnak: gazdagságunk idején mi is hozzájárultunk eggyel s mással Európa kultúrájának emeléséhez.

A két istennek áldozó magyar fejedelem.

Thietmár, merseburgi püspök, aki kortársa volt Géza, helyesebben talán Gyécse fejedelmünknek, Szent Istvánunk atyjának, nevezetes krónikájában megemlékezik eleink megtéréséről. Utolsó fejedelmünkről azt írja, hogy Gyécse, bár keresztvíz alá hajtotta fejét, sőt népét erőszakosan — „kardja vértől párologván“ — kényszerítette a nyugati papok keresztelőmedencéihez, mégis ő maga tovább csak áldozott keleti ősei pogány isteneinek. S amikor ezért egyik papja megfedette, azt válaszolta: elég gazdag és hatalmas ő ahhoz, hogy két istennek áldozzon...

Elhangzott-e valóban vagy afféle krónikás kitalálás a különös gögös felelet, ki tudhatja?

De hányatott ezer esztendőnk távolából visszanézve, tragikus szimbólummá sötétedik a hajdani hetyke mondas: mert bizony sokszor, igen sokszor kellett a magyarnak egyszerre áldozatot hoznia keletre és nyugatra, Bizáncnak és Rómának, császárnak és bazileusznak, germánnak és mongolnak, szultánnak és királynak, keresztnek és félholdnak, Európának és Ázsiának, erre is arra is, mindig ömlő vérünkkel öntözve földünk oltárát.

Valóban gazdag és hatalmas nép kellett legyünk, hogy hosszú ezredéven át győztük áldozatokkal „bőséges“ áldozatainkat.

*

A visegrádi királyi vár hiteles leírása a XVI. század elejéről.

Békénket, vérünket, boldogulásunkat s legdrágább kincseinket megújuló szüntelen áldozatul hozva, hívséggel a hűtlenségek közepett, évszázadokon át „álltuk a vártat“ itt a Duna örökké nyugtalan partjain, „Európa őrsén“. És mire a bomlasztó harcok végre valamelyest elültek meggyötört országunkban, multunk pompás gazdag-

ságából csupán romok maradtak reánk. Való igaz, hogy „barát” és „ellenség” egyformán pusztította ezt a szerencsétlen hazát. Hősi harcainkból megmaradt várainkat, amiket a „keleti rém”, a török meghagyott, sorra robbantatta fel a „császári parancs”, a megnyugodhatatlan „furor teutonicus”, a német téboly gyűlölete.

S hogy még szétzúzva se maradjon emlék az ősektől megszentelt kövekből, várpalotáink márványaiból a betelepített „hospesek” égetnek szerte az országban épülő falvaik részére meszet.

Igy lett merő rom Visegrád királyi vára is.

Századok óta fakó gaz veri fel legszebb fejedelmi termeit.

A ma oly szomorúan roskadó, omlatag falak fundamentumát közvetlenül a tatárdúlás után rakták le. 1259-ben kelt s a pápának megküldött alapítólevelében így ír a várról IV. Béla királyunk:

„Mikor védekezésre alkalmas helyeken várakat kezdtünk rakatni, nőnk, Mária királyné, a Pilisi erdőben lévő lakatlan hegyet kérte tőlünk, hogy ott, özvegyek és árvák védelmére, a tatárok ellen, ő is várat építhessen. Ezen a helyen a királyné, aranypártáinak, nyakláncainak és a szülői házból hozott más drágaságainak árán, nagy költséggel várat épített, ahol szükség esetén, mások között leányunk, Margit is, az Úrnak szolgáló társnőivel együtt védelmet lelhet”.

Visegrád vára a Duna mellett, az „aqua contradictio-nis”, az ellenállás vize mentén, annak a védővonalnak volt hát egyik erőssége, amelyet a nagy király az ország testén át vonva meg „nyugat védelmére”, oly gondos tervszerűen épített ki.

Később, Róbert Károly és Nagy Lajos alatt, királyaink udvartartása költözött ide.

Fénykorát azonban Mátyás idején élte Visegrád.

Oláh Miklós hercegprímásunk nevezetes könyvéből tudjuk, hogy a magyarok „napkirályához” méltó volt ez a pompázatos fejedelmi rezidencia.

„Visegrád — írja a XVI. század elején az esztergomi érsek — Budától nyugatra öt mérföldre fekszik. A környéken levő erdőkben párducok és egyéb vadak tartózkodnak. A visegrádi udvar számos büszke palotából és egyéb pompás épületből áll, háromszázötven szobája és terme egy és ugyanazon időben négy királyt fogadhat be, azoknak összes kíséretével és szolgaszemélyzetével. A palotákat szebbnél szebb kertek veszik körül; csodálatra méltó remekmű a múzsák kútja is, melyből vörös és fehér bor folyt. A virágok és hársak rendkívül kellemes illatot terjesztenek; Mátyás király gyakran nyaralt itt. A hegy tövében lévő kápolnában gyönyörű mozaikmű, ezüstözött sípokból álló orgona, három aranyozott alabástrom oltár stb. ragadja meg figyelmünket. Az alabástromból kibugyogó forrás körül márványoszlopok által fönntartott csarnokban elbájoló sétahelyet találunk, e forrás a hosszú palota előtt van. A paloták ablakai mind a Dunára nyílnak, a Duna tulsó partján fekszik Nagymaros német városa, mögötte hosszan elnyúló hegyek emelkednek. A visegrádi udvar, kétségtelenül fölülmúlja a többi ország efféle épületeit, jóllehet sok országot bejártam, de ily díszes és fényes palotákat sehol sem láttam. A párizsi parlamentben csak egyetlen termet láttam, mely aranyozott deszkákkal és gerendákkal volt kirakva, holott nálunk Budán és Visegrádon temérdek ilyen pompás szoba létezik. A visegrádi hegy ormán áll a csaknem hozzáférhetetlen sziklavár. Itt őrzik a szent koronát...”

Hogy a visegrádi várpalota szépségével s gazdagságával valóban ilyen nagyszerű építkezés volt, tanúnk Castelli püspök, a Vatikán követe is, ki megbűvölve a látottaktól, IV. Sixtus pápához intézett levelét így kezdi: „Ex Visegrado paradiso terrestri...” — földi paradicsomnak nevezi a magyarok királyának csodálatos palotáját.

Kegyetlen végzetünk mindebből a gyönyörűségből alig néhány töredékes követ őrzött meg számunkra. Csak a kegyes betűk nyomán sejthetjük, hogy Visegrád töröktől feldúlt, germántól lerombolt vára az európai kultúra egyik legszebb alkotása volt.

**A XVII. századból egy különös hasonlat
a török hatalomról és egy meglepő jóslat
a mohamedanizmus hanyatlásáról.**

Pecsevi Ibrahim, a kiváló török történetíró, mint neve is mutatja, magyar földön, Pécsen született. Az 1574. esztendő táján. S magas kort érve, ugyan az oszman birodalom több, távoli helyén is megfordult, hosszabb időn át hivatalnokoskodva Kis-Ázsiában és a Balkánon. Élete nagyrésztét mégis Magyarországon töltötte. Közeli-ről s jól ismerte népünket. Kitűnő történelmi munkája, Tarikhja, 1520—1640-ig foglalja magában az eseményeket. A maga korának több érdekes epizódját, mint közvetlen szemtanú beszéli el, vagy amint azok hallomás útján jutnak el hozzá. Az alábbi „anekdotának“, amelyet nemcsak elmondani tart érdemesnek, de külön fejezetbe is foglal, azt a címet adja: „Különös vélemények“.

„A Pálffy nevű átkozott igen okos és értelmes hitetlen volt, — írja. — Bármit beszélt is, többnyire példázatot mondott hozzá. Khodsa Murad pasa nagyvezír, ki a békekötés végett néhányszor meglátogatta, elmondta néhány ilyen példázatát. Többi között erről a feladásról (Esztergomnak a török általi kapitulációjáról) beszélgetve, így szólt: — Mi a muzulmán népet mostanáig olyan doboznak tartottuk, melyet elődeink nem mertek felnyitni, mert azt mondták, hogy telidestele van kígyókkal, százlábú férgekkel, skorpiókkal s ha ezt a dobozt felnyitnánk, ezek országunkra kiáradnak s a népet elpusztítják, megölik. Egymástól így hallották, ebben a hiedelemben nőttek fel s e téves hitben meg is maradtak. Ezt a dobozt nem kell felnyitni, a világ az én időmben el ne pusztuljon, így szólt mindegyik s császáraink és királyaink mindegyike egy-egy lakatot tett rá. Most azonban szükséges volt; mi felnyitottuk és a doboz teljesen üres, éppen semmi sincsen benne. Sajnos, hogy ily hiedelemben töltöttük mostanáig az életünket.

Én szegény azt válaszoltam: — Tehát azt gondoljátok, hogy elődeitek hibáztak, mikor abban a hiedelem-

ben voltak? Ők mentve legyenek; elődeitek nem tévedtek, hanem ti tévedtek, mivel ti a doboznak csak felső borítékát nyitottátok fel, a fedelét azonban még nem nyitottátok fel. Majd ezután, ha felnyitjátok, felnyílik s akkor lássátok azoknak a fulánkos állatoknak kártételét, lesz majd szemlélni való!

Mikor Eger elfoglaltatott és hitvány táboruk szétveretett, nem kétkem — fejezi be gúnyosan Pecsevi Ibrahim elbeszélését —, hogy az átkozottnak eszébe jutott ez a vitatkozás s azt mondta rá, hogy az utolsó szó a töröké volt.“

Az igaz, Eger elesett rövidesen. S akkortájt, sajnos, még sok magyar vár került a pogányság kezére.

De ama példálódzni szerető Pálffy mégis jól példálódzott: minden sikerei ellenére a XVII. században már hanyatlóba fordult az iszlám hatalma.

Zrínyi is ezt hirdette.

Hanem azért sok vérnek kellett addig elfolynia, amíg végleg letűnt éjszakás egünkről a moszlim félhold.

Hogy megéreztük alászállását hatalma fényének teljében: jó életösztonünket bizonyítja.

Am a török lélekben is megremegett bukásuk sejtése. Otrokócsi Flóris Ferencnek egy török aga — amint az hitelesen fel is jegyeztetett — keserűen panaszolta volt, hogy az ő véres viaskodásuk a meggyötört keresztényekkel, bizony, teljességgel hiábavaló, meddő küzdelem, mert közeledik a végzetes „kerek esztendő“, a mohamedán időszámítás szerint az 1100. év s abban az évben a próféta hatalmának fényes dicsősége menthetetlenül és feltartóztathatatlanul megötlétül.

Ez az 1100-ik év a Krisztus Urunk születése utáni 1689. esztendő.

És addigra, tudjuk, valósággal kitakarodott a török országunkból.

Kardja többé nem feszült a mi szívünknek s Európa mellének.

Lehanyatlott.

Mint a mongolé.

Jó és hasznos, ha a bajbajutott ösztönére hallgat és gyötrelmei közepett is észbentartja, hogy a földi térek felett, bizony, rejtelmes csillagok keringenek.

*

Történelmünk száz esztendejében a csúcsokon s elomlásunk mélységei felett.

Még éltek abban a rettenetes csapást hozó 1541. esztendőben agg magyarok, akik szemtanuktól hallották mesélni a nagy temetést, amikor egész Európa gyászpompájától kísérve a hatalmas német-római császárt, Zsigmond megkoronázott: magyar, német, római és cseh királyt, hívő alázatának végakarata szerint, Szent László királyunk sírjának „lábához“, magyar földbe, Nagyváradon helyezték örök nyugalomra. Még bizonyosan szép számmal éltek olyan ősz magyarok, akik maguk szemével látták a nándorfejevári győzőket s látták Európa s a kereszténység nagy hőseit: Hunyadi Jánost. És éltek sokan, ha ugyan erősen deresedően már, azok közül, akik lakták a magyar Napkirály „tündér“ udvarát s ott voltak fegyverrel kezükben, amikor „nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára.“ Azok meg éppen csak koruk delelőjén jártak, akik a magyar hercegprimásnak komoly esélyű pápai kandidátusságát megérték. És megérték Dózsa György hamar ellángolt, oly kegyetlenül vérbefojrott parasztforradalmát. A bódult „táncus király“, a mohácsi katasztrófa nemzedéke pedig majdnem ifjú volt még ebben a minden magyar reményiséget elomlasztó 1541. évben, amikor a világothódító moszlim hatalom végleg elfoglalta Budát és erős kézzel birtokba vette a Duna-Tisza közét, ezzel három darabra tépve szét a még nem rég egész Európát messze beraagyogó, hatalmas és törhetetlennek látszó magyar imperiumot. Túl a Dunán az idegen habsburgi király „reg-

ált", az ország középső részét, szívét, a török hódolttal, csak Erdélyben uralkodott magyar fejedelem, az afféle szultáni vazallus, aki országa bizonytalan függetlenségét drága aranyon vásárolgatta s ügyeskedte ki főformán naponta a kapzsi portán, így húzva-vonva az itteni magyarság tengődő életét.

Beteljesedni látszott a felettünk évszázadok óta hallal fenyegető végzet: most menthetetlenül bele kell pusztulnunk Kelet és Nyugat megújult összecsapásába.

Való, hogy a XVI. század második felében nemzetrombjének feldarabolásával a magyarság politikai, gazdasági s szellemi egysége megszűnt. Minden emberi számítás szerint teljes s a heves harcok közepett hamarosan bekövetkező megsemmisülés várt reánk. Már csak a közeleli halál rettegése s valami különös, mély gongású önvád, szinte ótestamentumi büntudat tartotta egybe a dicsősége magasságaiból alig száz év alatt a sötét mélységekbe bukó nemzetet, amelynek élete kévéjét durva kézzel tépte fel a sors s ziláltan bomlott s hullott széjjel a kavargó orkánban.

Erejét vesztetten kallódva.

Merre, Uram Isten, merre forduljon ez a kicsi ország ebben a véres fergetegben?

Meg lehet érteni, hogy gyötrelmes hányatottságában, már az életösztöntől is hajtva, hol a németnél keres oltalmat a török ellen, hol meg a töröknél próbálkozik oltalomért a német ellen. Kapkodva a földjén harcolók között. De csak az kerül ki belőle, hogy a török oltalmáért pusztítja a német s a német oltalmáért pusztítja a török. Ami ürügynek is jó. És mi, magunk, mindenképen, innen is, onnan is szabdaltatunk.

Ilyen szerencsétlenségben vergődött a nemzet: gyilkolva, gyötretve s gyűlölve némettől és gyűlölve, gyötörtetve, gyilkolva a töröktől.

Mindkét felől engesztelhetetlen ellenség hatalma kényének odavetve.

Igy küzdött hosszú másfél századon át pusztá életéért népünk végzetes helyzetében: a világ császárai között

dúló harcok mérlegének, mintegy libegő nyelven vergődve, halálos szédületben.

Szégyenletes megalkuvásokkal.

S az a legördögibb, hogy kétségbeejtő tehetetlenségében a nép nagy csalódásai után, vérbeboruló düvel fordul mindig maga vérei ellen, akik az ingatag időknek engedve: hol egyik, hol másik oldal felé irányították a nemzet menekülése útját. És örjöngve, tüsszel és vassal tépi s írtja magát a magyarság.

Nehéz jajjal panaszkodik is Forgách Ferenc, Páduában tanult, bölcsészetdoktori címet nyert nagytudású püspökünk: „... minden bajnak, ami csak ezután következett, az volt az oka és eredete, az elpusztulásra és elpusztításra vezető állandó balvégzet mellett, hogy szeretet helyett a kiirthatatlan, semmi kárunkkal, semmi félelemmel, semmi könyörgéssel ki nem engesztelhető gyűlöletben éltünk, s ellenség helyett polgárainkat, s magunk vérét üldöztük vakon a végső pusztulásig.”

Ki csodálhatja, ha a törökben reménykedő magyar gyűlölte a németben bizakodó magyart és a némettel „konspiráló” magyar gyűlölte a törökkel „fraternizáló” magyart? Mindegyik tüstént elhitte s azt hitte ebben a tébolyos világban, hogy a másik „eladja a hazát”, pedig csak „menteni” akarták innen meg onnan s ki tehet róla, hogy ördög kezéből a másik ördög kezébe. Merő gyűlölség volt a világ. megtelt gyűlölséggel a gyűlölség forгатagának kellős közepén vergődő országunk.

De azért akadtak magyarok, akik a gyűlölködés örjöngő örvényében sem vesztették el hitüket. Hittek a „mindenttehető” Istenben és a nemzetben. A hajdan, még csak nem rég, annyi dicsőséget megért magyarságban.

A „Vigasztaló ének” költője a legsúlyosabb csapások idején is fennén énekl: „Semmit ne bánkódjál, Krisztus szent serege, — Mert nem árthat néked senki gyűlölsége, — Noha ez világnak rajtad dühössége, — Nem hagy téged szégyenbe Krisztus ő felsége. — Királyi nemzet vagy, noha te kicsi vagy, — Az Atya Istennek bizony te kedves vagy...”

„Sacra Pannonia“ megkínzott népe országának „siralomvölgyéből“, körülvéve a világ gyűlölségétől, a „választottság hitével“ Istenben bízik. Nagy szenvedései között, ha kevésbé megcsihad gyötrelmeiben, felérzi, amit történelmének világos sora is bizonyít: Teremtőjének rendjében rendeltetése van, „ideplántálván“ a végzettől terhes földre.

Élete nem az emberek gyűlölségén s gonosz akaratán múlik, hanem Isten végzésén.

Csak a nagyeros hit tudhatta hinni, amikor 1541. szeptember 2-án a várba fondorlattel magát becsempésző szultán megjelent a budai Nagyboldogasszony-tempomban a „kutbén“, a pénteki istentiszteleten és a kalifa nevét ünnepélyes imába foglalta, ami után a mohamedánok szent törvénye szerint, a várost többé nem szabad a hitetleneknek vér nélkül visszaadni, hogy Zsigmond s Hunyadi Mátyás „Buda Regia“-ja újból visszakerül majd Európához és ismét a keresztény civilizáció városa lesz.

Legjobbaink hűsége, sóvárgó s közben, bizony, kegyetlen csalódásokat szenvedett ragaszkodásuk Európához és szép, istenes nagy hitük: győzött, mert kitartott másfél századon át...

*

Pázmány Péter, a bécsi király oldalán élő igaz magyar.

Szülei után 'protestánsnak keresztelik s ifjúságában, tizenhárom esztendő koráig, áttéréséig, Kálvin hitében nevelkedik az ország legnagyobb hercegprímása. Külön pápai bréve kell feloldja a „haeresis parentum“ kánoni akadályát alól, amikor esztergomi érsekké nevezik ki.

Sorsa a bécsi császár-király mellé állítja. Ott s onnan szolgálja hazáját s a magyarságot. Maga hite s meggyőződése szerint. Hűségben népéhez. Mindenben. Haláláig.

Büszke magyarságára. Maga írja 1616. augusztus 20-án kelt levelében Thurzó György nádornak: „... mert noha most az sok hadak között megaprósodott az Pázmány nemzetség, de azt megbizonyíthatom, hogy Szent István király idejétől fogva, jószágos nemes emberek voltak az eleimi. Az anyám Massai nemzet volt, az nagyanyám Csáki Miklós leánya volt; Ártándi Kelemen, Czibak Imre közel való attyafia voltak az atyámnak.“

Szülővárosában, Váradon, kezdi el tanulmányait, majd Kolozsvárra megy a jezsuita páterek keze alá. Lelke izzása köztük lángra lobban: felvételét kéri a rendbe. Két éves próbaidejét Krakóban és Bécsben tölti. Itt végzi el a bölcsészeti tanfolyamot is. Aztán, 1593-ban, Rómába küldik. Négy esztendőn át tanul a Szent Városban. Huszonhét éves, amikor tudorrá avatják és felszentelik. A gráci jezsuita kollegium tanulmányi felügyelője lesz, de a következő évben, 1598-ban, tanszéket kap az egyetemen. Három esztendőn át ad elő s csak akkor kerül, másfél évtized után, újra magyar földre, a vágselyei rendházba, ahol megkezdzi az ő harcos-tudós személyiségéből kiinduló s a nemzet életében oly nagy jelentőségűvé lett magyar ellenreformációs mozgalmat. Forgách Ferenc, a későbbi esztergomi érsek, biztatására 1603-ban megírja első hitvitázó munkáját: „Felelet az Magyarai István az ország romlása okairól írt könyvére“ címen. Műve megjelenése után ismét visszakerül Grácba. Tovább tanít. És tanul. Így gyűlt fel ebben a hatalmas erejű lélekben a nagyszorgalmú esztendők alatt az a megcsodált tudás, amely írásaiból s szónoklataiból lenyűgzően árad.

Nyelvünknek költői lendületű művésze. Benne születik meg a magyar próza. Büvölő hatású szónok, kortársai „magyar Cicerónak“ nevezik.

Ennyi szép képesség, ekkora szorgalom, ilyen ragyogó tehetség, amit nemes, puritán jellem koronáz be, érthetően magasan kitűnik s jóakarója, Forgách érsek kívánságára s a pápa engedélyével, kilép további emelkedésére megköötöttséget jelentő rendjéből és 1616. április 25-én elnyeri a túróci prépostságot. Persze, ez csak lépcső a primási székhez, amelyet még ebben az esztendőben, november

29-én, a magyar katolikusság, Bécs és Róma akaratából el is foglal.

Pázmány egyéni kiválóságai most kapnak hozzá méltó teret, Legfőbb gondja a visszatérítés mellett, hogy a XVII. századi „török világban“ élő, képtelenül kifosztott s agyonzaklatott és az európai kultúrától elszakadt katolikus magyarságot szellemi elhagyatottságából újra egybekapcsolja Európával. Ezt a nagy célt szolgálja a Bécsben alapított s ma is fennálló Pazmaneum, ezt szolgálja az 1635. november 13-án megnyílt nagyszombati egyetem, amely a ma is virágzó Pázmány Péter Tudományegyetem őse.

Öntudatos, cselekvő, alkotó magyar Pázmány Péter.

Messzire látó, Róma világhorizontját átfogó tekintete élesen szemmel tartja a „császár mellől“ is népe sorsa fordulásait. Nem könnyű a dolga. Félre is értik. Gyakorta. Dehát nem rendíti meg az sem, amikor a „túlfelől állók“ felsorolva vádjaikat, „örökre“ száműzik, mint „rossz hazafit és közcsendháborítót“. Pedig, bizony, ez a „csendháborító“ nagy magyar főpap, mindig s minden akaratában a békességet kívánja szolgálni. Írja is nyílt szóval ellenlábasának, Bethlen Gábornak, 1623. november 11-én: „Azon lennék én is tehetségem szerint, hogy az sok pusztulások, romlások és következendő veszedelmek eltávoztatnának. Nagy szerencsémnek tartanám, ha ebben a dologban hasznosan fáradhatnék. Mert, hogy az mi szívemen vagyon, felségednek világosan megjelentsem, igen félek attul, hogy ha békességre nem megyen a dolog, nem csak az ő felsége erős hadai elérkeznek, kik immáris Cseh országban jutottak, de az egész keresztyénség felindul, és az Töröknek ellene áll, kikből csak az jó ki, hogy az Német és Török, Magyar Országban fognak egymással Magyar Országért hadakozni. Mely dolog, mely veszedelmére legyen hazánknak és Nemzetségünknek, akárki megtilheti.“

Pár nap múlva, december 1-én, újra ír Bethlennek. S újra csak a békességet ajánlja: „Felséged én felölem azt minden kétség nélkül higgye, hogy szeginy hazánknak és

Nemzetünknek romlott állapotját nézván, semmit e világi dologban inkább nem kívánok. mint hogy teljességgel fogyását ne lássam az fogyatéknak Magyarországnak, mely bizony sokáig nem tart, ha idején felséged a jó békességgel nem gondoskodik.“

Meggyőződését még világosabban kifejti a Bethlen táborában lévő felsőmagyarországi rendekhez 1626. október 22-én küldött levelében: „Mert ha nekünk nem fáj — kesereg a magyar sorson — saját nemzetünknek fogyása, romlása, nem tudom kinek fájhat. Magam felől kegyemeteknek azt tekéletes igazsággal írom, hogy ha lehetne véremmel is megoltanám ezt a szegény hátra maradt Magyarországi üszögecskének újonnan fellobbant lángját, mely ha tovább terjed. elolthatatlan leszen, és minden idegen országokban levő hadakat erre a pusztult hazára vonszunk, kit az Úr Isten távoztasson. Mert úgy tetszik, hogy mint a küszöb és ajtó között levő ujj, úgy vagyunk mi az hatalmas császárok között, és mind oltalomtul, és mind ellenségtől romlanunk kell, ha békességben nem maradunk.“

Tehát békét, békét, békét akar! A megkínzott magyarságért. a nép szenvedéseinek könnyítéséért, az országért, az „egész ország“ javára. Kicsi és nagy gondja a békén. Igyekszik is ápolni kapcsolatát a protestáns Bethlennel. Fél tőle, félti a nemzet békéjét. Szemmel akarja tartani. Még akkor is ír neki, amikor „nincz“ különösebb mondani valója: „Most nincz (sic!) Felségednek egyebet mit írnom. hanem, hogy Felséged énnekem parancsoljon: minden illendő dolgokban jó szívvel igyekezem Felségednek szolgálni,“ — ajánlkozik fel ebben a lényegében üres levélben.

Szóban, természetesen, még nyíltabb, mint írásban. Kemény János, a későbbi erdélyi fejedelem, írja önéletrajzában: „Egy időben élének ez három nagy magyarok: 1. Bethlen Gábor. 2. Pázmány Péter. 3. Eszterházy Miklós, kiknek esmeretekben voltam, köztük nagy dolgokban forogván nevedtem. De jaj mit hagyatánk árvájul országostól, nemzetestől! Az említett Pázmány mondja vala

egykor nála létemben: Átkozott ember volna, ki titeket arra kisztetne, hogy töröktől elszakadjatok, ellene rugol-dozzatok, míg Isten az kereszténységen másképen nem könyörül; mert ti azoknak torkokban laktok: oda annak-okáért adjátok meg az mivel tartoztok; ide tartsatok csak jó correspondentiát, mert itt keresztény fejedelemmel van dolgotok, tudniillik római császárral, adománytok nem kell; az törököt töltsétek adománytokkal; mert noha im látod, édes öcsém, nekünk elégséges hitelünk, tekintetünk van mostan az mi kegyelmes keresztény császárunk előtt, de csak addig durál az az német nemzet előtt, míglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik floreálni, azontúl mindjárt contemptusban jutván, gallérink alá pökik az német, akár pap, barát, vagy akárki legyen.“

Így, bizony, így igaz! Bólogat a magyar keserűen századok múltán is Pázmány szavára. Mert, ha a „császár“ mellett is kényszerült állani, tudta az igazságot, tudta azt is, mi kötelessége lenne a „magyar királynak“. Ki is mondja fennszóval egyik beszédében: „... az koronázatok az mi hazánknak és nemzetségünknek törvényire azért esküszik meg Ő felsége, hogy bátorságosak lehessünk szabadságunkban“.

Dehát ki tartott itt esküt? Ki vállalta vállalt kötelességét?

Német maszlag meg török áfium mérgezte a mi kicsi, jóra való, megkínzott népünket.

Nem segít rajtunk más, csak a lélek.

A magyar léleknek épített erősfalú, szép bástyás várat Pázmány, amikor Nagy Lajos és Zsigmond után egyetememet alapít.

Még csak annyit a nagy kardinális rendkívül érdekes s gazdag levelezéséről: a több, mint ezerszáz reánk maradt levele, amelyekből idéztünk, latin s magyar nyelvű. De ha tehette, magyarul írt: Erdély fejedelmeinek, a Rendeknek, nádoroknak, püspököknek, városoknak. Német nyelvű levele csupán egyetlen egy van a hajdani Habsburg-párt vezérének.

**Miért nem olvadt fel a magyar lélek
a hatalmas hódító török lelkiségbe.**

Erre, a magyarság életét s halálát jelentő kérdésre felelni bármilyen bonyolultnak is látszik a válasz világos megfogalmazhatósága, valójában nem nehéz. A rejtély, mert azért rejtély kell legyen, hogy évszázadok alatt sem sikerült a hódítóknak a leigázott nemzet „nagyobb tömegeit“, néhány, alig elvétve adódott „renegáttól“ eltekintve, „lelkiségében“ megnyernie, abban leli magyarázatát, hogy a magyar lélek a török lélekkel szemben teljességgel és áthidalhatatlanul idegen volt és mindvégig az is maradt. Ez az „idegenkedés“, meglepően, mindkét részről s jóformán minden társadalmi fokon s a két nép érintkezésének egész ideje alatt, mindvégig, állandóan érezhető. Egyes személyi kivételek, hangsúlyozzuk, akadtak. De ezek a kivételek, a régi bölcsesség szerint is, csak megerősítik a nyilvánvaló törvényszerűségét ennek a, kétségtelenül, különös jelenségnek. Hiszen egy hatalmas és gazdag nép, igazi hódító, egy maroknyi, századokon át gyengülő és sorvadó, halálra kimerült nemzetecskével állott szemben.

Bizonyos, hogy a dolgok belső rendjén kívül, a mi népünk megtörhetetlen elutasító akarata döntött így.

Lélek a lélekkel szemben.

Mert hasztalan voltunk mi, magyarok és törökök, rokon faj, — amiről különben az akkor élők tán a semminél is kevesebbet tudtak — a mi világunk: látásunk, szokásaink, hitünk, erkölcsünk, egész életformánk összeegyeztethetetlenül más volt, mint az övék. Annyira más, hogy még a könnyű, szélleljáró, ingatag s korcs szívek sem képesek a törökséggel amalgamálódni s annál kevésbé: bennük feloldódni. Vagy csak úgy, ha az áruló „kitépte“ elfajzott lelkét s teljességgel s minden apró körülményeiben beletörte magát a török világába. Ez azonban nem lehetett könnyű feladat, mert mindenek előtt el kellett feledkezzék a „renegát“ egész „emberi voltáról“, hiszen a töröknél még a nagyhatalmú pasa sem él „emberi“ életet. A pasa: a szultán helytartója. De úgy,

amint ők mondták: „kéz, amely helyette fog, szem, amely helyette lát, láb, amely helyette lép“. Szóval, ennyi: kéz meg szem és láb ez a roppant hatalmasság, akinél a padisah egyetlen intésére megjelenhetik a bakó és a rossz végtagot leoperálhatja. S akkor csupán ahhoz van joga, kérheti hóhérját, hogy gyorsan végezzen vele vagy hogy halotti imáját elmondhassa, esetleg, mert ilyen is előfordult, hogy szakállát rendbehozassa előbb. Feje feltétlenül a divánba „hozatott“. Az ilyen „nagyúr“ igazában közönséges „rabszolga“. A szultán rabszolgája, mint mindenki a birodalomban. Meglepően kedvelt módszerük: hóhéraikkal kormányozni. S különös, itt nem sokat jelent, hogy az illető történetesen kiváló diplomata vagy akár jó vitéz. A Budán szolgáló hetvenöt pasa közül „vagy huszan megfojtva hálnak meg“, írja egyik történészünk. S köztük éppen a legderekekabbak. Aztán aki, véletlenül, elkerüli ezt a véget, az sem él valami kellemes nyugalomban. Budán a török 145 éve alatt a pasák kilencvenkilencszer — egyesek többször visszahíva — váltják egymást. Nincs módjuk valami soká elédelegni a szerencséjükön. Lábak, egyszer itt, másszor ott. Szolgák. Fényes köntösökben. S a pasák „kincsei“ is inkább a regékben vannak. Vagyonuk, akár természetes halállal, akár szultáni parancsra hálnak, többnyire „bevontatik“ a nagy kincstárba. Reánk maradt néhány „hagyatéki jegyzőkönyv“, s bizony, ezek elég gyarló vagyonkékről adnak hírt.

És ha így, ilyen elbitangult életet élt a pasa, mit irigyelt volna rajta a magyar?

Lenézte. Joggal.

„Az élet olyan, — tartotta a török közmondás — mint egy jó faggyas birkafarok: aki hozzájut és meg tudja emésztetni, ne kínáltassa magát“. Nem kellett a magyar ínynek s a magyar gyomornak.

Különben ők, maguk a törökök is elszigetelték magukat tőlünk: életükben s halálukban. Más betűket használtak, mint mi. Más ruhát viseltek. Egyenruhát hordtak a polgári hivatalnokok is, mint a katonák. A városok

alatt sűrűsödő temetőikben kopják alatt feküdtek a „gázik“, a „hit vértanui“.

Éltében és holtában, békében és háborúban török és magyar ellenségnek érezte egymást.

Idegennek.

A magyar szekszuális dolgokban mindig szigorú. Jelleméhez tartozik a szemérmetesség. A „pogány módra“ sok asszonyt tartó törököt megvetette. Ebben ugyan nem volt egészen igaza, mert ama háremek, bizony, inkább csak a mesékben voltak. Drága mulatság minden időben és minden népnél az asszonytartás. A török más-képpen segített magán. Náluk nem kellett különösebb formáság a házasságkötéshez. Egyszerűen bejelentette a kádinak. A házasságbontás is simán ment: „elbocsátotta“ a feleségét. S mert ilyen könnyű volt kötni-oldani a házasságot, élt kedve szerint vele a török. Férfi és nő egyformán. Ibrahim szultán leánya, Atika, aki, nyilván, férjeinél is jobban szerette Budát, 1653 és 1667 között, megszakításokkal, hét éven át négy különböző pasa háremében tündökölt itt, a Duna partján.

A folytonos harcokban eldurvult, emberségéből kivetkőzött török katona dúlásai, rablásai, fosztogatásai, fékezhetetlen erőszakosságai, hogy kénye szerint rabszolgájaként elhajtotta az útjánjáró magyart, csak fokozta s mert szüntelen előfordultak ilyenek, ébrentartotta a szerencsétlen nemzet ellenséges érzületét.

Diplomáciájukba új tárgyalási módszert vezettek be, ami a XVI. és XVII. században mind jobban elhatalmasodott. Külön szavuk is volt erre: „mundará“. A mundará, mint híres ősi kardjuk, ez a hajlékony, finom acél, Perzsiából származott. Az ámítás, a félrevezetés, szóval, a hazugság vakmerő s bajosan kivédhető fegyvere ez. Mesterek voltak benne. Ravaszul húzni a végleges megállapodást s halálosan kimeríteni az ellenfelet. „Olyan goromba fogásai vannak e nemzetnek, hogy ugyan utálja az ember!“ — mordul fel ellenük egy agyoncsigázott magyar.

Nincs nagyobb ellentét, mint egy keresztény lovag és a „mundará lovagja“ között.

Szekfű Gyula írja: „...itt valóban két világ összeközléséről van szó, amelyben a kettő közül a török az életformák lényegesen alacsonyabb, barbárabb fokát foglalta el. Ebből a szempontból a magyarság számára választás nem lehetett: nemzet nem határozhatja el magát arra, hogy magasabb kulturális fokáról, mint egy lépcsőről lelépjen, mert ez a kulturális fok, évszázadok fejlődésében, már annyira beleidegződött lelkébe, hogy saját lelkét kellett volna kitépnie, ha Nyugat helyett Kelet mellé áll és a törökkel megegyezve, előtte porbavágódva, kiszolgáltatja neki önmagát.”

A magyar nép hát századokon át állva gyötrelmeit, „égrekiáltó szenvedéseit”, tanúságot, valósággal „vér”-tanúságot tett róla, hogy Európához akar tartozni és hűséggel meg is maradt Európája s Európa humánuma mellett.

*

**Európa ma is működő, második leg-
öregebb nyomdája: magyar.**

Az emberiség életében oly nagy jelentőségű felfedezés, a könyvnyomtatás, a XV. századi magyar kultúrának szép dicsőségére, Gutenberg hazájának határain kívül, a mi országunkban honosodik meg elsőik között. Csak néhány olasz város, Bazel és Párizs előzi meg Budát s csupán néhány évvel. Belgium, Hollandia, Anglia, Spanyolország, Cseh-Morvaország, Lengyelország, Svédország, Dánia és Ausztria, mind később „fogadja be a nyomdászat szabad művészetét”.

Nálunk abban az időben nagy becsülete van a könyvnek: Mátyás királyunk uralkodik s a budai palotában világhírű, pompázatos könyvestermek vannak. Ez a „légkör” a magyarázata, hogy amikor 1470 őszén Karai László, budai prépost, a „Corvinák királyának” alkancellárja Rómában jár s tulajdon szemével látja, mint készítik a nyomtatott könyvet odavándorolt német legények, őt is elkapja a „kultúrhév” s azontüstént megállá-

podik az egyik nyomdással, ama bizonyos Hess András-sal és a hazafelé induló szekereire rakva a szükséges felszerelést, magával hozza a könyvek új mesterét Budára.

1473-ban került ki Hess budai műhelyéből a nevezetes „Chronica Hungarorum”. De ezen kívül csak még egy kiadását ismerjük a Karai által mecénált budai nyomdának. Vajjon, volt-e más kiadványuk: nem tudni. De lehetett. Valószínű is. Csak éppen nem maradt reánk. Egyetlen példány sem. Ismeretes, hogy meglepően sok magyar „unicumot” tart nyilván a tudomány. Elképzelhető, hogy voltak olyan kiadványok is, amelyekből „egy” sem maradt meg. Hiszen a fényes és boldog esztendőök után hamarosan nehéz, szegényedő, külső és belső zaklatásokat szenvedő s nagy pusztításokkal járó, háborús világ következett reánk: Mohács s majd a török hódoltság korszaka. A könyv pedig gyenge jószág, a kigyulladó tüzek percek alatt emésztik pernyévé, hogy az embert, aki könnyen kész fűtözni a gyorsan lobbanó lapok mellett, ne is említsük; de ádáz ellensége a könyvnek a megrongált fedelek alá osonó esők málasztó vize is s csak néhány záporos nap alatt pocsékba mennek a pillés lapok sorra. Bizonyosan ez, a könyv esendő-veszendő volta az oka, hogy a XV. században több itthon készült könyvről nem tudunk, bár egész listányi külföldön élő magyar nyomdász nevét s adatait ismerjük. Szebeni Tamás 1472—1481 között Mantuában és Modenában. Feketehalmi Holló András 1476—1486 közt Velencében. Erdélyi Bernát 1478-ban Páduában, Feketehalmi Márton 1481-ben, Garai Simon 1491-ben Velencében, Magyar Péter 1482-ben Lyonban, Masay 1494-ben Crémónában nyomtatott könyvet. S legtöbbjük a maga műhelyében dolgozik.

A boldog, békés nyugaton megőrződnek a magyar nyomdászok nevei is, itt, a feldúlt hazában, még a nyomdának s terményeiknek is nyomavész az öldöklő s pusztító háborús vészben. Pedig az igazán elképzelhetetlen, hogy ezek a „kirajzott” magyar mesterek, ha Hess András nyomdája csupán afféle néhány esztendőcskét megért,

„kérész“ műhely volt: csak úgy a semmiből, honi talaj nélkül, röppentek ki a nagyvilágba.

Dehát könyv nincs, fájdalom, egyetlen egy sincs, ami kézzel foghatóan bizonyítana mellettünk. Az a látszat, nem becsültük meg Hess nyomdáját s elsorvadt, eltűnt. Hiába, aki nyomorúságra jut, még a látszat is öli.

Arra azonban már vitathatalan bizonyosságunk van, hogy Európa ma is „élő“, legöregebb nyomdái közül a második: a miénk. Ez pedig az 1577-ben, Telegdi Miklós, pécsi püspök által alapított: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, amelynek kiadványa s nyomása ez a kezében tartott könyv is, Olvasóm.

Persze, vannak régibb alapítású nyomdák is Európában. Nekünk magyaroknak is akad. Hogy csak a Huszár Gáltól 1561-ben fundált debreceni nyomdát említsük. De ezek, az elpergő nagy idők alatt, közben elnémultak s némelyik hosszú évekre, sőt évtizedekre és többször is szünetelt; ha ugyan utóbb egyike s másika fel is támadt. Olyan nyomda azonban, amelyik megtartotta az eltelt századok alatt „kontinuitását“, tehát, állandóan életben volt s kihagyás nélkül dolgozott, a Magyar Egyetemi Nyomdán kívül egész Európában csak egy van: az 1519—21 között alapított s ma Orell, Füssli & Co. címen működő zürichi nyomda, ez is közben gazdát cserélt.

*

Robbantási merénylet 1819-ben a Széchenyi-Lánchíd ellen.

Ahová vezetlek, Olvasóm, a hajdani magyar tündérváros, itt a csillogó Duna mellett, amelynek szépségét egész világ csodálta, most e végzetes partokon a kormos falakkal, pincéjük mélyéig kiégett házaival, üres, holtfekete szemű ablaksorával, elnéptelenedett, bombatépő utcáival, gonoszul felrobbantott hídjai romjaival, mintha nem is lenne valóság, hanem holmi örült vízió. Hiába nézi újra és újra és ha látta százszor is könnybelábadóan

szemünk ezt a pokoli látványt, nem tudunk hinni tulajdon szemünknek sem, hogy az infernális pusztítás: való. Pedig: az.

A megtestesült germán antikrisztus irgalmat nem ismerő hadának ördögi műve. Ez a tébolyult teuton kegyetlenség nem ismert kegyeletet: rombadöntötte a várossal együtt vak esztévesztettségében értelmetlenül és okatlanul Széchenyi Hídját is. Valóság, hogy gyönyörű, ékszerfinom ívezete elroppantva a Duna mélyén hever. Sebzett pillérein a valamikor oly pompásan kifeszült ívek most szárnyszegetten, mint lelőtt madarak guny-nyasztanak a hullámsír fölött.

Széchenyi Hídját a hóhérok megölték, pedig tudták, hiszen a nemzet áhítata tudára adta mindenkinek, aki városunkba jött, aki erre az ereklyeként tisztelt Hídra lépett, hogy ez a csodálatos szépségű építmény nekünk, magyaroknak több, mint a kettős várost összekötő instrumentum. Ez a Híd nem csak a keleti partot fogta össze a nyugati parttal, de a messzi Kelet lelkét kapcsolta egybe a messzi Nyugat lelkiségével. Ezen a Hídon lépdelt át „Kelet népe” a jobbágyi tegnaptól az emberi szabadság tisztultabb új világába. Nemzetünk küzdelmes históriájának egy század előtti nagy korszaka szorosan egybeforrott Széchenyi Hídja tervének, megvalósításának, felépítésének történetével. Széchenyi Hídja több lett a mi népünknek, mint szimbólum. Megálmodója maga is megrendült lélekkel misztikus kapcsolatot látott a Híd és hazája között. Amikor a láncok beillesztésének nehéz munkája folyt, az a babonás gondolata támadt, ha minden jól sikerül a Híddal, akkor a nemzet is megmenekszik a fenyegető veszedelemtől. 1848. július 18-án készültek a tizenkettedik lánc felvonására. A többi már a helyén állott. Sajnos, a 7940 mázsás teher, jóformán az utolsó pillanatban, eltépte az emelő csigaszerkezet láncát és átszakítva a munkahidat, belezuhant a Dunába. A munkálatokat feszült izgatottan figyelő Széchenyi is a vízbe esett, de mert kitűnő úszó volt, szerencsésen partot ért a budai oldalon. Az építkezést vezető Clark Ádámot nem kedvetlenítette el a balsiker. Széchenyi azon-

ban megtörtén hajtogatta: „így fog ez velünk is menni, tizenegy óráig fényesen fog sikerülni minden s midőn elbizakodásunk nagyra nőtt, a tizenkettedik órában török össze minden.“ A „legnagyobb magyar“ bajsejtelmé annak ellenére, hogy rövidesen helyére illesztették a lezuhant láncot és a Híd pár hónap múltán elkészült, mégis valóra vált.

1848 augusztusára már-már teljes erejében bontakozott ki a forradalom vihara és mind ijesztőbben kezdett kibontakozni Bécs ellenállása a magyar nép hevesedő megmozdulásával szemben. Képtelen lelkifurdalások között teltek Széchenyi napjai. Végül is: el kellett omlania ennek a meggyötört nagy léleknek a meg nem szűnő önvádnak rettentő súlya alatt. Naplója, amelyben döbbentő nyíltsággal ír életéről, belső küzdelmeiről, bizonyság, hogy milyen keményen vádolja magát s egyedül magát teszi felelőssé a fejleményekért. És az események valóban pusztulással látszanak fenyegetni a magyarságot. Nemzetiségeink a császár titkos uszítására sorra fellázadnak ellenünk és császári ezredek és alezredek vezetésével rabló s gyújtogató gyülevész hadak indulnak hazánk ellen fosztogatva és gyilkolva.

Kétségtelenül kétségbeejtő a nemzet helyzete.

Augusztus 13-án ezeket írja Széchenyi naplójába: „Minden világosan áll előttem! Vértenger. A Híd sem lesz készen, mint rom fog itt állani.“ E válságos hetekben s órákban mind hevesebben foglalkoztatja a Híd sorsa. Augusztus 25-én ez áll a naplóban: „Egész éjjel félelmetes vihar dühöngött mennydörgéssel, esővel. A vihar miatt nem tudtak dolgozni a hídon! . . . A híd nem tud, nem fog elkészülni!“ Aztán pár sorral alább: „Ismét átéltem egy agóniát.“ Az egyensúlyát veszített lélek halálos szédületében él. Magát maró gyötrelmek között. „Senki nem látja azt a világkatasztrófát, — jegyzi fel öt nappal később — ami előttünk áll. Semmit sem tudok tenni. Teljes kétségbeesésben vagyok. Fel és alá járkálok a Híd láncain.“ Egy alkalommal, veszedelmesen szeles időben, Béla fiát is magával viszi istenkísértő sétájára. Pedig amikor megtudja, hogy Clark Ádám az első ki-

feszített láncokon átment Budára, tüstént levelet küld neki s óva inti a kockázatos „utazástól“. De őt az öngyilkosság gondolata foglalkoztatja. Teljesen elborúlni látszik ez az agyonsanyargatott lélek. Aztán szeptember 4-én, a hosszú évtizedek óta vezetett napló egy egész évtizedre megszakad. Ezek utolsó sorai: „Soha, senki se hozott több szerencsétlenséget az életbe, mint én... Oh, Istenem! irgalmazz nekem!“

Észbontó gyötrelmei végül is szétzilálják idegrendszerét.

El kellett következnie és el is következett az óra, amikor háziorvosa, Almási Balogh Pál kíséretében súlyos betegen elhagyja a várost. „Szüntelen hazája szerencsétlenségét emlegeté, — írja jelentésében a doktor — s egész komolysággal fejtegeté, mikép nincs többé menekülés nemzetünkre nézve. Beteg képzeleteinek tükrében már látta ő hazánk fővárosát ellenséges vad csordák által elpusztítva: a század egyik legpompásabb mesterművét, a buda-pesti lánchidat a hullámok mélyébe temetve, s mint Márius Carthago dülledékein, úgy képzelé ő magát elpusztult hazája romjain.“

Csak nehezen, hosszú rábeszélés után, mert úgy érzi „mint minister, helyét el nem hagyhatja“, szánta rá magát Széchenyi az útra. Elutazásának az induláskor még nincsen egyéb célja, mint hogy kiszabadítsa az akkor mind nyugtalanabb város forradalmi légköréből, ahol „minden szó, minden találkozás“ újabb s újabb izgalmat vált ki belőle. Gyötrő tétovázás után, végre szeptember 5-én enged a kérlelésnek. Kocsiba ül.

A távozó hintója nem a Lánchídon hajtott át, még nem rakták le teljesen addig az úttest burkolatát. A régi hajóhídon robog át kocsija s mondják, amikor a híd közepén álló Nepomuki Szent János, a hajósok védszentjének, köszöbrához ért, megállást parancsolt. Fájdalmas búcsúzó pillantást vet a kőszentre, a Dunára, a városra, amelynek nevet is ő adott, az ő Buda-Pestjére és a Hídra. Vajjon, milyen érzések, gondolatok villództak át elborult lelkén? Talán szörnyű cassandra-jóslata tört újra a szívére s megint látja az „isszonytatos“ látományt: „Vér

és vér mindenött. A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mérszárolni engesztelhetetlenül és örülden. Keresztet rajzolnak vérből a házakra, melyeket le kell égetni. Pest oda van. Száguldó csapatok dúlnak szét mindent, mit építénk." Megtört fényű szemét előnti a könny, újra sóhajtja oly keserves sóhajú sóhaját: „Ah, az én füstbe ment életem..."

Az orvos kell végétvesse a kegyetlen jelenetnek, némán int a kocsisnak: az izmos öklökben megrándulnak a gyeplők, suhintva pattint az ostor, megfeszülnek a hámok, engedelmesen indítanak a lovak. S pillanatok alatt messze porzik a Széchenyi-címeres hintó.

Többé soha nem látja viszont Hídját, városát, hazáját a „legnagyobb magyar".

Döbling fogadja be.

Megszabadító haláláig.

Széchenyi Hídja hát éppen azon a napon, amikor Jellachichot újra bánná nevezi ki a császár és parancsára hadai átlépik a Drávát s az országban felorkánlik a „vérzivatar", magára, árván marad. Legfőbb patrónusa: élőhalott. Építője, Clark Ádám, azonban ernyedetlen folytatja a befejező munkálatokat. S mikor a háború reánk uszított fúriái délről, nyugatról, északról a magyar fővárosra törnek: ez a derék angol úr örködik mellette.

Igazi gentleman hűséggel.

1848 őszére a császár csapatai mind gyorsabb ütemben közeledtek az ország fővárosához. Már-már úgy látszott, rövid pár hét alatt sikerült leverni a balsorsú nemzet szabadságharcát. Október 31-én a fellázadt Bécs is kapitulál. A keleti részeken kellett újra megvetnie lábát a megingott magyar hadaknak. Kossuth s a vezérkar úgy határozott: ellenállás nélkül feladják Budavárt s az amúgyis védhetetlen Pestet. A kormány s az országgyűlés hát, számolva a szerencsétlen helyzettel, decemberben elhagyja székhelyét és Debrecenbe költözik. A zaklatott hónapok alatt, persze, a Hídon is vontatottan, akadozva folyik a munka. Még mindig nem kész teljesen. A budai hídfőnél nagy üreg tátong. De a bátrabbak, Clark óvatosságra intő figyelmeztetése ellenére is használják: már

többen járnak-kelnek rajta. A kiürítéssel kapcsolatban a kormánynak is szüksége lesz a Hídra. Kossuth úgy dönt, hogy Budáról Debrecenbe szállíttatja Szent István koronáját. Parancsot ad, hogy tegye Clark járhatóvá a Hídat. Sietve bedesztkázzák hát az üreget és sebtén elkészítik az úttestet. Így történt, hogy a Szent Korona ment át elsőnek kocsin a Lánchídon.

Közben állhatatos balszerencse kíséri a magyarok fegyvereit. A sorozatos csatavesztések mind közelebb hozzák a császári sereget a fővároshoz. Windischgractz győzelmen nyomul előre, December 2. óta már nem V. Ferdinánd, hanem az ifjú Ferenc József ül a trónon. Az öreg Bécs lendületet kapott.

1849. január 3-án Görgey feladja Pestet és Budát. A hevenyészve bepadlózott Hídon vonulnak el a magyar csapatok s rajta vonul be az osztrák hadsereg: 70.000 emberrel s 270 ágyúval. Természetesen, közben a munkálatok szünetelnek Széchenyi Hídján.

A tavasz azonban váratlanul megfordítja a hadiszerencsét s Görgey ellentámadásba megy át. Windischgractzet csúf kudarcai után, 1849. április 14-én, az ifjú császár felmenti a fővezérségtől. A helyzeten azonban ez sem segít sokat, mert három hét múlva, május 4-én, a magyarok megkezdik Buda ostromát. •

Lánchíduk felrobbantási terve a szorongatott osztrák hadvezetőség agyában ekkorra már teljesen kiforrott. Egy április 22-iki falragasz közli, hogy Welden tábornagy nagy hivatalosan tudomására adta a hatóságoknak: amennyiben a császári hadak békét és nyugodt kivonulása Budapestről háboríttatnék, úgy kénytelen lesz a virágzó Pestet és a Lánchídat elpusztítani. Hentzi, az ostrom alá kerülő vár parancsnoka, megismétli a fenyegetést. Május 2-iki parancsában kijelenti: ha szükségesnek látja, úgy „vérző szívvel bár“, de saját kezével röpíti a levegőbe a Lánchídat, amelyet különben a „világ nyolcadik csodájának“ nevez.

Görgey határozott hangon válaszol Hentzinek: „Hapedig ön az úgynevezett Budavárnak végsőig való megvédésével összekötendi a Lánchíd megrontását, vagy

Pestnek bombázását, honnét ön megegyezésünk folytán megtámadástól egyáltalán nem tarthat és mely tett nyilván csak alávalónak lenne mondható, akkor önnek becsületszavamat adom, hogy a vár bekövetkezett megvétele után az egész várórség kardra fog hányatni."

Ez a Hentzi Henrik, bár fegyverrel kezében esett el Budavár bevételekor, nem volt igazi „gentleman“, amint egy, a bécsi levéltárban megtalált s nem régen közreadott „beadványa“ bizonyítja. Ebben az írásban Hentzi 1848. október 14-én, tehát alig félévvel előbb, arra kéri a magyar „Honvédelmi Bizotmányt“ a „legmélyebb tisztelettel . . . mint királyi várparancsnok“, hogy „hat lovát“ és „feleségét“ küldjék utána. És reményét fejezi ki, hogy méltányos kérését teljesítik, mert „Mészáros hadügyminiszter altábornagy úr mint jó hazafit és barátot“ ismeri. Ettől a Hentzitől kevés jót lehetett várni s valóban továbbra is konokan készült a híd felrobbantására. Sőt: azt a hajót, amelyen a Lánchídhhoz való tartalék szerkezetrészeket tartotta Clark, levontatta a soroksári Dunaágba és ott elsüllyesztette, arra gondolva, hogy ha nem sikerülne a Híd teljes elpusztítása, ne tudják kijavítani.

Clark Ádám a maga módján igyekszik megmenteni a Hidat: a lánckamrák zsilipeit megnyitvatja és vízzel elönteti a két hatalmas üreget s hogy a vizet onnan el ne lehessen távolítani, a szivattyukat hajtó gőzgép hengerét is összetöreti. Aztán betegnek tettetve magát, ágyba fekszik és a kamrák víztelenítését követelő Hentzinek azt üzeni: nem tud kívánságának elegettenni, mozdulni sem képes. Clark megnyugodott, a lánckamrákhoz nem tudtak hozzáférni a gonosz szándékú kezek, súlyos kárt nem lehetett tenni a Hídban.

Az „attentát“ mégis bekövetkezett, de hála az angol mérnöknek, minden jelentősebb rombolás nélkül.

Hentzi május 20-án délután, löporos hordókat vitet a budai hídfő déli (Budáról jobbra eső) láncai alá, hogy így, „kintről“ vetesse föl a Híd külső tartószerkezetét.

Másnap, május 21-én, hajnalban indul az utolsó, döntő roham a vár ellen. A magyar honvédsereg betör a várba,

Hentzi is elesett, amikor Alnoch von Edelstadt, császári ezredes, parancsot adott egy tüzérnek, égő csóvával gyújtsa meg a hídfőre vezető deszkacsatornában a löport, hogy a láng befutva a hordókhoz, az utolsó pillanatban végrehajtsák az osztrákok stratégiai ürügy mögé rejtett bitang bosszúja. A tüzér el is indult, de a parancs teljesítése késett. Egy ideig várt az ezredes, lesve a bástyafokról, mikor csap fel a láng a Hídon, de mert semmi sem történt, maga rohant le beváltani Hentzi „parancsba adott” szavát. Közben, állítólag, egy honvéd nyomon követte, de az ezredes visszafordult és agyonlőtte üldözőjét. Mások szerint: a tüzért lőtte le, aki nem hajtotta végre parancsát. Majd, látva, hogy a löporoscatorna deszkái félrecsúsztak, és így a hordókat nem tudja megszűrni föllobbantani, beszaladt a Hídra, keresve, hol szakadt meg a tűzcsatorna. Közvetlen a hordók előtt lelt rá a szakadás helyére és ekkor, kikapva szájából égő szivarját, beledobta az alig pár méter hosszú csatornába. A felcsapó láng pillanat alatt beért a puskaporos hordókhoz és nagy detonációval megtörtént a robbanás.

Alnoch felismerhetetlenné égett össze.

Clark Ádám 1849. november 13-án a következő levélben számol be Tasner Antalnak, a Hídegyesület titkárának a robbantásról:

„Folyó évi október hó 21-én hozzám intézett szíves felkérésére van szerencsém a Lánchíd egyik részének felrobbantására vonatkozóan az alábbiakat közölni Önnek.

Az elhunyt Hentzi vezérőrnaggyal folytatott több ízbeni tanácskozás folyamán amelyen a Lánchídnak legcélszerűbb járhatatlanná tételéről volt szó — anélkül, hogy az lényegesen megrongáltassék — parancsot kaptam arra, hogy az egész úttestet, a vasvázak kivételével, a budai parttól egészen az első vízben álló pillérig lebontassam, amely munka részben az én saját, részben pedig a vezérőrnagy úr személyes felügyelete mellett, katonai és polgári munkások közreműködésével meg is történt.

A lebontás után a vezérőrnagy úr négy löporral megpakott ládát helyeztetett el kb. 12 ölnyire a budai parti

pillértől lévő öntöttvasból készült kereszttartó vázra, arra az esetre, ha szükség lenne a híd felrobbantására. Innen vezetett a parti pillérhez egy keskeny deszkapalló, amelyen a gyújtózsínór volt, amint az a csatolt rajzból látható. Közvetlenül a robbanás után — amelyet a pesti partról láttam — történt helyszínre érkezésemkor a négy főláncot teljesen sértetlen állapotban találtam, de a középső úttest az aknával és a vasvázalattal együtt, mintegy 10 ölnyi hosszúságon teljesen megsemmisült és később, szorgos vizsgálat után kiderült, hogy részint a robbanás okozta megrázkódtatás, részint önsúlya miatt, az úttest eltávolítása folytán nem csupán a budai parton és a mellette lévő, vízben álló pillér között lévő akna és a vasváz, hanem a két középső vízben álló pillér is, lényegesen elmozdult a helyéből és megsérült.

Clark Ádám.“

Görgey különben a robbanás után nyomban a Hídhöz ment és elrendelte, hogy azonnal lássanak kijavításához. De csak május 23-iki hivatalos jelentésében emlékezik meg a merényletről s csupán egyetlen kurta mondattal: „Az ellenség a győzelmes ostromlás végperceiben még az utolsó cudarságot is elkövette s a lánchídon alkalmazott aknákat elsütötte.“

Az egykori hírlapok ugyan beszámolnak a merényletről, de igen zavarosan adják elő az eseményt, a legtöbb az „attentátor“ nevét sem tudja pontosan. De valamennyi hangoztatja, hogy a Híd felrobbantása „katonai szempontból“ nem volt indokolt.

Akkor sem.

Az ostrom „végperceiben“ hajtották végre, amint Görgey is megállapítja. Egyedül a furor teutonicus, a „német örület“ vak dühével. Oktalanul.

Akkor is.

Sajnos, később újra veszélybe kerül Széchenyi Hídja: június 7-én, az elveszett győri csata után, Dembinski, honvédtábornok, elrendeli a Híd faművének felgyújtását, nehogy a császári csapatok követni tudják a visszavonuló magyar sereget. Clark, amint kezéhez veszi az írásos parancsot, tüstént felkeresi Dembinskit, és erélye-

sen tiltakozik a tervezett „vandalizmus” ellen. Kifejti, hogy semmi értelme sincs a rombolásnak, mert legfeljebb négy-öt napra ha fel tudná tartóztatni az ellenséget. Egy kitünően használható hajóhíd összeállítására még ennyi idő sem szükséges.

Dembinski deferált.

És a Híd újból megmenekedett.

A derék Clark jóvoltából. Dembinskivel szemben győzött a józanság.

Honvédeink, sértetlenül hagyva a Hidat, vonulnak ki.

A magyar főváros hát újból az osztrákok kezére került. Az angol mérnök a császári uralom alatt nagy szorgalommal látott munkához: szeptemberre elkészült a kocsút és a gyalogjáró, aztán felrakták a díszítményeket és lámpaoszlopokat s mire kivágták a zárógátak zsilipeit, a feljárat köpárkányzatán is elvégezték az utolsó simításokat.

1849. november 20-án a teljesen elkészült Hidat ünnepélyesen megnyitották.

A hírlapok azt írják: elsőnek Haynau ment át akkor Széchenyi Lánchídján.

A „bresciai hiéna”.

Arad hóhérja.

Nemzetünk véres emlékü pribékje.

A Híd megálmodója és „creatora” nincs jelen ezen az ünnepélyen. Sokakon beteljesült végzetünk teljesült rajta. Ez már a magyar sors. Széchenyi István álló esztendeje tusakodik önkínzó magavádolásával a döblingi tébolydában.

Nagy lelke elborúlt sötétjében.

De talán gyötrődő idegei mégis feléreznek valamit a távolból s lehet, remegő kézzel, kúsza betűkkel éppen ezekben a percekben írja le, a feleségétől 1849. december 15-én nyugtázott levelében: „Mindent az Istentől és az időtől várok”.

Széchenyi Hídjának szörnyű romja felett, amikor „vér és vér mindenütt” és „testvér a testvért” mészárolta „engesztelhetetlenül és örülten” és „Pest oda van”, megrendülten ismétéljük: mindent Istentől és az időtől...

EPILÓGUS

Válasz a „Nemzetsiratónak“.*

Testvéreként fordulok Hozzád.

Ezért tegezek, mint testvérek között szokás. És azért is, hogy minden mondatomban érezzem közelségedet s érezzed: szorosan egybekapcsolva tudom magam Véled. Nem akarlak megtagadni. Nem! Általában semmit sem akarok megtagadni Tőled.

Legfőként nem: a költő szabad szavát.

Csendesen és csitítóan kívánok szólni Véled. Köteles is vagyok. Hiszen, Te felgyúlt haragban égsz.

Kérlek, hallgass meg.

„Nemzetsirató“ költeményed ellen emelek szót.

Hogy jó vers, elismerem. Valóban az. Robajló, lenyűgözően káromló zengedelem. Vannak, akik e búvölő erőnél többet nem is kívánnak a verstől. Voltak olyanok is, akiknek ez a költői varázslat egyedül a fontos, s a szoros logikai értelem alól is felmentették a poétát.

Te értelemmel és világosan írsz.

De igazság nélkül.

Igaztalan vádaskodásaid ellen emelek elsőbben szót.

Általánosságban azonban igaz a vádad, hogy bódító bűnök s végzetes vétkek terhelik népünket. Szükséges hát, hogy a költő megalázza vétekben talált nemzetét. Kell, hogy szigorú feddéssel rádöbbsen gonoszságainkra.

Az álszenteskedőktől, farizeusoktól. akik az ember lelkiismeretét szolgáló költőre siettek rásütni a nemzetgyalázás bélyegét s rácsapni a börtön vasajtáját, megvetéssel fordult el mindig minden felszabadult lélek. Valom, nem az az istentelen, aki istentelenségeinket számon tartja. Bizony, az az istentelen, aki Isten ellen vétkezik.

* Berda József: „Nemzetsirató“. Diárium, 1946. január—március.

A költő, az igaz költő, számonkérheti eleventől és holtól cselekedeteiket. Joga és kötelessége, mint az Úr küldött angyalának, szava lángpallosával lesujtani bűnre s bűnösre.

Isteni a költő hatalma.

Isteni kell legyen hát: igazságossága is. A legfőbb igazság mindig irgalmas.

Ám, te kemény szavú versedben keményen vétessz a szelíd irgalom ellen is. Tajtékzó dühöd habja eloltotta szíved melengető tüzét. Szeretetlen hidegen szólasz a nemzettel. Haligassad csak:

*„Kábult ország, esett ország,
te rablóknak szabad préda,
sirasd magad: miért is vagy
szolgalelkek ivadéka?”*

Való igaz s mindannyiónknak fájó fájdalma, hogy „kábult ország, esett ország” lettünk. Újra s megint.

De meggondoltad-e, hogy az egész világ mind a négy tájában támadt vihar éppen felettünk vált örvöngő örvénnyé és porba teperve népünket, tombolt át rajtunk? Megróhatod-e „kábultságunkat” s „esettségünket”? Inkább dicsérném, hogy élünk, pedig már hült holtak voltunk.

S tudod-e, hogy itt a Duna partján, az „ellenállásnak vize” mellett fordul s dől el ezer s ezer esztendőök óta Európa sorsa? Itt, a mi hazánk rögs rögein. Emlékezz, itt veti meg lábát Európa ellen a hún, itt az avar, itt a tatár, itt a török. Véres végzete van a mi földünknek. Összeroppantotta mind a hún, mind az avar, mind a tatár, mind a török világhatalmát.

Vállalnunk kellett s hűséggel vállaltuk is minden időben s minden következményeiben földünk nyugtalan sorsát. Reánk méretett.

Már Árpád országa két acsarkodó hatalmasság közé ékelődött. És azóta is keletre és nyugatra — Bizáncnak és Rómának, császárnak és bazileusznak, germánnak és mongolnak, szultánnak és királynak, keresztnek és fél-

holdnak, Európának és Ázsiának — szüntelen szünetlen áldozva vérünket és velőnket, tartjuk fenn nemzeti létünket.

Világok omlása között.

S közben, bizony, az ország nem egyszer lesz: „rablóknak szabad préda“. Így igaz.

De kik a mi kicsiny népünknek „rablói“?

Mind csupa góliát.

És hol vannak „rablóink“? A vaskoronás nyugati császárok? Kelet bíborbanszületett „isteni“ urai? Hol a vérengző mongol? Hol a falánk kétfejű sas? Hol a szultán s rettegett félholdja? A halál éjtszakájába hullt százados kínzónknak, a germánnak, csak most szétporladt hatalmával egyetemben.

Akik „rabló“ kezüket valaha is „prédaként“ kicsi nemzetünkre merészelték tenni: elenyésztek mind.

Mi: vagyunk.

Istennek választott Dávidja a durva Góliátok között, akik vakmerően a Törvény ellen fordultak.

Egyedül csak a békés Rómától fogadtuk el Krisztus igáját s viseljük hívségben, immár közel ezer esztendeje.

Mindenki más „rabszíjra“ akarta kötni parittyás kezünk. És ölték karddal, ölték árulással, ölték ölelő nászszal s mégis: élünk.

Ök, ellenségeink, pedig eltemetett holtak.

Kérdelek, költő: „szolgalelkek ivadékai“ vagyunk mi, akik a világ sírbabukott hatalmasságai között az élet urai maradtunk?

Ahogy XVII. századbéli költő elődöd énekelte: „tűz-víz között“.

Sokszor ellenséges vízzel oltva az ellenséges tüzet s ellenséges tűzzel fojtva az ellenséges vizet. Megszorítottan, meztelen életünkért. Még cudar cimboraságba is kényszerülve gyűlölt ellencinkkel. Jusson eszedbe a pogánnyal fraternizáló Bethlen Gábor s a császár „oldalán“ élő Pázmány Péter! Hogy csak őket nevezsem a nevesek és névtelenek nehéz harcú hadából. De chhez a „szolgalelkűséghez“ bizony, bethlengábori és pázmány-péteri magyarság kell. Ám, volt is, hogy afféle aljas

„szolgalelkűség“ meg árulás ne legyen, amit Te emlegetsz.

Persze, voltak árulóink is. Igazi árulók. Gonosz elszántsággal. Mindenre készen. Tömegével. Hogy csak egy példának az „örökkön idegen maradt“ germán „hospeseket“ említsem, akiknek pedig az elárult haza édesanyaként évszázadokon át mindent megadott. Jogot és vagyont, földet és boldogulást. És mindezekeken felül még tűrte soha meg nem elégedő mohóságukat, maga édesfiait sem „apolgatta“ úgy, mint ezt a kapzsi reánkbitangult népséget. Végül aztán külön s külön fiainak tartották magukat a befogadó magyarságnál, miközben ócsárolták, gyalázták és árulták a „mi szegény hazánkat“ és jólétükben „teleszülték“ maguknál is mohóbb magzataikkal. A magyar pedig sorvadt. Tőlük. S ha „jajdult csak kis pisszel“ ellenük: ő lett a hazaáruló. Így megfertőzve, magunk között is akadtak árulók, akik a „napos oldalra“ vitték át nyomorult életüket. Elfajzott becsstelen azonban mindig s minden nép között kerül. De a magyarság egésze, legjobbjaival élükön, megvetéssel fordult el tőlük.

Dehát: tűrni kellett. Várni századokon át.

Vártunk türelemmel.

Mire? A mára!

Maga során majd apróra kifejtem.

Most folytatom versed, amely ebben a szakában éppen türelmünket ostorozza.

Ezt írod:

„Bilincstűző, bilincsváró
voltál tegnap s vagy te ma is,
esküdtél a sötét éjre,
s minden másra, ami hamis.“

Igaz, így igaz, szavad elé vágva elismertem, hogy „bilincstűzők“ voltunk. De, vajjon, mi az igazság a Te igazságodban? Mert bilincset a kézen lehet tűrni: szabad lélekkel. A mi nemzetünk lelke szabad maradt. Ha lelke szabadságát nem őrizte volna meg a magyarság, ebből az infernális elomlottságából, amibe most legutóbb is a

véres porba zuhant, nem tudott volna felemelkedni, mint ahogy életre mozdult.

Béklyóinkba bilincselve is megőriztük lelkünk szabadságát. Lássad be, ha nem így lett volna, már ezer halállal haltunk volna ezer esztendőnk alatt.

Józanul tudtuk, kicsi és szegény nép vagyunk. Nekünk nem adatott meg az anyagi hatalom. Lelkünk erejével kellett élnünk, hogy éljünk.

Lelkünk erejével élünk sok erőszakot s kegyetlenséget megért történelmünk során a világ hatalmasságai között.

Ha csuklónkat már nagyon vérezve marta a „bilincs“, hajlandók voltunk kicsi „könnyebbülésért“ s szabadnak maradt lelkünk „reménységével“ bilincset cserélni is. Gyarló vigasz, belátom, de a rabnak vigasz mégis, az új rabtartó láncán ugyan, de leütve látni régi rabtartóját. És nekünk, magyaroknak, megújuló példázat volt, több: bizonyosság, hogy minden rabtartónk láncunkkal a maga rút halálához láncolta tulajdon magát.

Ez az igazi értelme a Te „bilincsváró“ vádadnak. Valóság: ilyenek voltunk „tegnap“.

Hogy milyenek „leszünk“?

Nem rajtunk, a világon múlik.

Mi annyi csalódásunk után is hinni akarunk abban, hogy a meggyötört emberiség előmlő tengernyi vérével igazán megváltotta az ember s a népek szabadságát. Hogy megigazult a világ s tengeren innen és tengeren túl, hulló vérével vállalt esküjét megtartja és nem engedi többé bilincsbeverni a szíve szabadságát mindezideig híven megőrzött népünket.

Ez órákban válik a szó tette.

És Te most árulásnál is többel vádolod a magyarságot, hogy a „sötét éjre esküdt“ és „minden másra, ami hamis“. Tisztítsad meg lobbant haragod kormától lelked tükrét, nézz bele és tégy Magad tanúságot, költő: a mi népünk szenvedései kísértő kínjai között, amikor lázában káromlóan üvöltött már az égre, kegyetlen keresztjén feszülve se hagyta el a magyarság soha a Keresztfeszítettet, egyetlen pillanatra sem. Felburjánzott hamis prófétái — s hol ne lettek volna hamis próféták — csak

addig tudták csábítani a népet, amíg fel nem ismerte rajtuk az antikrisztus arculatát.

Megvilágosodva, légy Te a tanúm: magyar a „sötét éjre“ soha nem esküdött.

Ne tévesszed össze s ne engedd összetéveszteni a nemzet egészét a nemzet maroknyi árulóival.

Vigyázz! Szavad: a költő szava. Kötelességem teljes súlyával lemérnem.

A következőkben már valósággal örületbe ragadott indulatod. Így írsz:

*„Nem láttad a magad útját,
úgy gubbadtál hallgatagon.
Csak a jászol kellett néked,
hogy légy mindig boldog barom.“*

Hogy nem látta volna a nemzet a „maga útját“?

Ezer esztendő hosszú idő, bizony s voltak korok, valóban, mint Kún László alatt, II. Lajos idején s a XVIII. század közepén, de máskor is, sajnos, amikor a nép s főként vezetői lelkében elhomályosult történelmi tudatunk. De, hogy Európa keresztény közösségét odaadásal szolgáltuk, az Árpád-ház királyi szentjei tanúsítják. És írott bizonyságunk IV. Béla levele, hogy milyen világosan tudtuk és teljesítettük rendeltetésünket itt a Duna mentén. Magyar király mentette meg a nyugati kereszténység egységét. Hunyadi János „Európa hőse“ volt. Laskai Osvát öntudatos szóval hirdeti népünk köteles áldozatát: „Ezt az erős nemzetet, melynek vére és csontjai a különböző országok hegyeit és völgyeit borítják, rendelé Isten paizsul a Nagy Török ellen, hogy bátorságuk és derekasságuk révén a szent kereszténység az óhajtott békét élvezhesse“. Századokon át „vitélző végvára“ voltunk Nyugatnak. Felsorolhatatlan bizonyágtevése népünknek, hogy „áldozatosan áldozta“ életét, vagyonát, boldogulását Európa közösségéért. Ha „megfáradt“: Pázmány, Zrínyi, Balassa riogatta. Mindig voltak ébresztőink. S közben Erdélyt „Tündérkertté“ varázsoltuk. Így vészeltük át a törököt.

Később, amikor a szultán bilincse helyébe a császár bilincset verték a megsanyargatott nemzet kezére, millió holdaknak ura, született fejedelembíró, állott össze a nincstelen eszetamásokkal, hogy megvívja a magyarság szabadságharcát. Cserbehagyva s magunkra hagyatva, elbuktunk s bújdoso lett a magyar tulajdon hazájában.

És mégis: élünk!

Büszkék lehetünk rá, hogy Rákóczi szabadságharcában a francia forradalom emelkedett humánusának eszméi villódnak.

A magyar génusz sok tudásával szolgált a szorgalommal az emberiség közös ügyét. Lapozz bele a magyar kultúrhistóriába és meglátod, nem „gubbadtunk” olyan „hallgatagon” elnyomatásunk kegyetlen ideje alatt sem.

És később sem! Széchenyi, Kossuth, Petőfi, Arany, Ady tágította tekintetünket Európa s a világ horizontjára.

Bizonyos időkben, való, csak „a jászol kellett” népünknek. „Baromi” sorba taszítva, gyakorta lett „életmentő politika”: állati vegetációvá szűkíteni „embertelenné vált” életünket.

Mocsarakban húzva meg magát, generációkon át „tengette létét” a nép. Tudatosan s öntudatlanul, de mindig biztos menekvést találva: passzív rezisztenciába vonult. Külön nagy fejezete ez a magyar történelemnek.

És így maradtunk fenn.

Aki a pusztaság életéért küzd, mint kellett a magyarságnak küzdenie, az az életben ért napokra igénytelenül rábólint s bizony, annak „minden jó volt, ahogyan volt”. Forróan kiáltom már, hogy megértsed: megmaradt életünk!

Irod is:

*„Minden jó volt, ahogyan volt,
s nem kellett már egyéb néked:
csak a mázsás szónoklatok
s legyen borod, eleséged.”*

A mi ebekharmincadján hányódó életünkhöz, lássad be, költő: kellett a szó meg a bor mámora. Ady, maga is borissza, külön értekezést írt a magyarok borivásáról. Részeges költő írta, nem történettudós, mégis a magyar történettudomány-lelkünk és sorsunk mélyére világító nagyszerű „tanulmánya“. Ne ródd meg Te se oly keményen bűnünk.

Védem, védelmezem védtelen népem. De nem takarogatom vétkei. Nem akarok én hadakozni az igazsággal. Csak az igaztalan váddal.

Igaztalannak érzem következő versszakodat is:

*„Leányaid? asszonyaid? Csúffá
tették ten hírneved,
így lett bordélyház az ország,
mely ezer évig vétkezett.“*

Bizonyosan, hogy csupán néhányat említsek, Básta, Haynau bódult báljaira gondolsz, meg a „kún bűnökre“ és a „táncus“ király mohácsi vétkeire. De Mohácsnál mégis igaz magyar asszony, Kanizsay Dorottya, temette a temetetlen maradt holtakat. Te csak mondod keményen: „bordélyház“ lett az ország. De ebben a bordélyban tiszta szűzek s tisztának maradt asszonyok s tisztaságos anyák véres tetemeit terítették ki gyakorta. Ne sajnáljad a jelzőt, költő, írd: fehér árnyú s véres bordéllá lett szerencsétlen hazánk.

Ám, mit mondjak arra a vádadra, hogy „ezer évig vétkezett“ az ország? Igazság, igazság. Vétkezett. De vezekelt is. Vérrel és könnyel. Engesztelő bűnbánattal. More christiano. Nincsen költőnk, aki megrendült lélekkel ne zsolozsmázott volna vétkeinkért. Büntudatunk fekete felhőjét századokon át nem bocsátottuk el szívünkől. Árnya alatt penitenciázva dideregtünk.

Talán ezért nem tépte el Isten életünk vétkeinkben elvékonyult fonálát. Irgalomból.

Te se tépd.

De folytassuk versed szünni nem tudó vádjait:

*„S a pipogyák férjihada? Csak
szavában vala bátor.
Nem voltak ők húsból-vérből,
inkább voltak korhadtt fából.“*

Zavarban vagyok.

Nem hiszem, hogy a „vitézlő oskola“ népét vagy Szigetvár vérükbe bukó védőit, avagy talán a nándor-fejérváriakat, akiknek dicsőségét zengi a világ valamennyi déli harangja — neveznéd „pipogya“ hadnak.

Úgy sejtem, a ma élő magyar férfit ítéled „korhadtt fából“ valónak.

Vádad előtt mélyen lehajtom a fejem. Ebben az esetben döbbentően igaz a mondás: „mindenki gyanús, aki él“.

Magadat is gyanúba keverted, költő!

Mást hát nem tehetünk, mélyen szégyenkezve hajtsuk le fejünket. Mindketten. Elnémulok, többet ehhez nem tudok szólni...

Így, megalázottan érkezem versed utolsó szakaszához. Ezekkel a sorokkal végzed „Nemzetsiratodat“:

*„Intő példa sem segít már: úgy
tűnsz el a forgószelemben,
mint ősszel a légy, mint a távol
lebukó nap az égen.“*

Megvallom, nem értelek, költő.

Halált jószol. Az „ősz légy“ kallódó, nyomorú elhullását népednek. Már nem is harag, gyűlölet gyújtja a szavaid.

Halálunk emlegeted.

Most.

Most, amikor a föld minden népe igazságot keresve és akarva fordul felénk. Most, amikor az egész világ ígéri, hogy őrt áll függetlenségünk mellett. Most, amikor szabaddá lehet a nép s kínban elaszalódott csuklóinkra új béklyót nem verhet többé senki.

Most, amikor új Törvényünk biztosítja: lelkünk, gondolatunk, szavunk szabadságát.

Tudom, amit tudnom kell.

Nem vagyok vak. Látom, az elülő háború véres ködében mint bujkálnak még elbitangult árnyai a gonzságnak.

De a humánus és szabadság fehér szelleme egész valójában felidéztetett.

Ne higgy, meggyötört népem, a „Nemzetsirató“ költőnek, én hittel hirdetem néked: szabadságodat és feltámadásodat.

S ha mégis úgy lenne, hogy vérével írt szavában megcsalna a világ... Örökkön szabad lelkünk megvíthatatlan várába vonulunk, mint tettük hosszú századok alatt s új századokban kivárjuk igaz megváltásunkat és addig is tisztavágyakozású szívünkben örökmécsesként égetjük a szabadság szent lángját.

Te meg, sirató költő, sirassad el a hitvány világot.

És köpjed szemem. Értesz hozzá.

Ilyen is kell köztünk. A népért.

Ezért szólottam Hozzád testvérként.

Én pedig kiáltom: Jézus! Jézus!!

*

KÖNYVÉSZET

A fejezetekhez feljegyeztem a magam olvasmányait, amikből főbb adataimat merítettem. Ez, persze, nem tudományos könyvészet. Arra szolgál csupán, hogy a tovább s mélyebben érdeklődő Olvasót az első s legfontosabb könyvig eligazítsa. Vagy ha ellenőrizni akarja adataimat, ráleljen. Nem sorolom fel valamennyi olvasmányomat, csak azokat, amelyeket olvasmánynak ajánlhatok. Az általános ismereteket a *Szilágyi Sándor* szerkesztésében készült *A magyar nemzet története* című nyolckötetes s 1898-ban, az Athenaeum kiadásában megjelent munkából és *Hóman Bálint* és *Szekfű Gyula* ötkötetes, *Magyar Történet* című, 1935-ben, az Egyetemi Nyomda III. változatlan kiadásában megjelent művéből merítettem. Ezeket a továbbiak során nem is ismétlem, alapanyaga az egész könyvnek. Ha ugyanabból a könyvből több fejezetem részlete került ki, csak egyszer jegyzem fel a pontos címet, később csupán utalok rá. Itt említtem meg, majdnem magam panaszkodóként, hogy, sajnos, a régi történelmi nevek írásában a tudósok nyomán semmiképen sem tudtam egységre jutni. Végül is, írótétemre, lemondtam a meddő küszködésről és mindig úgy írtam a nevet, ahogyan azt az előttem fekvő könyvben a tudós írta. Egyszer így, másszor úgy. Nagy szerénységtelenség lett volna tőlem beleártani magam ilyen dologba. Nem tettem. Már tiszteletből sem a tudomány iránt. Kérem, hogy a tétova névírások miatt ne érjen gáncs.

ÁRPÁDFI, MINT A SZENT BIRODALOM TRÓNÖRÖKÖSE, BIZANC DESZPOTÁJA

Még a gazdag Magyarország hódolt egy igen pompás kiállítású fóliánssal dicsőséges emlékeztető királyunknak, 1900-ban. *Forster Gyula* szerkesztésében, *III. Béla magyar király emlékeztető* címen jelent meg a díszes mű, *Hornyánszky Viktor* császári és királyi udvari nyomdájából került ki. Ebben a hatalmas munkában *Thallóczy Lajos: III. Béla és a magyar birodalom* című tanulmányában kitűnő áttekintést adva a bonyolult kérdéstről, nagyszerű szemléletesen mondja el a történeteket; értelkezése ugyanezzel a címmel, de jegyzeti nélkül, külön is megjelent a Magyar Könyvtár 470. számában. — A bizanci állapotok különös opálozó színeit *Sir Galahad: Bizanc* című, az Athenaeum kiadásában, é. n. megjelent, csodálatos szépségekkel teli munkájából vettem.

BUDA ZSIGMOND URALKODÁSA ALATT A VILÁG FŐVÁROSA

A hosszú századokon át félreismert s kortársai írásaiban is torzult arcot mutató nagy király igazi alakját *Horváth* Henrik: *Zsigmond király és kora* című munkájában rajzolja meg. A rendkívül érdekes mű 1937-ben, jeles uralkodónk halálának 500 éves évfordulóján, Budapest Székesfőváros kiadásában jelent meg.

A MAGYAR VENDÉGSZERETET SZIMBÓLUMA BUDA KÖZÉPKORI CÍMERÉBEN

A XIII. századi pecsétet közli a Magyar Történelmi Társulat kiadásában s *Domonotovszky* Sándor szerkesztésében megjelent „Magyar Művelődéstörténet” I. kötete, a 197. lapon. — A régi Bécsi Kapuról való kőcímert, a XV. századból, Gerevich Tibor szerkesztésében megjelenő „Magyarország Művészeti Emlékei” című sorozat II. kötetében, amelyet *Horváth* Henrik írt *Budapest Művészeti Emlékei* címen, az I. táblán közlik.

A DOMONKOSREND JELENTÉSE JULIANUS BARÁT NAGY-MAGYARORSZÁGBAN TETT ÚTJÁRÓL

„Magyarország Történetének Forrásai” I. kötetének II. füzetében a III. rész: *Nagy-Magyarország dolgáról*; fordította: *Szabó* Károly, kiadta: *Ráth* Mór, Pest, 1861. — Idézeteim ebből a munkából valók.

A DÉLI HARANGSZÓ ÉS A MAGYAROK NÁNDORFEJÉRVÁRI GYŐZELME

Gosztonyi Kálmán: *Mikor és hogy mentette meg Magyarország katonai ereje Európát?* Stádium kiadása, 1937. — *Markó* Árpád: *Magyarország hadtörténete*, az Országos Közoktatási Tanács kiadása, 1943.

PECCHINOLI ANGELO, PÁPAI KÖVET, AUDIENCIAJA MÁTYÁS KIRALYNÁL

Fraknói Vilmos: *Egy pápai követ Mátyás udvaránál* című, az Olcsó Könyvtár 1218—1220. számában megjelent tanulmánya; az idézett részek *Fraknói* fordítása. — *Joó* Tibor: *Mátyás és birodalma*, Athenaeum-kiadás, é. n. — *Mátyás király*, emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára, szerkesztette: *Lukinich* Imre, a Korvin Mátyás Magyar-Olasz Egyesület megbízásából kiadta a Franklin-Társulat; ez a hatalmas, kétkötetes munka a legkiválóbb tudósok közreműködésével készült s magában foglalja a legújabb kutatások eredményeit.

ZRÍNYI MIKLÓS GRÓF, A MAGYARSÁG ÉS EUROPA HÓSE

Zrínyi Miklós, a költő, bő, részletes életrajzát öt kötetben, *Széchy* Károly: *Gróf Zrínyi Miklós* címen a „Magyar Történelmi Életrajzokban” írta meg, Bp., 1896—1902. — Legutóbb

Sík Sándor: *Zrínyi Miklós* címen, a Franklin-Társulat „Magyar Írók” sorozatában ad egészen modern összefoglalást a nagy költőről és emberről. — Szabó Zoltán: *Két pogány közt* című, meleg lírától átfűtött könyvében élénk színekkel festi meg a magyar tragédia kardos költőjét. — Gróf Zrínyi Miklós: *Prózai munkák*, megjelent az „Újabb Nemzeti Könyvtár” III. folyam, 2. füzetében; Emich Gusztáv bizománya, Pesten, 1854.

EGY ÁLLÍTÓLAGOS MAGYAR AMERIKAJÁRÓ COLUMBUS ELŐTT

Pivány Jenő: *Magyarok és Északamerika*. — Gál István: *Magyarország, Anglia és Amerika*; mind a kettő é. n. és Officina-kiadás.

A BOLOGNAI EGYETEM MAGYAR REKTORAI ÉS PROFESSZORAI A KÖZÉPKORBAN

Nékám Lajos szerkesztésében a magyar tudományos élet legjava tollából került ki a *Magyarország kultúrtörékevei* című könyv 1935-ben, a Budapesti Központi Gyógy- és Üdülöhelyi Bizottság kiadásában. Nagy kár, hogy ez a sebtren készült, de nagyon sok és pontos adatot tartalmazó munka, amely a magyarság művelődéstörténeti eredményeit foglalja össze, csupán felsorolásokban merül ki. — Az idézett rész ebből a műből való.

SZENT ISTVÁN A VILÁG URALKODÓI KÖZÖTT AZ ELSŐ SZENTTÉ AVATOTT KIRÁLY

Serédi Jusztinián szerkesztésében megjelent *Szent István király emlékkönyv*, a Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Bp., 1938; I. kötetben, *Erdélyi László: I. István magyar király, Imre herceg és Gellért püspök szenttéavatása* című tanulmány. — Mihályi Ernő: *Szent István élete és műve*, Palladis R. T. kiadás, é. n., 2. kötet. — Tarczai György: *Az Árpádház szentjei*, Szent István-Társulat kiadása, é. n. — *Szent István király első magyar király' életirata*, Hartvik regensburgi püspök szerint; a frankfurti kódexből fordította: Erdy János; nyomtatott Herz János' nyomdájában, Pesten, 1854. — Az idézet Erdy fordítása.

IV. BÉLÁNK A TATÁRRAL SZEMBEN EURÓPA MELLÉ ÁLL, DE EURÓPA UDVARAI MAGÁRA HAGYJÁK

Magyarország Történetének Forrásai I. kötetének II. füzetében az I. és II. rész: *Rogierius mester váradi kanonok siralmas éneke* és *Tamás spalatói esperes Historia Salonita-jából a tatárjárás története*; fordította: Szabó Károly, kiadta Ráth Mór, Pest, 1861. — *Roger mester siralmas éneke a tatároktól elpusztított Magyarországról*; fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Turchányi Tihamér, Magyar Könyvtár. —

Idézeteim: Tamás spalatói esperes művéből, Szabó K. fordítása; Rogeriusból, Turchányi T. fordítása; mindkettő jegyzeteit használtam.

A X. SZAZADI MAGYAR ÉS A KERESZTÉNY HITTÉRÍTŐK

Pauler Gyula: *A magyar nemzet története Szent Istvánig*, a Magy. Tud. Akad. kiadása, Bp., 1930. — Hunfalvy Pál: *Az oláhok története*, Magy. Tud. Akad. kiadása, Bp., 1894; az I. kötet 244. jegyzetében a „Vita Sancti Methodii” idézet szövege.

A MAGYAR ELZEVIR VAGY A HITVÁNY VASMIVESNEK LEBECSÜLT MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓS

M. Tótfalusi K. Miklósnak: *Mentsége stb.*, újjólág nyomtatott Kner Izidor betűivel, 1940. esztendőben, Gyomán; Tolnai Gábor kirúnd tanulmányával. — Sziy Rezső: *Misztótfalusi Kis Miklós*, Turul-kiadás, Bp., 1943.

ÁKOS ISTVÁN ELSIRATJA AZ UTOLSÓ ÁRPÁD KIRÁLYT, A SZENT KIRÁLYOK NEMZETSÉGÉT

Az idézett szöveg fordítása Hóman Bálinttól.

EGY KÜLÖNÖS MAGYAR NÉPÍTÉLET TÖRTÉNETE 1847-BŐL

Pálffy János: *Magyarországi és erdélyi urak*. Sajtó alá rendezte: Szabó T. Attila, Révai-kiadás, Bp., é. n. — Az idézetek Pálffy szövege.

II. RÁKÓCZI FERENC A JOBBÁGYSÁGÉRT, A KÖZTEHERVISELÉS MELLETT AZ ÓNODI ORSZÁGGYÜLÉSEN

Zolnai Béla: *II. Rákóczi Ferenc*. Szekfü Gyula szerkesztésében a „Magyar életrajzok” sorozatban, Franklin-kiadás, é. n.; az eddigi bő irodalomnak legújabb s pompásan megírt összefoglalása mellett, új nézőpontból vizsgálja nemzetünknek ezt a csodálatos herosát. — *II. Rákóczi Ferenc emlékezései és vallomásai* címen Geréb László fordításában szemelvények jelentek meg az Officina Könyvtár 15. számában; idézeteimet innen vettem.

SZENT LÁSZLÓ LEÁNYA BIZÁNC TRÓNJÁN

Árpád vezér halálának ezredik évfordulójára, Thaly Kálmán kezdeményezésére és támogatásával, Csánki Dezső szerkesztésében *Árpád és az Árpádok* című, a Franklin-Társulat kiadásában megjelent, gazdag kiállítású díszműben jeles tudósaink összefoglalták a tudományos kutatás akkori eredményeit. Az alapos felkészültséggel megírt munka máig sem évült el. Ebből két tanulmány, Angyal Dávid: *Az Árpádok a világpolitikában* és Karácsonyi János: *Az Árpádház szentjei* s a fentebb már említett Tarczai György könyve adatait használtam fel.

A MAGYAR KIRÁLY JOVEDELME A XII. SZÁZAD VÉGÉN

A már említett *III. Béla-émlékkönyv* a 139. és 140. oldalon közli a XIV. századi kézirat másolatát. — Az aranypengőre való átszámítás adatait *Eckhart* Ferenc: *Magyarország története*, Káldor Könyvkiadóvállalat, Bp., 1933. munkájából vettem.

BÉLA KIRÁLYUNK IV. INCE PÁPÁHOZ INTÉZETT LEVELE: TRAGIKUS HELYZETÜNKRŐL, A MAGYARSÁG EURÓPAI HIVATÁSTUDATÁRÓL

A nevezetes királyi levél fordítását, amely eredeti szövegében, latinul, *Marczali* Henrik: *A magyar tört. kútfőinek kézikönyvében* jelent meg, részben *Joó* Tibor: *Vallomások a magyarságról*. Hungária-kiadás, é. n. című, sajnos, megjelenésekor, a germán erőszak idején, nem elég bőségesen elterjedt, kiváló, a nagyközönség részére írt kötetéből s részben a *Donászy* Ferenc összeállításában, az Egyetemi Nyomda kiadásában, 1944-ben megjelent *Magyar történelmi olvasókönyv* egybevetett szövege alapján adom. Nem tudom elhallgatni a kérdést: miért nem volt, miért nincs ennek a csodálatos magyar dokumentumnak teljes, kétnyelvű, kitűnő fordítású kiadása? Pompás, díszesen kiállított, remek kis könyve, amelyet sűrűn forgattak volna az elnehezült szívű magyarok a váltságos esztendőkből? Dehát, nem volt, s bizony, nincs...

ZSÁMBOKY JÁNOS KÖNYVEI ÉS KÓDEXEI A BÉCSI CSÁSZÁR KÖNYVTÁRÁBAN

A neves polihistorról a magyar művelődéstörténet rengeteg adatát feljegyző, nagyszorgalmú dr. *Magyary-Kossa* Gyula: *Magyar orvosi emlékek* című nagyszerű munkájának I. kötetében ír. Adataimat az ő tanulmányából vettem.

SZULEJMÁN SZULTÁN HADINAPLÓJÁBÓL A MOHÁCSI CSATA UTÁNI NAPOK

Török történetírók, a Magy. Tud. Akad. kiadása, 1916. I. kötetében; a idézett szöveg *Thury* József fordítása.

RÉGI MAGYAR ÉS MAGYAR VONATKOZÁSÚ JÁTEKKÁRTYÁKRÓL

Kolb Jenő: *Régi játékkártyák*, Hungária nyomda, Bp., 1939. A szellemesen megírt s nagy gonddal kiállított, gazdag képanyagú könyv a „Hungária Könyvek” 6. kötete.

A LEFEJEZETT ÉS FILNÉGYZELT JESSENIUS PROFESSZOR, AZ EQUES HUNGARUS

A szerencsétlen véget ért tudós mártírról adataimat dr. *Magyary-Kossa* Gyula: *Magyar orvosi emlékek* című, a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtárában (CXXI. kötet, Bp., 1929.) munkájának I. kötetében *Egy magyar vértanú*

cimen írt meglehangú, részletes tanulmányából vettem. Idézeteim is ebből a pompás értekezésből valók.

BUDA POLGÁRAI KIKÖZÖSÍTİK VIII. BONIFÁC PÁPÁT ÉS PAPJAIT

Salamon Ferenc: Budapest története, 2. kötet, Athenaeum-kiadás, Bp., 1885; a nagy történettudós részletesen leírja a hírhedt schisma, egyházi szakadás, históriáját művében, gondosan megrajzolva az események háttérét is. — Káti Márk Képes Krónikája: szemelvények és képek; összeállította és fordította: Kardos Tibor, Officina-kiadás, Bp., 1938. Az idézett szöveg innen.

HONFOGLALÁSUNK KRÓNIKÁSÁNAK FRANCIA KULTÚRKAPCSOLATAI

A sok-sok vitát megért és sok-sok tanulmányban megtárgyalt Anonymus-kérdést *Pais* Dezső összefoglalása nyomán adtuk elő. Ez a kitűnő értekezés világosan begezze ki a szövegből a francia kapcsolat rejtett csomóit. A nyugati, francia kultúrhatást a tudomány ma már általánosan elismeri. *Magyar Anonymus. A Magyar Irodalmi Társaság kiadása, Bp., 1926; fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel és térképpel ellátta: Pais Dezső. Az idézett részek az ő fordítása.*

HEGYVERREL S NEM ORGYILKOS MÉREGGEL VEREKSZÜNK

Adataimat a fentebb már többször említett dr. *Magyar-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek* című munkájának III. kötetéből vettem. — *Galeotto Marzio könyve Mátyás királyról, fordította: Császár Mihály, Magyar Könyvtár 259. szám alatt, é. n.*

BERCSÉNYI LÁSZLÓ GRÓF, PREMIER MARECHAL DE FRANCE, FRANCIAORSZÁG ELSŐ MARSALLJA

A nagyhírű kuruc főgenerális fiának s unokájának érdekes adatait *Thaly Kálmán: „Rákóczi Tár”-ának II. kötete, a Székesi gróf Bercsényi Miklós levelei Károlyi Sándorhoz* című munka „Bevezetésében” írottakból vettem. — *Sótér István: Magyar-francia kapcsolatok* című, a Teleki Pál Tudományos Intézet kiadásában, Bp., 1946. megjelen: kiváló összefoglaló munka Bercsényi marsall korabeli képét is közli.

IV. BÉLÁNK KIRÁLYI SATRA BATU KHÁN ÁZSIAI TÁBORÁBAN

Piano Carpiní utazását *Ligeti Lajos: Az ismeretlen Belső-Ázsia, Athenaeum-kiadás, é. n., A tatár khán udvarában* című fejezete alapján adom.

PIETRO L'ONGARO, MAGISTER ORGANORUM, AZAZ: MAGYAR PÉTER. AZ ORGONÁK MESTERE

Horváth Henrik: Arpádházi Szent Margit síremléke, Budapest Székesfőváros Városháza Történelmi Monografiái 15, Bp., 1944. A fiatalon elhunyt nagy tudósnak posthumus kötete ez a tanulmány-gyűjtemény. Adataimat és az idézeteket *Péter magyar orgonakészítő mester Olaszországban* című tanulmányából vettem.

II. SZILVESZTER KRISZTUS IMPERIUMÁBA SOROLJA A SZÁZÉVES MAGYARORSZÁGOT

Deér József: Pogány magyarság, keresztény magyarság, Egyetemi Nyomda, Bp., 1938. — *Karácsonyi János: Szent István király élete, Szent István-Társulat kiadása, Bp., 1904.* — *Szabó István: A magyarság életrajza, a Magyar Történelmi Társulat Könyvei, VIII. kötet, Bp., é. n.*

MÁTYÁS KIRÁLY LEVELE AZ OLVASÁS ÖRÖMÉRŐL

Kardos Tibor: Magyar reneszánsz írók, a Magyar Irodalmi Ritkaságok 29. száma, Egyetemi Nyomda, é. n. A levél fordítása Kardos Tibortól.

A MOHÁCSI CSATA HALOTTAIT ELTEMETŐ KANIZSAY DOROTTYA PALATINUSNÉ

Az áldott emlékezetű palatinusnéról a finomtollú, nagy tudós, *Takáts Sándor: Magyar nagyszonyok, Genius-kiadás, Bp., é. n., Kanizsai Dorottya* című tanulmányában ír bő részletesen. Idézeteim innen vannak s Takáts fordításai. — *Mohácsi Emlékkönyv, szerkesztette: Lukinich Imre, Egyetemi Nyomda kiadása, Bp., 1926.*

AMERIKA NEVÉNEK KAPCSOLATA A MI SZENT IMRÉNKEL

A meglepő s rendkívül érdekes adatot s etimológiai kifejtését *Kallós Ede: Név- és napok* című, a dr. Vajna és Bokor kiadásában, Bp., 1943. megjelent kitűnő munkájából idézőjelbe foglalva szóról-szóra hozom.

AZ ARANYBULLA ÉS MAGNA CHARTA SZERZŐINEK SZEMÉLYES KAPCSOLATAIRÓL

A fentebb már említett Gál István: *Magyarország, Anglia és Amerika* című könyvéből vett adatok.

KONSTANTINOSZ PORFIROGENTOSZ ÉS A MAGYAROK HORDOZHATÓ BÖRFÜRDŐKÁDJÁ

Eleink bőrfürdőkádjáról az érdekes adatot *Siklóssy László: A régi Budapest erkölce, 3 kötet, Táltos-kiadás, Bp., 1922—23. könyvéből* vettem. — *Sir Galahad: Bizanc* című munkáját újra kell említenem.

EGY 1619-BŐL VALÓ LEVÉL A BETHLENGÁBORI POLITIKÁRÓL S A NAGY FEJEDELEMRŐL

Keserői Dajka János Pareus Dávid heidelbergi tanárhoz intézett levelét teljes egészében közli az *Erdély Öröksége* című sorozat IV. „A fejedelem” című kötete. A latin szöveget Novák József fordította. Idézeteim innen.

KÉT XV. SZÁZADBELI MAGYAR ÜZVEGYASSZONY ADOMÁNYA A TÖRÖK ELLEN HARCOLÓ ORSZÁGNAK ÉS A JERUZSÁLEMI LOVAGOKNAK

A fentebb már említett *Deér* József: *Pogány magyarság, keresztény magyarság* könyvének adatai.

BERTRANDON DE LA BROQUIERE ZSIGMOND BUDÁJÁRÓL ÉS A LÁNCOS HÍDRÓL

A régi *Pest-Buda*, összeállította: *Trencsényi-Waldapfel* Imre, Officina-kiadás, Bp., 1937. Az idézett szöveg e szemelvényes kiadás fordításában.

NÉHAI BETHLEN DEÁK FEHÉR PARÍPÁJA ÉPÜLETKÖVET HORD A SORBONNE-NAK

A már többször említett *III. Béla-émlékkönyv* adata.

SZENT LÁSZLÓ MEGSIRATJA A KARDJÁTÓL ELESETT MAGYAROKAT

László Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete*, Magyar élet kiadása, Bp., 1944. — A „Magyar Századok” sorozatban, *Kardos* Tibor gondozásában és jegyzeteivel megjelent *Legendák Könyve* kötet *Szent László király élete* című fejezetbe foglalt *Érdy-kódex* szövege az idézetek. — A fentebb már említett *Káldi Márk Képes Krónikája*; ebből az idézet *Kardos* Tibor fordítása. — A „Magyar Századok” sorozatban megjelent *Heltai* Gáspár: *Magyar Krónika*, Arató Könyvkiadó, Bp., é. n.; az idézett szöveg e kiadás szerint.

SZENT ISTVÁNUNK UNOKÁJA SKÓCIA PATRÓNÁJA

A fentebb már említett *Szent István-émlékkönyv* II. kötetében *Fest* Sándor: *Eadmund Ironside angol-szász király fiai* című tanulmánya. — A már említett *Gál* István munkája: *Magyarország, Anglia és Amerika*.

PETŐFI SÁNDOR SHAKESPEARE NAGYSÁGÁRÓL

Az idézet *Gál* István fent említett munkájából.

MAGYAR NEM TELEPEDHET LE A TÖRÖKTŐL VISSZAFOGLALT BUDÁN

A gyalázatos tényt, hogy népünket Budáról kitiltották, bár egyesek szívesen elhallgatták, elég sok könyvünk emlegeti; itteni adataimat *Takács* Sándor: *A régi Magyarország jókedve*, Athenaeum-kiadás, Bp., 1921. könyvéből vettem.

A MAGYAROK POMPASZERETETÉRŐL ÉS XIII. SZÁZADI NEMESSÉGÜNK FÉNYÜZŐ ÉLETMÓDJÁRÓL

A magyarság őstörténete, szerkesztette: Ligeti Lajos, a Pázmány P. Tudományegyetem Magyarstudományi Intézet és Franklin-Társulat kiadása, Bp., 1943. — Kardos Tibor: *Középkori kultúra, középkori költészet*, a Magyar Történelmi Társulat Könyvei. VII. kötet, Bp., é. n. — Az idézett szöveg a fentebb már említett *Spalatói esperes* krónikájából, Szabó Károly fordításában.

BETHLEN GÁBOR VÉGRENDELETE ERDÉLY S A MAGYARSÁG POLITIKÁJÁRÓL

Angyal Dávid: *Bethlen Gábor életrajza* címen, a Magyar Könyvtár 133. számában ad röviden összefoglalt s világosan áttekinthető képet Erdély legnagyobb fejedelmének életéről. — Az eddigi tudományos irodalmat egybefoglaló s a modern történeti szemléletnek megfelelő legújabb tanulmányt Szekfű Gyula: *Bethlen Gábor* címen írta meg; kiadta a Magyar Szemle Társaság, Bp., 1929. — B. G. végrendeletét Koncz József rendezte sajtó alá és adta ki Marosvásárhelyt, 1878-ban. Alig elérhető, ritka példány. Az „Erdély Öröksége” sorozat, *A fejedelem* című, IV. kötetben szemelvényesen közli a nevezetes testamentumot, de az általános, politikai vonatkozású pontokat teljesen adja; mi is innen vettük az idézett szövegeket. — B. G. svéd kapcsolatairól részletesen emlékezik meg Bertha Kelemen: *Magyarok és Svédek* című, a Teleki Pál Tudományos Intézet kiadásában megjelent, Bp., 1946. könyvében.

EURÓPA ORSZÁGAINAK ÁLLAPOTA A NÁNDORFEJÉRVÁRI GYŐZELEM IDEJÉN S A TÖRÖK KITAKARODÁSA UTÁN

Az idézetek: Sir *Galahad* már többször említett *Bizánc* című könyvéből és Ribáry Ferenc: *Világtörténelem*, Mehner Vilmos kiadás, Bp., 1879. V. kötetből vannak. — A Zay Ferencre vonatkozó idézett szöveg Szekfű Gyula szerint.

MAGYAR MIKLÓS A XII. SZÁZAD VÉGÉN AZ OXFORDI EGYETEM HALLGATÓJA

Gál István említett könyvének adata.

JÓKAI A MAGYARSÁG TRAGIKUS KÜZDELMÉRŐL KELET ÉS NYUGAT KÖZÖTT

Az idézett szöveg Jókai Mór: *A magyar nemzet története* című, Heckenast Gusztáv kiadásában, Pesten, 1854-ben megjelent munkájából van.

ÚJ-BUDA ÉSZAK-AMERIKA JOWA ÁLLAMÁBAN, A MISSISSIPPI ÉS A MISSOURI KÖZÖTT

Az idézetek mind Ács Tivadar: *New-Buda*, a szerző kiadásában, Bp., 1941. megjelent s nagyon sok kiadatlan levelet tar-

ralmazó, igen érdekes könyvből valók. — *Acz Tivadar: Kossuth papja: Acz Gedeon*, szerző kiadása, Bp., 1940.

BONFINIUS ÉS OLÁH MIKLÓS MATYÁS BUDAI KÖNYVTÁRARÓL

Régi utazások Magyarországon és a Balkánfélszigeten, összeállította és jegyzetekkel kísérte: *Szamota István*, Franklin-Társulat kiadása, Bp., 1891. A Függelékben *Oláh Miklós* leírását is közli. Idézett rész innen. — A többi idézet a már említett *A régi Pest-Buda* című szemelvényes munkából.

A KFT ISTENNEK ÁLDOZÓ MAGYAR FEJEDELEM

Az adat *Karácsonyi János* már említett munkájában.

A VISEGRÁDI VÁR HITELES LEÍRÁSA A XVI. SZÁZAD ELEJÉRŐL

Schulek János: Visegrád, Mátyás király palotája, különlenyomat a Magyar Mérnök és Építész Egylet „Építészeti” című folyóiratának 1941. 2. számából. — Az idézet *Szamota István* fent említett könyvéből.

A XVII. SZÁZADBÓL EGY KÜLÖNÖS HASONLAT A TÖRÖK HATALOMRÓL ÉS EGY MEGLEPŐ JÓSLAT A MOHAMEDANIZMUS HANYATLÁSÁRÓL

*Pecsevi Ibrahim Tarik*héből bő részleteket közöl a „Török történetírók” III. kötete; a Magyar Tud. Akad. kiadása, Bp., 1916, *Karácson Imre* fordításában és jegyzeteivel. A kitűnő áttekinthetést adó bevezetést *Szekefű Gyula* írta. Az idézett szöveg innen, *Karácson* fordítása. — *Salamon Ferenc: Magyarország a török hódítás korában*, Heckenast Gusztáv kiadása, Pest, 1864; ez a régi könyv, bár több adatát a mai történettudomány kiegészítette vagy helyesbítette, mégis egyike azoknak a könyveknek, amelyből életes képet kap az olvasó erről a különös világról.

TÖRTÉNELMÜNK SZAZ ESZTENDEJÉBEN A CSÜCSOKON ÉS ELOMLÁSUNK MÉLYSÉGEI FELETT

Forgách Ferenc, váradi püspök, a híres páduai deákok egyike. Latinul írt históriás könyvéből szemelvények jelentek meg *Novák József* fordításában az „Erdély Öröksége” sorozat I. *Tündérország* című kötetében a Franklin-Társulat kiadásában; az idézetet ebből a műből vettük.

PÁZMÁNY PÉTER, A BÉCSI KIRÁLY OLDALÁN ÉLŐ IGAZ MAGYAR

A nagy magyar bíboros rövid, de világosan áttekinthető életrajzát *Aldácssy Antal: Pázmány Péter élete* címen írta meg a Magyar Könyvtár 63. számában. — Adatokban bő s részletes munka *Fraknói Vilmos: Pázmány Péter* című műve; megjelent 1886-ban a Magyar Történeti Életrajzokban. —

Pázmány Péter 1108 levelét a Budapesti Kir. Magy. Tudományegyetem Tanácsa adta ki 1910—1911-ben; egybegyűjtötte és sajtó alá rendezte Hanuy Ferenc: *Petri Cardinalis Pázmány Epistolae Collectae, Tomus I. et II.* Nyomatott a M. Kir. Tud. Egy. nyomdájában. — Kemény János rendkívül érdekes Onéletrajzát az „Erdély Öröksége” sorozat a IV. kötetben bő szemelvényekben közli. Teljes kiadása a Szalay László által szerkesztett „Magyar Történelmi Emlékek” c. sorozat I. kötetében jelent meg; Pest, 1856. Az idézett szöveg innen.

MIÉRT NEM OLVADT FEL A MAGYAR LÉLEK A HATALMAS HÓDÍTÓ TÖRÖK LEKISÉGBE

Budapest Története most megjelenő új sorozatban a III. kötetként megjelent *Budapest a törökkorban* című, kitűnő áttekintést adó kötetet Fekete Lajos írta; kiadta az Egyetemi Nyomda, Bp., 1944; a sok apró részletet is megtárgyaló mű, összefoglalva a kérdés bőséges irodalmát, nagyszerű szintézisét adja a magyar törökvilágnak. Nagytudású, modern munka. Az idézetek innen valók. — Gévai Antal: *A' budai pasák*; Strauss Antal özvegye' betűivel, Bécsben, 1841; ez a nagy-nagy szorgalommal összeállított névsor a budai pasák főbb életrajzi adatait foglalja össze. Meglepő olvasmány, amiből kiderül, hogy milyen ingatag hatalom volt a pasaság. A névsort jegyzeteiben Fekete is közli.

EURÓPA MA IS MŰKÖDŐ, MÁSODIK LEGÖREGEBB NYOMDÁJA: MAGYAR

A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története 1577—1927 című, adatokban és képekben gazdag munkát Iványi Béla és Gárdonyi Albert írta az alapítás 350-ik évfordulójára. — Ballagi Aladár: *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472—1877*, Bp., 1878; a XV. századi magyar nyomdászokra vonatkozó adatok innen valók.

ROBBANTÁSI MERÉNYLET 1849-BEN A SZÉCHENYI-LÁNCHID ELLEN

A fájdalmasan aktuális téma megkívánta, hogy a szétszórót sok érdekes adatot részletesen egybefoglaljam. *Viszota* Gyula: *A Széchenyi-Híd története az 1836: XXVI. T.-C. megalkotásáig* címen, mint maga is mondja: „az eszme megpendítéséről” adja igen bő adatokban a nagy gróf küzdelmeinek s a Híd körül zajló furcsa harcoknak s kicsinyes csetepatéknak elszomorító történetét. — Vajda Pál R.: *A százéves Lánchíd*, az Orsz. Közművelődési Szövetség kiadása, Bp., 1942; a kitűnően megírt füzet igen sok s pontos adatot tartalmaz; Clark Ádám idézett levele is innen van. — Széchenyi híres naplójának idézetei az Ardói Könyvkiadónál megjelent, Bp., é. n., *Gróf Széchenyi István: naplói* című kötetből valók; bevezette,

válogatta és fordította: Bóka László. — Östör József: *A döblingi Széchenyi*, kiadó megnevezése nélkül, Bp., 1944; ebből a vaskos s nagy gonddal megírt munkából vettem a házi-orvosnak, Balogh Pálnak, idézett sorait és még több kisebb adatot. — Hentzi Henriknek, Buda elesett védőjének, beadványát a Honvédelmi Bizottmányhoz, Tábori Kornél: *Titkosrendőrség és kamarilla* című, Athenaeum-kiadás, Bp., 1921., sok-sok érdekességet tartalmazó, kitűnő könyvéből hozom. — Magának a merényletnek történetét a jeles tollú Tóth Béla leírása nyomán foglaltam össze; *Mendemoniák*, Athenaeum-kiadás, Bp., 1896.

TARTALOM

	Lap
Az Olvasóhoz	5
<i>Arpádfi, mint a Szent Birodalom trónörököse, Bizánc despotája</i> Görög-magyar únió álma. — A barbár rokon Bizáncban. — Császári köntösben pompázva. — Béla-Alexios Caesar. — Vissza magyar királynak	9
<i>Buda Zsigmond uralkodása alatt a világ fővárosa</i> Királyné férjéből király. — Királyból császár	13
<i>A magyar vendégszeretet szimbóluma Buda középkori címerében</i> Világra tárt kapukkal	14
<i>A domonkosrend jelentése Juliánus barát Nagy-Magyarországban tett útjáról</i> Hír az öreg hazáról. — Örök magyar sors fúriái. — Egy- másra lelt testvérek. — Keleti délibáb játéka. — Öreg Magyarország halála	15
<i>A déli harangszó és a magyarok nándorfejevári győzelme</i> II. Mohamed, III. Calixtus, Hunyadi. — Világraszóló harangszó	19
<i>Pecchinoli Angelo, pápai követ, audienciája Mátyás királynál</i> Leonis more. — Mátyás Rómával viaskodik. — Jelenet a világ színpadán	21
<i>Zrínyi Miklós gróf, a magyarság és Európa hőse</i> Fájdalmas arculatú ország. — Ebek harmincadján a haza. — Két pogány közt gyötretve. — Hódol a világ, de gyűlöl a német	23
<i>Egy állítólagos magyar amerikajáró Columbus előtt</i> Heimskringla krónika. — Mesebeli magyar az Óperencián	26
<i>A bolognai egyetem magyar rektorai és professzorai a közép- korban</i> Tudással s szorgalommal Európáért	28
<i>Szent István a világ uralkodói között az első szentté avatott király</i> Corpore parvo, animo magno. — Földi és égi korona Rómától	28

	Lap
<i>IV. Bélánk a tatárral szemben Európa mellé áll, de Európa udvarai magára hagyják</i> A hatalmas mongol birodalom. — Jön a tatár! De nem hiszik. — Itt a tatár és nem bírnak vele. — Csak a Duna áll ellent. — Nem segít se pápa, se császár. — Tatárnak arat és szüretet a nép. — Gyilkol s rabol a mongol. — Ogotaj halála megmenti a népet	29
<i>A X. századi magyar és a keresztény hittérítők</i> Szent Metód szép tanúsága	37
<i>A magyar Elzevir vagy a hitvány vasmívesnek lebecsült Misztótfalusi Kis Miklós</i> Kelendő a magyar Biblia. — Falusi köztársaság s derék fia. — Istenben bízó tipographus. — Amszterdami magyar nyomda. — Szegény legény devóciója. — Kard helyett betűvel harcol. — Elkészíti a georgiai abc-t. — Világsikerek közt gazdagon. — Elkészül az Aranyos Biblia. — Idegen lesz a hazájában	38
<i>Akos István elsiratja az utolsó Árpádházi királyt, a szent királyok nemzetséget</i> Európával közös a gyászunk	48
<i>Egy különös magyar népitélet története 1847-ből</i> Zaklatják a szegény székelyt. — Némán agyonnyomatik a spicli. — Szelíd s megbékítő vég	48
<i>II. Rákóczi Ferenc a jobbagysáért, a közteherviselés mellett az ónodi gyűlésen</i> Fejedelmi forradalmár. — Rossz csillagzat alatt. — Szociális tervezgetések	51
<i>Szent László leánya Bizánc trónján</i> Xene, az idegen asszony	53
<i>A magyar király jövedelme a XII. században</i> Gazdag a magyar király	54
<i>Béla királyunk IV. Ince pápához intézett levele: tragikus helyzetünkről, a magyarság európai hívatástudatáról</i> Felépül a város és az ország. — Európának is ellensége a tatár. — Hűséggel Európa népeihez. — Nisi verba! Mind csak szavak. — Királyunk a kereszténységért. — Aqua contradictionis. — Hazánk a kulcsa Európának. — A szent királyok népének joga	55
<i>Zsámboky János könyvei és kódexei a bécsi császári könyvtárban</i> Vásár tudós és császár között. — Adós marad a császár a tudósnak	63
<i>Szulejmán szultán hadinaplójából a mohácsi csata utáni napok</i> Kézben tartva a kantárszárát. — Hazug a török naplójában is	64

	Lap
<i>Régi magyar és magyar vonatkozású játékkártyákról</i> Honnan a kártyajáték? — Árpádcímeres kártyalapok. — Kapisztrán Szent János a kártya ellen	66
<i>A lefejezett és felnegyelt Jessenius professzor, az eques Hungarus</i> Tudósunk és a hálás császár. — Jó haláláért imádkozik a császár. — Prága asszonyainak átka. — Hős mártír- halállal	68
<i>Buda polgárai kiközösítik VIII. Bonifác pápát és papjait</i> Buda harca az elsőbbségért. — Éveken át átok alatt a város	71
<i>Honfoglalásunk krónikásának francia kultúrkapcsolatai</i> Anonymusunk művelt pap volt. — Dares Phrygius tanú- ságtétele. — Külföldi iskolai emlékek. — Párizs felé mu- tató jelek	73
<i>Fegyverrel s nem orgyilkos méreggel verekszünk</i> Divat a méregkeverés szerte külföldön. — Galeotti meg- lepődik	76
<i>Bercsényi László gróf, Premier Marechal de France — Fran- ciaország első marsallja</i> Rákóczi hősei emigrációban. — Szomorkás politikai éle ..	77
<i>IV. Bélánk királyi sátra Batu khán ázsiai táborában</i> Határoz a lyoni zsinat. — Jó az ajándék tatáréknál. — Tudják a mongolok, ki a pápa	78
<i>Pietro L'Ongaro, magister organorum, azaz: Magyar Péter, az orgonák mestere</i> Magyar munka dícsérete	81
<i>II. Szilveszter Krisztus imperiumába sorolja a százéves Magyarországot</i> Követjárás Quedlinburgban. — Szkíták hatalmas királysága ..	82
<i>Mátyás király levele az olvasás örömről</i> Magyar jegyzetek egy Korvinában. — Mátyás karddal tart békét	84
<i>A mohácsi csata halottait eltemető Kanizsay Dorottya pala- tinusné</i> Nemzeti nagylétünk temetője. — Harmadízig hősi halállal ..	85
<i>Amerika nevének kapcsolata a mi Szent Imrénnel</i> Hogyan lesz Henricusból Imre? — Különös véletlenek sorozata. — Szent Imre és Amerigo Vespucci	88
<i>Az Aranybulla és Magna Charta szerzőinek személyes kap- csolatairól</i> Róbert primás Angliában	90
<i>Konstantinosz Porfirogenetosz és a magyarok hordozható bőr- fürdőkádja</i> Római patricius magyarok	91

	Lap
<i>Egy 1618-ból való levél a bethlengábori politikáról s a nagy fejedelemről</i>	
Császár és szultán között. — Oroszlán torkában vagyunk.	
— Isten dicsőségére kormányozunk	92
<i>Két XV. századbéli magyar özvegyasszony adománya a török ellen harcoló országnak és a jeruzsálemi lovagoknak</i>	
Öntudatosan európai a magyar	96
<i>Bertrandon de la Broquiere Zsigmond Budájáról és a láncos hídról</i>	
Nyugati szemmel Buda Regia. — Palota, híd, fürdők, lakosok	97
<i>Néhai Bethlen deák fehér paripája épületkövet hord a Sorbonne-nak</i>	
Két levél Párizsból	99
<i>Szent László megsíratja a kardjától elesett magyarokat</i>	
Karddal kezünkben ismerkedünk. — Végleg Róma mellé állunk. — Nem szolgálk, hanem fiak vagyunk. — Káinos kezünket tördelve. — Mint az anya fiai termetésén. — Ezek mind atyafiak voltak. — Testvérharcok bánatában	100
<i>Szent Istvánunk unokája Skócia patrónája</i>	
Angol hercegek menedéke	106
<i>Petőfi Sándor Shakespeare nagyságáról</i>	
Shakespeare második hazája	107
<i>Magyar nem telepedhetik le a töröktől visszafoglalt Budán</i>	
Kitiltott idegenek vagyunk	108
<i>A magyarok pompaszeretetéről és XIII. századi nemességünk fényűző életmódjáról</i>	
Régi vélemények őseinkről. — Szemrehányással dicsekedünk	109
<i>Bethlen Gábor végrendelete Erdély s a magyarság politikájáról</i>	
Bethlen Gábor nagy sikerei. — Újra megint tűz-víz között. — Isten s haza hűségében. — Gonosz német mesterkedések. — Ne idvezítsenek erővel senkit. — Az én tettségem és tanácsom. — Humánus virágzik Erdélyben. — Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk	111
<i>Európa országainak állapota a nándorfejérvári győzelem idején s a török kitakarodása után</i>	
Bizánc eszik, határunkon a moszlim. — Hunyadi nándorfejérvári győzelme. — Zavaros állapotok szerte Európában. — Mi szegénységben, Európa bőségben. — Ne legyen szandsátság a haza	118
<i>Magyar Miklós a XII. század végén az oxfordi egyetem hallgatója</i>	
Oxford is tanú mellettünk	124
<i>Jókai a magyarság tragikus küzdelméről Kelet és Nyugat között</i>	
Lángban áll a magyar határ. — Kard ki, kard! De ki ellen?	124

<i>Új-Buda Észak-Amerika Iowa államában, a Mississippi és a Missouri között</i>	
Komárom kapitulációja után. — Emerson s Longfellow barátja. — Meleg fogadtatás Amerikában. — Washingtonban az elnöknél. — Ujházy a rabszolgaság ellen. — Hungarian Colony New-Buda. — Halálba ég egy lepke Sírmezőn. — Anconában Garibaldival. — Hetvenötesztendő öngyilkos	126
<i>Bonfinius és Oláh Miklós Mátyás budai könyvtáráról</i>	
Kevés maradt a fényes multból	135
<i>A két istennek áldozó magyar fejedelem</i>	
Tragikus ízü, gögös válasz	137
<i>A visegrádi királyi vár hiteles leírása a XVI. század elejéről</i>	
Török s teuton pusztítása között. — Visegrád a földi paradicsom	137
<i>A XVII. századból egy különös hasonlat a török hatalomról és egy meglepő jóslat a mohamedanizmus hanyatlásáról</i>	
Felnyitva a skorpiós doboz. — Hiábavaló török feleselés	140
<i>Történelmünk száz esztendejében a csúcsokon s elomlásunk mélységei felett</i>	
Népünk fényben és árnyban. — Gyilkolva, gyötretve, gyűlölvé. — Gyűlölség forratagában hittet. — Isten végzésében élünk	142
<i>Pázmány Péter, a bécsi király oldalán élő igaz magyar</i>	
Tanulva, tanítva, előre. — Mindenkép a rövidebbet húzzuk. — Ujj a küszöb és ajtó közt. — Gallérink alá pökik a német	145
<i>Miért nem olvadt fel a magyar lélek a hatalmas hódító török lelkeségbe</i>	
Lélek szemben a lélekkel. — Nem embernek való pasának lenni. — Éltében és holtában idegen. — Hűséggel Európa mellett	150
<i>Európa ma is működő, második legöregebb nyomdájá: magyar Magyar nyomdászok külföldön. — Ellenünk minden látszat</i>	153
<i>Robbantási merénylet 1849-ben a Széchenyi-Lánchíd ellen</i>	
Kelet népe és a Híd. — Teljes kétségbeesésben Széchenyi. — Mint Márius Carthágó romjain. — Igazi gentleman hűséggel. — Tervek a Híd felrobbantására. — Clark Adám állhatatos. — Mégis megtörténik a merénylet. — Oktalanul a végpercekben akkor is. — Vér és vér mindenütt ..	155
<i>Epilogus: Válasz a „Nemzetsíratónak“</i>	
Földünk véres végzete. — Rabtartóink csúf vége. — Tűzni kellett, hát tűrtünk. — Kicsi, szegény nép vagyunk. — Megtettük, amit megtehettünk. — Passzív rezisztenciánk ereje. — Fehér árnyú, véres bordély. — Törvény: lelkünk szabadsága. — Hittel híve Istenben	165
<i>Könyvészet</i>	175